

Приповетке: књига X, 1939.

Садржај

Велики и мали Валођа

Професор књижевности

На имању

Студент

Суседи

Такав је живот

Убиство

Ариадна

821.161.

1-32

А.П. ЧЕХОВ

**САБРАНА
ДЕЛА**

А. П. ЧЕХОВ

САБРАНА ДЕЛА У 14 КЊИГА

УРЕДНИК

М. М. ПЕШИЋ

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА

НАРОДНА ПРОСВЕТА

БЕОГРАД

1939

инв. бр. 177

А. П. ЧЕХОВ

САБРАНА ДЕЛА

КЊИГА X

инв. бр.

28439

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО
М. М. ПЕШИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

117.

ПРИПОВЕТКЕ

РОКЛОН

„ФИН“

СРПСКО ПОВЛАШЋЕНО ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
за финансијску службу, законодавство и науку

Београд, Обилићев Венац 30

Телефон 23-150

С РУСКОГ ПРЕВЕЛИ:

Д-р ДРАГОМИР МАРИЋ
ЈОВАН МАКСИМОВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

711

ПРЕДОВЕТ

САДРЖАЈ

	Стр.
Велики и мали Валођа. Превод Др. Д. Марића	9
Професор књижевности. Превод Др. Д. Марића	25
На имању. Превод Др. Д. Марића	56
Студент. „ „	67
Суседи. „ „	72
Такав је живот. (Три године). Превод Ј. Максимовића	97
Убиство. Превод Др. Д. Марића	225
Ариадна. „ „	226

266

Приповетке

ВЕЛИКИ И МАЛИ ВАЛОЋА

— Пустите ме, хоћу сама да терам! Сешћу поред кочијаша. — рече јаким гласом Софија Љвовна. — Кочијашу, причекај, сешћу с тобом на бок.

Она је стајала у санкама, а њен муж Владимир Никитић и пријатељ из детињства Владимир Михаилић, држали су је за руке, да не би пала. Тројка је јурила брзо.

— Ја сам говорио да јој није требало давати коњака, — прошапута љутито Владимир Никитић својме сапутнику. — Е, баш си ти чудноват, Бог и душа!

Пуковник је знао из искуства, да код таквих женских, као што је његова жена Софија Љвовна, одмах после бурне, мало пијане веселости долази хистеричан смех, а затим плач. Он се плашио да ће онда кад стигну кући, уместо да спава, морати да петља с облогама и капљицама.

— Напред! — повика Софија Љвовна. — Хоћу да терам!

Она је била од срца радосна и ликовала је. За последња два месеца, баш од дана венчања, њу је мучила мисао што се удала за пуковника Јагића из рачуна и, као што се прича, *par dépit*;¹ данас пак у ресторану ван вароши уверила се најзад, да га жарко

¹ Заинат. — Пр. прев.

воли. Без обзира на својих педесет и четири године, он беше тако леп, окретан, витак, тако се пријатно шалио и пратио Циганке у песми. Заиста, сада су старци хиљаду пута интересантнији од младића, и изгледа као да су старост и младост променили своје улоге. Пуковник је старији две године од њенога оца. Али може ли та околност имати некаквог значаја, ако, рецимо по души, он има неизмерно више животне енергије, крепкости и свежине неголи она, ма да је њој тек двадесет и три године?

„О, драги мој! — помисли она. — Дивни мој!”

У ресторану се такође уверила, да од пређашњег осећања у њеној души није остало чак ни трунке. Према пријатељу из детињства Владимиру Михаилићу, или просто Валођи, кога је још јуче волела до лудила, сад се осећала потпуно равнодушна. Данас целе вечери он јој је изгледао тром, сањив, неинтересантан, ништаван, а његова хладнокрвност с којом избегаваше да плати рачуне у ресторану, овог пута је узбунила, те се једва уздржала да му не каже: „Ако сте сиромаш, онда седите код куће.” Плаћао је само пуковник.

Због тога можда, што је поред њених очију промицало дрвеће, телеграфске бандере и сметови снега, њој су падале напамет најразноврсније мисли. Размишљала је: према рачуну плаћено је у ресторану сто двадесет, а Циганима сто; и сутра, ако јој се прохте, може бацити у ветар чак и хиљаду рубаља, док пре два месеца, до свадбе, није имала ни три властите рубље, већ је морала за сваку ситницу да се обраћа оцу. Каква промена у животу!

Мисли су јој се бркале, и присећала се како се пуковник Јагић, њен садашњи муж, кад јој беше десет

година, удварао њеној тетци, и сви су у кући говорили да ју је он упропастио. И заиста тетка се често појављивала на ручку уплаканих очију и стално је некуд одлазила, а говорили су за њу, да сиротица, не налази себи места. Тада је он био леп и имао необичан успех код жена, тако да га је познавала цела варош, а причало се о њему, као да сваки дан чини посете својим обожаваатељкама, као доктор болесницима. Па чак и сад, без обзира на седу косу, боре и наочаре, покатакд његово мршаво лице изгледа дивно, особито профил.

Отац Софије Љвовне био је војни лекар и служио је некад у истом пуку с Јагићем. Отац Валођин такође беше војни лекар и такође је служио некад у истом пуку с њеним оцем и с Јагићем.

Без обзира на љубавне авантуре, често врло сложене и узнемирујуће, Валођа се дивно учио; он је завршио студије на универзитету с одличним успехом, а сад је изабрао за своју ужу струку страну књижевности и, веле, пише дисертацију. Он живи у касарни код свога оца, војног лекара, и нема свога новца ма да му је тридесет година.

Софија Љвовна и он живели су у детињству по разним становима, али под истим кровом и често јој је одлазио да играју, а учили су заједно окретне игре и француски; но кад је порастао и постао статит, врло леп младић, она је почела да га се стиди, а затим га је заволела лудо и волела доскора, док се није удала за Јагића.

Он је такође имао необичног успеха код жена, мал'те не од своје четрнаесте године, а жене, које су због њега изневеравале своје мужеве, правдале су се тиме, што је Валођа мали. За њега је скоро неко

причао, као да је он, док беше студент, живео у хотелу близу универзитета, и веле сваки пут кад се закуца на његова врата чују се иза њих његови кораци, а затим полугласно извињење: „Pardon, je ne suis pas seul!”¹

Јагић је био одушевљен њиме и благосиљао га на сва уста, као Державин Пушкина, и очевидно га волео. Заједно су читаве сате играли ћутке билиара или пикета, а ако је Јагић ишао некуд тројком он је водио са собом и Валођу, а Валођа је у тајне своје дисертације посвећивао једино Јагића. У почетку, кад пуковник беше млађи, они су често постајали супарници, али никада не беху љубоморни један на другог. У друштву, где су заједно бивали, Јагића прозваше Велики Валођа, а његовог пријатеља — Мали Валођа.

На саоницама осим Великог Валође и Малог Валође, и Софије Љвовне, налазило се једно лице — Маргарита Александровна, или, како је сви зваху, Рита, тетка госпође Јагић, девојка која је прешла тридесету, врло бледа, с црним обрвама, са цвике-ром, која је пушила без предаха, чак на јаком мразу; на њеним грудима и коленима увек беше пепела. Говорила је кроз нос, отежући сваку реч, била је хладна, могла је да попије ликера и коњака колико хоћеш, а да се не опије, и причала је двосмислене анекдоте усиљено, неукусно. Код куће је читала од јутра до мрака дебеле часописе, засипајући их пепелом, или јела промрзле јабуке.

— Соња, престани да лудујеш, — рече она певајући. — Богами, то је чак глупо.

¹ Извините, нисам сам. — Пр. прев.

На домаку ћерма тројка успори ход, забелеше се куће и људи, а Софија Љвовна се смири, приљуби се уз мужа и сва се предаде својим мислима. Мали Валођа седео је прекопута. Сад се већ с веселим, лаким мислима почеше преплетати и мрачне. Размишљаху: овом човеку, који седи према њој, познато је да га је волела, а он је, наравно, веровао причањима да се удала за пуковника *par dépit*. Она му ниједном није признала да га је волела и није хтела да он зна, па је крила своје осећање, али се по лицу њеном видело да је одлично разуме — и њено честољубље је патило. Али у њеној ситуацији најгоре беше то, што после свадбе Мали Валођа одједном поче обраћати пажњу на њу, што се раније никад не деси, седео је с њом ћутке по читаве сате или је брбљао о ситницама, а сад у санкама, не разговарајући са њом, овлаш јој је газио ногу или стезао руку; очигледно њему је само и требало да се она уда; а јасно беше да је презире и да она изазива у њему она толико позната осећања, која може изазвати рђава и непоштена жена. А кад се у њеној души мешали триумф и љубав према мужу с осећањем понижења и увређене гордости, онда је обузео бес и желела је тад да седне на бок и да виче, звижди...

Баш у то време кад прођоше поред женског манастира, зачу се удар великог звона од преко десет хиљада кила. Рита се прекрсти.

— У овом манастиру је наша Оља — рече Софија Љвовна и такође се прекрсти и задрхта.

— Зашто је отишла у манастир? — запита пуковник.

— *Par dépit*, — љутито одговори Рита, очигледно

правећи алузију на брак Софије Љвовне с Јагићем. — Сад је у моди то *rag dépit*. Изазивање целог света. Стално насмејана, велика кокета, волела је само балове и кавалере и наједном — ето ти. Зачудила нас!

— То није истина, — рече Мали Валођа, спуштајући крагну на бунди и показујући своје лепо лице. — Ту није *rag dépit*, већ права несрећа, ако хоћете. Њеног брата Димитрија послали су на робију, па се сад не зна где је. А мати јој од туге умре.

Он опат подиже крагну:

— И добро је урадила Оља, — додаде нечујно. — Живети у положају васпитанице, па још с таквим златом као што је Софија Љвовна, — треба такође промислити!

Софија Љвовна осети у његовом гласу презриви тон и хтеде да му каже нешто неучтиво, али оћута. Обузе је опет ранији бес; она се подиже на ноге и узвикну плачевним гласом:

— Хоћу на јутрење. Кочијашу, натраг! Хоћу да видим Ољу.

Окренуше назад. Звоњење манастирског звона беше потмуло, и као што изгледаше Софији Љвовној нешто је у њему потсећало на Ољу и њен живот. Звонило је и у другим црквама. Кад кочијаш заустави тројку, Софија Љвовна изађе из санки, и сама, без пратиоца, брзо пође к вратима.

— Брже, молим те, — довикну јој муж. — Већ је доцкан.

Она прође кроз мрачну капију, затим стазом која води од капије ка главној цркви, и снег шкрипаше под њеним ногама а звоњење се чуло већ над самом главом, и изгледаше да продире кроз цело ње-

но биће. Ево црквених врата, три степенице на ниже, затим паперта с иконама на обема странама, замириса вења и тамњан, опет врата, и мрачна прилика отвара их и клања се врло дубоко...

У цркви служба још не почињаше. Једна калуђерица ишла је око иконостаса и палила свеће на великим свећњацима, друга је палила свеће на полијелеју. Тамо амо, ближе к стубовима, стајаху непокретно црне прилике. „Дакле, како стоје сад, тако неће сићи до самог јутра, — помисли Софија Љвовна, и њој се учини ту мрачно, хладно, досадно, — досадније неголи на гробљу.

Она погледа с осећањем досаде на непокретне, укочене прилике, и одједном јој се срце стеже. Однекуд познаде у једној од калуђерица, малог раста, мршавих рамена и с црном капуљачом на глави Ољу, ма да је Оља кад оде у манастир беше пуна и као мало виша. Неодлучно, узбуђујући се јако због нечега, приђе калуђерици и преко рамена загледа јој у лице и познаде Ољу.

— Оља! — рече и пљесну рукама, и не могаде говорити од узбуђења. — Оља!

Калуђерица је одмах познаде, зачуђено подиже обрве, а њено бледо, скоро умивено, чисто лице и, чак као што се чињаше, њена бела марама која се видела испод капуљаче, синуше од радости.

— Гле, ово је право Божије чудо, — рече она и такође пљесну својим мршавим, бледим ручицама.

Софија Љвовна је загрли снажно и пољуби, и уз то се уплаши да се не осећа на вино.

— А ми малопре прођосмо и сетисмо се тебе, — рече она, задувавши се, као од брзог хода. — Боже,

како си бледа! Мени... мени је врло мило што те видим. Али, шта? Како је? Је ли ти досадно?

Софија Љвовна обазре се на друге калуђерице и продужи већ тишим гласом:

— Код нас је толико промена... Знаш, ја сам се удала за Јагића, Владимира Никитића. Ти га се сећаш, сигурно... Врло сам срећна са њим.

— Но, хвала Богу. А твој тата, је ли здрав?

— Здрав је. Често се сећа тебе. Оља, дођи нам о празницима. А?

— Дођи ћу, — рече Оља и насмеја се. — Сутра ћу доћи.

Софија Љвовна заплака и сама не знајући зашто, и пошто тренутак ћутке отплака, а затим обриса очи, рече:

— Рити ће бити врло жао што те није видела. Она је такође с нама. И Волођа је ту. Они су пред вратима. Било би им пријатно кад би се видела с њима! Хајдмо к њима, служба ионако још није почела.

— Хајдемо, — пристаде Оља.

Она се трипут прекрсти и пође излазу заједно са Софијом Љвовном.

— Па ти велиш, Соњечка, да си срећна? — запита она кад изиђоше напоље.

— Необично.

— Но, хвала Богу.

Волођа Велики и Волођа Мали, опазивши калуђерицу, изиђоше из санки и пуни поштовања поздравеше се. Обадвојица су били приметно дирнути што има бледо лице и црно монашко одело, и обојици беше пријатно што их се сетила и пришла да се поздрави. Да јој не буде хладно, Софија Љвовна је

огрте великом марамом и зави једном страном своје бунде. Скорашње сузе су јој олакшале и разведриле душу, и беше јој мило, што се ова хучна, немирна и у суштини нечиста ноћ наједном заврши тако чисто и мирно. А да би што више задржала са собом Ољу, она предложи:

— Хајте да је провозамо! Оља, седи, мало ћемо само.

Мушкарци очекиваху да ће калуђерица одбити — свеци се не возе тројкама — али на њихово изненађење она пристаде и седе у санке. А кад тројка појури према ђерму сви су ћутали и сви су се само старали да њој буде згодно и топло, и сви су мислили на то каква она беше некад а каква је сада. Њено је лице било без узбуђења, мало изразито, хладно и бледо, прозрачно, као да је у њеним жилама текла вода а не крв. А пре две-три године она беше пуна, румена, говорила је о младожењама, смејала се за најмању ситницу...

Близу ђерма тројка окрену натраг; кад се кроз десет минута заустави крај манастира, Оља изађе из санки. На звонари је већ звонило по другипут.

— Нека вас спасе Господ, — рече она и поклони се дубоко, калуђерски.

— Па дођи, Оља.

— Дођи ћу, дођи ћу.

Она брзо оде и скоро ишчезе у мрачној капији. А после тога, кад тројка пође даље, све обузе туга. Сви ћутаху. Сафија Љвовна осећаше у целом телу малаксалост и беше клонула духом; то што је натерала калуђерицу да седне у санке и да се провоза у пијаном друштву, изгледаше јој глупо, неодмерено и слично обесвећењу светиње; заједно с

мамурлуком у ње нестане жеље да себе вара и већ јој беше јасно, да не воли и да не може волети свога мужа, да је све бесмислица и глупост. Удала се из рачуна зато што је, по речима својих институтских другарица, био лудо богат, и зато што је било страх да остане уседелица, као Рита, а и зато што јој је досадио отац-лекар и хтела је да наједи Валођу Малог. Да је могла претпоставити кад се удала, да је то тако тешко, несносно и гадно, она не би пристала ни за какво благо на свету да се венча. Али се сад зло не поправи.

СТИГОШЕ КУЋИ. СПУШТАЈУЋИ СЕ НА ТОПЛУ, МЕКУ ПОСТЕЉУ И УВИЈАЈУЋИ СЕ ПОКРИВАЧЕМ, Софија Љвовна се сећала мрачне паперте, мириса тамњана и силуета крај стубова, и тешко јој беше од мисли да ће те силуете стајати непокретне све време док она спава. Јутрење ће бити врло дугачко, затим часови, служба, благодарење...

„Али Бога има, зацело има, и ја свакако морам умрети, дакле треба пре или после помислити о души, о вечном животу, као Оља. Она је сад спасена, она је решила за себе сва питања... Али ако нема Бога? Онда је њен живот пропао. Тојест како пропао? Зашто пропао?”

А кроз тренутак, опет се увлачи мисао у главу:

„Има Бога, смрт ће неминовно доћи, треба помислити о души. Ако би Оља овог тренутка видела своју смрт, она се не би плашила. Она је спремна. А што је главно, она је решила за себе питање живота. Има Бога... да... Али зар нема другог излаза осим одласка у манастир? Та ићи у манастир — значи одрећи се живота, упропастити га...”

Софију Љвовну помало обузе страх; она сакри главу под јастук.

— Не треба о томе мислити, — шапуташе она.

— Не треба...

Јагић је ходао по тепиху у суседној соби, звецкајући тихо мамузама, и о нечему мислио. Софији Љвовној паде напамет, да јој је тај човек близак и мио само по једном: он се такође зове Владимир. Седе на постељу и зовну га нежно:

— Валођа!

— Шта ћеш? — одазва се муж.

— Ништа.

Она опет леже. Чуло се звоњење, можда оно исто манастирско, сети, се опет паперте и мрачних силуета, у глави јој се почеше врсти мисли о Богу и неминовној смрти, и она сакри главу да не би слушала звоњење; дође до закључка, да пре него што дођу старост и смрт, још ће се отегнути врло дуг живот, и из дана у дан мораће рачунати с близином невољеног човека, који ево долази у спаваћу собу и леже да спава, и мораће угушивати у себи узалудну љубав према другом — младом, чаробном и, као што јој се учини, необичном човеку. Она погледа у мужа и хтеде да му пожели лаку ноћ, али уместо тога одједном заплака. Беше јој криво на саму себе.

— Ето, почиње музика! — рече Јагић, акцентујући з и.

Она се умири, но тек доцније, око десет часова ујутру, престаде плакати и дрхтати целим телом, али је зато поче јако болети глава. Јагић је журио на позну службу Божију и гунђао је у суседној соби на посилног, који му помагаше да се обуче.

Он уђе у спаваћу собу, звецкајући тихо мамузама и узне нешто, затим се још једном врати — већ с еполетама и ордењем, помало храмајући од реуматизма, а Софији Љвовној се због нечега учини да иде и гледа као разбојник.

Она је слушала како Јагић звони телефоном.

— Молим вас, дајте везу с Васиљевском касарном, — рече; а кроз тренутак: — Васиљевска касарна? Позовите, молим вас, на телефон доктора Салимовића... — Па опет кроз тренутак: — С ким говорим? Ти си, Валођа? Врло ми је мило. Замоли, драги мој, оца да одмах дође к нама, јер се моја жена јако раскењкала после јучерашњице. Није, велиш, код куће? Хм... Захваљујем. Дивно... много ћеш ме обавезати... Merci.

Јагић по трећипут уђе у спаваћу собу, наже се жени, прекрсти је, даде јој своју руку да је пољуби (жене које су га волеле љубиле су му руку, и он је навикао на то) и рече да ће се вратити за ручак. И изађе.

У дванаест сати собарица јави, да је дошао Владимир Михаилић. Софија Љвовна посрћући од умора и бола у глави, брзо обуче своју нову дивну домаћу хаљину боје јоргована, опшивену крзном, и на брзу руку се некако очешља; она је осећала у својој души неисксану нежност и дрхташе од радости и страха да не оде. Само да га погледа.

Мали Валођа дође у посету као што приличи: у фраку, с белом машном. Кад Софија Љвовна уђе у салон, он јој пољуби руку и искрено изјави жаљење што јој није добро. Затим, кад седоше, похвали њену домаћу хаљину.

— А мене је пореметило јучерашње виђење с Ољом, — рече она. — С почетка ми беше тешко, но сада јој завидим. Она је несаломљива стена, њу не можеш маћи с места; али, Валођа, зар није имала другог излаза? Зар сахранити себе за живота значи решити питање живота? Та то је смрт, а не живот.

При помену Оље на лицу Малог Валође појави се израз радости.

— Ето, Валођа, ви сте паметан човек, — рече Софија Љвовна: — научите ме да и ја поступим исто тако као и она. Дабогме, као жена која не верује ја не би отишла у манастир, али се може урадити нешто слично. Ја не живим, — продужи, поћугавши мало. — Научите пак... Реците ми нешто убедљиво. Реците, макар једну реч.

— Једну реч? Изволите: тарарабумба.

— Валођа, зашто ме презирете? — запита она живо. Ви са мном говорите некаквим особитим, опростите, лакрдијашким језиком, како се не говори с пријатељима и с поштеним женама. Ви имате успеха као научник, ви волите науку, али зашто са мном не говорите никад о науци? Зашто? Да нисам недостојна?

Мали Валођа љутито се намршти и рече:

— Зашто вам се наука одједном прохтела? А можда хоћете устав? Или можда јесетре с реном?

— Па добро, ја сам безначајна, рђава, без начела, глупа жена... Ја имам сијасет грешака, душевно сам болесна, искварена, и за то ме треба презирати. Али ви сте, Валођа старији од мене десет година, а муж тридесет. Ја сам расла на вашим очима, и да сте хтели могли сте начинити од мене све

што сте хтели, чак и анђела. Али ви... (глас јој задрхта) поступате према мени страшно. Јагић се оженио са мношћом кад је већ остарио, а ви...

— Али доста, доста, — рече Валођа, седајући ближе и љубећи јој обе руке. — Оставимо Шопенхауерима нека филозофирају и доказују све што хоће, а ми ћемо љубити ове ручице.

— Ви ме презирете, а да знате како патим због тога! — рече она неодлучно, знајући унапред да јој неће поверовати. — А да знате како би хтела да се изменим, да почнем нов живот! О томе с усхићењем мислим, — проговори она и заиста од усхићења заплака се. — Бити добар, поштен, неискварен човек, не лагали, имати циљ у животу...

— Де, де, де, молим вас, не пренемажите се. Не волим! — рече Валођа, и његово лице доби каприциозан израз. — Богами, као на позорници. Држимо се као људи.

Да се не би наљутио и отишао, она отпоче да се правда и њему за љубав силом се осмехну, и опет поведе реч о Ољи и о томе како хоће да реши питање свога живота, да постане човек.

— Тара... ра... бумба... —, запева он полугласно. — Тара... ра... бумба!

И неочекивано обухвати је око паса. А она, и сама не знајући шта ради, стави му руке на рамена и тренутак гледаше с усхићењем, као у каквој магли, у његово паметно, иронично лице, чело, очи, дивну браду...

— Ти сâм одавно знаш, да те волим, — признаде му она и болно поцрвене, а осети да су јој се чак и усне грозничаво искривиле од стида. — Ја те волим. Зашто ме тако мучиш?

Она затвори очи и снажно га пољуби у уста, и дуго, готово читав тренутак, никако није могла завршити га, ма да је знала да је то непристојно, да је он сâм може осудити и да може ући послуга...

— О, како ме мучиш! — понови она.

Кад је кроз пола сата, добивши то што му је требало, седео у трпезарији и јео, она је клечала пред њим и гледала му жудно у лице, а он јој говораше да личи на кученце, које чека да му баце парче шунке. Затим је посади на једно колено и љуљајући је као дете, запева:

— Тара... рабумба... Тара... рабумба!

А кад се спремио да иде, запита га она гласом пуним страсти:

— Када? Данас? Где?

И пружи његовим устима обе руке, као да жели да ухвати одговор чак и рукама.

— Данас једва да је то згодно, — рече промислив. — Ето, можда сутра.

И растадоше се. Пред ручак Софија Љвовна отиде у манастир, али јој тамо рекоше да Оља негде код неког мртваца чита псалтир. Из манастира отиде оцу, кога такође не нађе код куће, затим промени кола и ишла је улицама и улицима без икаквог циља, и тако се возила до вечери. Однекуд сети се при том оне тетке с уплаканим очима, која није себи налазила место.

А увече су се опет возили тројком и слушали Цигане у ресторану ван вароши. А кад су поново прошли поред манастира, Софија Љвовна се сети Оље и поче се плашити мисли, да за девојке и жене њенога круга нема другог излаза, до непрестано возити се тројком и лагати, или ићи у манастир и убијати тело...

Идућег дана беше састанак, па је опет Софија Љвовна ишла сама у колима по вароши и сећала се тетке.

Кроз недељу дана Мали Валођа је оставио. А после овога, живот је почео као и раније, тако неинтересантан, тужан и понекад чак болан. Пуковник и Мали Валођа играли су дуго билиара или пикета, Рита је неукусно и усиљено причала анекдоте, Софија Љвовна увек ишла колима и молила мужа да је провоза тројком.

Свраћајући готово свакидан у манастир она је досађивала Ољи, жалила се на своје неиздржљиве муке, плакала и уз то осећала, да је у ћелију заједно с њом улазило нешто нечисто, жалосно, изношено, а Оља јој је махинално, у тону научене лекције, говорила, да све то није ништа, све ће проћи и Бог ће опростити.

ПРОФЕСОР КЊИЖЕВНОСТИ

Зачу се топот коњских копита о дрвени под; из коњушнице изведоше прво враног „Грофа Нуљина“, затим белог „Великана“ и најзад његову сестру „Мајку“. Све то беху изврсни и скупи коњи. Стари Шељестов оседла „Великана“ и, обративши се својој кћери Маши, рече:

— Е, Марија Годфруа, иди и узјаши. Хоп-ла!

Маша Шељестова беше најмлађа у породици; било јој је већ осамнаест година, али се у породици још нису одвикли да је сматрају малом, и зато је сви зваху Мањом и Мањицом; а после тога, пошто варош посети циркус, који је усрдно посећивала, сви је почеше звати Марија Годфруа.

— Хоп-ла, — повика, седајући на „Великана“.

Њена сестра Варја узјаши „Мајку“, Никитин — „Грофа Нуљина“, официри — своје коње, и дуга лепа поворка, која се шаренила од белих официрских блуза и црних амазонки, кораком крете из дворишта.

Никитин примети, да кад седаху на коње и затим кад изађоше на улицу, Мањица однекуд обрати пажњу само на њега јединог. Она брижљиво загледа у њега и „Грофа Нуљина“, па рече:

— Сергије Васиљевићу, држите га све време на узди. Не дајте му да се плаши. Он се претвара.

Да ли зато што је њен „Великан” био у великом пријатељству с „Грофом Нуљиним”, или је то излазило случајно, она је као и јуче и прекјуче, јашила све време упоредо с Никитиним. А он гледаше у њено мало грациозно тело, које је седело на белој поноситој животињи, у њен танки профил, у цилиндер, који јој не стајаше лепо и који је чинио старијом неголи што је била — гледаше је с радошћу, с нежношћу, с усхићењем, слушао је, али је мало разумевао и размишљао:

„Дајем себи часну реч, кунем се Богом, да се нећу плашити и да ћу јој данас изјавити љубав”...

Беше седам часова увече — време кад бели багрем и јоргован миришу тако јако, да изгледа да се ваздух и само дрвеће хладе од њиховога мириса. У градском парку већ је свирала музика. Коњи су громко ударали о калдрму; са свих страна се чуо смех, говор, трескање капија. Војници у сусрету поздрављаху офицере, гимназисти се јављаху Никитину; и по свој прилици, свима који су шетали и журили у парк на музику, беше врло пријатно да гледају поворку. А баш је топло, баш изгледају меки облаци, у нeredу растурени по небу, баш су мирне и згодне сенке топола и багремова — сенке које се нижу кроз сву широку улицу, а на другој страни захватају куће до самих балкона и другог спрата!

Изиђоше ван вароши и појурише касом по великом друму. Овде већ није мирисало на бели багрем и јоргован, није се чула ни музика, али је зато мирисало на поље, зеленила се млада раж и пшеница, звиждукали су пухови, гакале грачице. Кудагод погледаш свуда је зелено, само се понегде црне ба-

ште, а далеко у лево, на гробљу, бели се ред прецветалих јабука.

Прођоше поред кланице, затим поред фабрике пива, заобиђоше гомилу војних музиканата који се журили у градски парк ван града.

— Пољански има врло доброг коња, не поричем, — рече Мањица Никитину, показујући очима официра који је ишао напореда с Варјом.

— Али он је шкартиран. Већ му је сасвим незгодна она бела пега на левој нози, и гледајте, избацује главу. Сад се већ не може ничим одвићи док не цркне.

Мањица беше такође страсна јахачица као и њен отац. Она је патила кад види код неког лепог коња, и радовала се кад нађе недостатке код туђих коња. Никитин се није ништа разумевао у коњима; за њега беше потпуно свеједно, да ли треба држати коња на повотцу или на узди, јурити касом или галопом; он само осећаше, да му је држање било неприродно, напрегнуто, и да се због тога официри, који се умеју држати на седлу, морају више допасти Мањици неголи он. И беше љубоморан на официре.

Кад су пролазили поред парка ван града, неко предложи да сврате и попију селтерске воде. Свратише. У парку су расли само храстови; они су тек од скора почели да се шире, тако да се кроз младо лишће видео цео парк, са својим павиљоном за музику, сточићима, љуљашкама, видела се вранина гнезда, која су личила на велике капе.

Јахачи и њихове даме сиђоше с коња код једног стола и затражише селтерске воде. Почеше им прилазити познаници, који су шетали у парку. Између осталих, приђе војни лекар с високим чизмама и ка-

пелмајстор, који чекаше своје музиканте. Мора бити да је лекар сматрао Никитина за студента, јер га запита:

— Ви сте изволели доћи на распуст?

— Не, ја овде стално живим, — одговори Никитин. — Наставник сам у гимназији.

— Је л' могуће? — зачуди се лекар. — Тако млади, а већ сте наставник.

— Како млад? Мени је двадесет шест година... Хвала Богу.

— Ви имате и браду и бркове, али ипак на изглед вам се не може дати више од двадесет две до двадесет три године. Како сте младолики!

„Каква свињарија! — помисли Никитин. — И овај ме сматра за жутокљунца!”

Он никако није волео кад неко поведе реч о његовој младости, нарочито у присуству жена и гимназиста. Од тога доба како је дошао у ову варош и ступио у службу, почео је да мрзи своју младоликост. Гимназисти га се нису плашили, старији су га ословљавали као младића, жене су радије играле с њим него што су слушале његова дуга резоновања. А он би скупо платио, кад би сад остарио десетак година.

После парка пођоше даље на имање Шељестових. Овде застадоше код врата, дозваше управитељеву жену Прасковију, и затражише вареног млека. Нико га не попи, згледаше се сви, засмејаше и појурише натраг. Кад су се враћали, у перифериском парку је већ свирала музика; сунце се скрilo иза гробља, а половина неба руменила се од његових зракова.

Мањица је опет јахала напоредо с Никитиним. Он јој је хтео рећи како је ватрено воли, али се пла-

шио да ће га чути официри и Варја, и зато је ћутао. Мањица такође ћуташе, и он је осећао зашто ћути и зашто јаши напоредо са њим, и беше тако срећан, да се земља, небо, градске светиљке, црне силуете фабрике пива — да се све то претварало у његовим очима у нешто врло лепо и пријатно, и изгледаше му да његов „Гроф Нуљин” иде по ваздуху и хоће да се успуже на румено небо.

Дођоше код куће. У врту на столу већ је врио самовар, а на једном крају стола сеђаше са својим пријатељима, чиновницима окружног суда, стари Шељестов, и по обичају критиковаше нешто.

— То је неваљалство! — рече. — Неваљалство и ништа више. Да, неваљалство!

Никитину, од тог времена како се заљубио у Мањицу, све се допадало код Шељестових: и кућа, и врт око куће, и вечерњи чај, и плетене столице, и стара дадиља, па чак и реч „неваљалство”, коју је старац волео често да изговара. Само му се није допадало изобиље паса и мачака, као и египатски голубови који су тужно гугутали у великом кавезу на тераси. Авлиских и собних паса беше тако много, да је он за све време познанства са Шељестовим научио да распознаје само два: Мушку и Сома. Мушка беше мало, тршаво псетанце, с чупавом њушком, зло и размажено. Никитина није волела; сваки пут кад би га видела, она би савијала главу у страну, кезила зубе и почињала: „ррр... нга, нга-нга... ррр...”

Затим би легала под столицу. Када би покушао да је истера испод своје столице, она је почињала да лаје из свега гласа, и домаћини говораху:

— Не плашите се, не уједа. Она нам је добра.

Сом је био огроман црни пас са дугим ногама и репом, тврдим као штап. За време ручка и чаја обично је ћутећи ишао под сто и ударао репом по обући или по ногама стола. То беше добар, глуп пас, али га Никитин није могао трпети, јер је имао обичај да меће своју њушку у крило оних који су ручали, и да им балама прља панталоне. Није једанпут Никитин покушао да га бије по великом челу дршком од ножа, да га зврцка по носу, да се жали на њ, али ништа није спасавало његове панталоне од мрља.

После шетље на коњу, чај, слатко, бисквити и бутер беху врло укусни. Прву чашу испише сви с великим апетитом и ћутећи, пред другом пак почеше се препирати. Препирке за време чаја и ручка сваки пут би почињала Варја. Она је имала двадесет три године, била је лепа, лепша од Мањице, сматрали су је за најпааметнију и најобразованију у кући и држала се солидно, строго, како је личило старијој кћери која је у кући заузимала место покојне мајке. Као домаћица она се појављивала пред гостима у блузи, офицере је ословљавала по презимену, на Мањицу је гледала као на девојчицу и с њом говорила тоном разредног старешине. Себе је називала старом девојком — што значи да је била уверена да ће се удати.

Сваки разговор, чак и о времену, она је сводила на препирку. Имала је некакву страст — да сваког хвата за реч, да доказује неком да противречи себи, да тражи зачкољицу у свакој фрази. Отпочнете ли да говорите с њом о нечему, она већ оштро упира очи у ваше лице и одједном вас прекида: „Молим

вас, молим вас, Петрове, прекјуче сте говорили савим супротно!”

Или се пак с потсмехом смеје и говори: „Дакле, примећујем, почињете да проповедате принципе руске цензуре. Честитам вам.

Ако би направили досетку или рекли нешто шаливо, одмах би чули њен глас: „то је старо!” или: „то је просто!” Ако ли досетку прави официр, она показује на лицу презриву гримасу и говори: „Војничка досетљивост!”

А то „војјј...” испадало је код ње тако оштро, да јој је Мушка неизоставно одговарала испод столице са: „О-о-о-ав-ав...”

Сад је за чајем препирка почела с тим, што је Никитин повео разговор о гимназиским испитима.

— Молим вас, Сергије Васиљевићу, — прекиде га Варја. — Ето, говорите да је ученицима тешко. А ко је крив, допустите, молим вас, да вас питам? На пример, ви сте задали ученицима писмени задатак с темом: „Пушкин као психолог”. Пре свега, не могу се задавати тако тешке теме, а друго, какав је Пушкин психолог? Е, Шчедрин или, рецимо Достоевски — друга је ствар, а Пушкин је велики песник и ништа више.

— Једно је Шчедрин а друго Пушкин, — мрачно одговори Никитин.

— Знам, код вас у гимназији не признају Шчедрина, али није ствар у томе. Реците ми, какав је психолог Пушкин?

— Па зар није психолог? Лепо, ја ћу вам навести примере.

И Никитин издекламова неколико места из Оњегина, а затим из Бориса Годунова.

— Не видим ту никакву психологију, — уздахну Варја. — Психолог се назива онај који описује кривудања човечје душе, а овамо су дивни стихови и ништа више.

— Знам каква вам треба психологија! — нађе се увређен Никитин. — Ви хоћете да ми неко тестерише тупом тестером прст и да се дерем из свег гла-са — то је, по вашем мишљењу, психологија.

— То је плитко! Међутим ипак ми нисте доказали: зашто је Пушкин психолог?

Кад је Никитин морао да побија оно што му је личило на рутинираност, ускогрудост или нешто слично, он је обично скакао с места, хватао се обе-ма рукама за главу и почињао с уздахом да трчи тамо амо. И сад се догодило то исто: он скочи, ухва-ти се за главу и уздишући обиђе сто, а затим по-даље седе.

На његову страну стали су официри. Капетан друге класе Пољански поче да уверава Варју, да је Пушкин доиста психолог, и као доказ наведе два стиха из Љермонтова; поручник Гернет рече, да Пушкин није био психолог не би му подигли спо-меник у Москви.

— То је неваљалство, — зачу се глас с другог краја стола. — Тако сам и рекао губернатору: ваше превасходство, то је неваљалство!

— Више се нећу препирати! — викну Никитин.

— И његовом царству неће бити краја! Доста! Ах, та одлази, гадно псето! — викну он на Сома, који му је ставио главу и шапу на колена. „О-о-о-ав-ав...”, чуло се испод стола.

— Признајте да нисте у праву! — викну Варја. — Признајте!

Али дођоше нови гости, неке госпођице, и пре-пирка престаде сама по себи. Сви пређоше у салон. Варја седе за клавир и поче свирати игре. С по-четка су играли валцер, затим полку, па кадрил са великим колом, које је провео кроз све собе капе-тан Пољански, па онда опет валцер.

Стари су за време игре седели у сали, пушили и гледали младеж. Међу њима се налазио и Шебал-дин, директор градског кредитног друштва, који беше чувен због своје љубави према књижевности и позоришној уметности. Он је основао месни „му-зичко-драмски кружок”, и сам је узимао учешћа у представама, играјући однекуд само смешне лакеје или читајући речитативом „Грешницу”. У вароши су га звали мумијом, пошто је био висок, врло мр-шав, жилав и имао увек свечани израз лица и су-морне укочене очи. Позоришну уметност је волео тако искрено, да је чак бријао бркове и браду, а то га је чинило да још више личи на мумију.

После великог кола он неодлучно, некако као са стране приђе Никитину, закашља се и рече:

— Имао сам задовољство да присуствујем за вре-ме чаја препирци. Потпуно делим ваше мишљење. Ја и ви смо једномишљеници и било би ми врло ми-ло да поразговарам с вама. Јесте ли изволели чи-тати „Хамбуршку драматургију” од Лесинга?

— Не, нисам читао.

Шебалдин се запрепасти и ману рукама тако као да је опекао прсте, и не говорећи ништа, оде од Никитина. Шебалдинов изглед, његово пита-тање и чуђење изгледали су смешни Никитину, али он ипак помисли:

„Заиста неугодно. Ја — професор књижевности, а досад још нисам читао Лесинга. Ваља прочитати”.

Пред вечеру седоше сви, млади и стари, да играју „судбине”. Узеше два шпила карата: један поделише свима подједнако, а други оставише на сто окренут полеђушке.

Ко има ову карту, — поче свечано стари Шељестов, дижући горњу карту другог шпила: — њему је судбина доделила да одмах отиде у дечију собу и да се тамо пољуби са дадиљом.

Задовољство да се пољуби с дадиљом, пало је удео Шебалдину. Сви га у гомили опколише, поведоше у дечију собу и пљескајући рукама натераше га да се пољуби са дадиљом. Подиже се ларма, вика...

— Немојте тако ватрено! — повика Шељестов, плачући од смеха. — Немојте тако ватрено!

Никитину је доделила судбина да све исповеда. Он седе на столицу наспред салона. Донесоше му шал и покрише га преко главе. Прво му приђе Варја на исповест.

— Знам ваше грехе, — поче Никитин, гледајући у помрчини у њен строги профил. — Реците ми, госпођо, зашто ви свакидан шетате с Пољанским? Није то случајно да сте ви стално с њим!

— То је плитко, — рече Варја и отиде.

Затим под шалом засијаше крупне укочене очи, у мраку се указа драги профил и замириса нешто пријатно, одавно познато, што је потсећало Никитина на Мањичину собу.

— Марија Годфруа, — рече и не познаде свој глас — тако је био нежан и мек: шта сте згрешили?

Мањица зажмуре и исплази се, затим се насмеја и оде. А кроз тренутак, она је већ стајала на средини салона, пљескала рукама и викала:

— На вечеру, на вечеру, на вечеру!

И сви нагинуше у трпезарију.

За време вечере Варја се опет препирала, и то овог пута с оцем. Пољански је добро јео, пио црно вино и причао Никитину, како је једном зими, у рату, целу ноћ стајао у блату до колена; непријатељ је био близу, те се није дозвољавало ни говорити, ни пушити, а ноћ беше хладна, тамна, дувао је оштар ветар.

Никитин га је слушао, и гледао испод ока Мањицу. Она га је посматрала непомично, нетремице, као да се о нечем замислила или заборавила се... За њега је то било пријатно, али и болно.

„Зашто тако гледа у мене? — снебиваше се он. — Незгодно ми је. Могу да приметите. Ах, како је још млада, како наивна!”

Гости су се почели разилазити у поноћ. Кад је Никитин изишао на капију, залупа на другом спрату прозор и појави се Мањица.

— Сергије Васиљевићу! — викну му она.

— Шта желите?

— Ево шта... — проговори Мањица, очигледно премишљајући шта би казала. — Ево шта. Пољански је обећао да ће доћи ових дана са својим фотографским апаратом да нас све слика. Требало би да се скупимо.

— Добро.

Мањица се изгуби, окно залупа и одмах у кући неко засвира на клавиру.

„Ех, кућа! — помисли Никитин, прелазећи преко улице. — Кућа у којој гугучу једино египатски голубови, па и они зато што друкчије не умеју да изразе своју радост!”

Али се није живело весело само код Шељестових. Није прошао Никитин ни двеста корачаји, а из друге куће зачуше се звуци клавира. Кад прође још мало, опази у капији сељака са балалајком на коју је свирао. У врту је оркестар грмео потпури из руских песама...

Никитин је становао пола километра далеко од Шељестових, у стану од осам соба, који је закупљивао за триста рубаља годишње, заједно са својим другом, професором географије и историје Иполитом Иполитићем. Тај Иполит Иполитић, човек још не стар, с ријом брадицом, прћава носа, с грубим и неинтелигентним лицем као у мајстора, али добродушним, кад се Никитин врати кући, седео је за столом и поправљао ученичке карте. Он је сматрао за најпотребније и најважније у географији — цртање карата, а у историји — знање хронологије; седео је по читаве ноћи и плавом оловком поправљао карте својих ученика и ученица, или пак састављао хронолошке таблице.

— Како је данас дивно време! — рече Никитин улазећи к њему. — Чудим вам се како то можете да седите у соби.

Иполит Иполитић није био разговоран човек; или је ћутао или пак говорио само о томе што је већ свима давно познато. Сад одговори овако:

— Да, дивно време. Сад је мај, скоро ће бити право лето. А лето није то што и зима. Зими треба ложити пећи, а лети је топло и без пећи. Лети отво-

риш прозор ноћу, па ипак је топло, а зими — двоструки прозори, па ипак хладно.

Никитин поседе за столом неколико тренутака и би му досадно.

— Лаку ноћ! — рече дижући се и зевајући. — Хтео сам да вам испричам нешто романтично, што се мене тиче, али ви сте — географија! Почнем ли с вама о љубави, а ви одмах: „Које године је била битка на Калки?” Дођавола с вашим биткама и Чукотским врховима!

— Што се љутите?

— Па, криво ми је!

И једећи се што још није изјавио љубав Мањици и што нема с ким сад да поразговара о својој љубави, пође у своју собу за рад и леже на диван. У тој соби беше мрачно и мирно. Лежећи и гледајући у мраку, Никитин однекуд поче мислити о томе, како ће кроз две или три године поћи однекуд у Петроград, како ће га Мањица испратити на станицу и плакати; У Петрограду ће од ње добити дугачко писмо, у коме ће га молити, да се што пре кући врати. А он ће јој написати... Почеће своје писмо овако: Мили мој пацове...

— Управо, мили мој пацове, — рече и насмеја се.

Није му било згодно да лежи. Он подметну руке под главу а леву ногу диже на наслон дивана. Било је згодније тако. Међутим прозор је приметно почео да бледи, у дворишту се зачуше први петли. Никитин продужи да мисли о томе, како ће се вратити из Петрограда, како ће га на станици дочекаати Мањица, и цикнувши од радости бацити му се у загрљај; или ће још боље удесити: доћи ће крадом ноћу, куварица ће му отворити, затим ће на

прстима отићи у спаваћу собу, нечујно ће се свући и — буп у постељу! А она ће се пробудити и — о радости!

Ваздух је сасвим побелео. Соба за рад и прозори већ се нису примећивали. На докату при улазу у фабрику пива, ону исту поред које су данас пролазили, седела је Мањица и нешто говорила. Затим узе Никитина под руку и пође с њим у парк ван града. Ту он виде храстове и вранина гнезда, која су личила на капе. Једно гнездо се зањиха и из њега провири Шебалдин и викну јаким гласом: „Ви нисте читали Лесинга!”

Никитин задрхта целим телом и отвори очи. Пред диваном је стајао Иполит Иполитић и забацивши најзад главу, везивао машну.

— Устајте, време је ићи на дужност, — рече. — А у оделу се не може спавати. Од тога се квари одело. Треба спавати у постељи, скинувши одело...

И он по обичају отпоче надугачко и нашироко да говори о томе, што већ свима одавно беше познато.

Први Никитинов час био је из руског језика у другом разреду. Кад уђе тачно у девет сати у тај разред, тамо на табли беху написали кредом два слова: М. Ш. То је вероватно значило: Маша Шиљестова.

„Већ су намирисали, хуље... — помисли Никитин. — И откуда све знају?”

Други час из књижевности био је у петом разреду. И тамо на табли беше написано М. Ш., а кад је по свршетку часа излазио из тог разреда, позади њега зачу се узвик, као са позоришне галерије:

— Ура-а-а! Шељестова!!

Због спавања у оделу није му било добро у глави, а тело је малаксало од лењости. Ученици, који очекиваху свакидан распуст за испите, ништа нису радили, ишчекивали су с нетрпљењем и правили несташлуке од досаде. Никитин је такође ишчекивао нестрпљиво, није примећивао несташлуке и сваки час је прилазио прозору. Гледао је улицу, јарко обасјану сунцем. Над кућама се видало провидно плаво небо, птице, а негде далеко иза зелених вртова и кућа, пространа, бескрајна даљина с модрим шумама, и с димом од воза који је јурио...

Улицама у сенци багремова, пуцкајући бичевима, ишла су два официра у белим блузама. У дугачким колима прође гомила Јевреја са седим брадама и у капама. Васпитачица се шетала са директоровом унуком... Протрча и Сом са два авлиска пса... А гле, у простом сивом оделу, с црвеним чарапама, држећи у руци „Весник Европе”, прође Варја. По свој прилици била је у градској библиотеци...

А часови се још неће брзо свршити — у три сата! После часова не треба ићи ни кући ни к Шељестовима, већ Волфу на час. Тај Волф, богати Јеврејин, који је прешао у лутеранство, није давао своју децу у гимназију, већ је узимао гимназиске професоре да их спремају и плаћао им по пет рубаља за час...

„Досадно, досадно, досадно!”

У три часа он отиде Волфу и остаде ту, како му изгледаше, читаву вечност. Од њега изиђе у пет часова, а у седам је већ морао у гимназију, на седницу — да састави распоред усмених испита за четврти и шести разред!

Кад доцкан увече пође из гимназије Шељестовима, срце му је јако куцало а лице горело. Прошле недеље и прошлог месеца сваки пут, спремајући се да изјави љубав, он припремаше читав говор с уводом и завршетком; сада пак није имао припремљену ниједну реч, а у глави се све смешало, и он је знао једино да ће данас сигурно изјавити љубав и да више неће бити у стању да чека.

„Позваћу је у врт, — размишљаше он, — мало ћу прошетати и изјавићу јој љубав”...

У претсобљу није било никога; он уђе у дворану, а затим у салон... Ту такође никога не беше. Чуло се како се горе на другом спрату с неким препирала Варја и како је у дечијој соби ударала макама најмљена шваља.

У кући је била собица, која је носила три имена: мала, пролазна и мрачна. У њој је био стари орман с лековима, барутом и ловачким прибором. Одавде су водиле за други спрат уске дрвене степенице, на којима су увек спавале мачке. Ту беху двоја врата: једна за дечију а друга за гостинску собу. Кад уђе овамо Никитин да би се попео горе, отворише се врата на дечијој соби и треснуше тако да се заљуљаше и степенице и орман; истрча Мањица у тамном оделу, с парчетом плавог штофа у рукама, па не примећујући Никитина, пролете ка степеницама.

— Причекајте... — заустави је Никитин. — Добро вече, Годфруа... Допустите...

Он се био задувао, није знао шта говори; једном руком је држаше за руку, а другом — за плави штоф. А она као да се уплаши или као да се зачуди, гледаше га задивљена.

— Допустите... — продужи Никитин, бојећи се да не отиде. — Треба нешто да вам кажем... Само... овде је незгодно. Не могу, нисам у стању... Разумете ли, Годфруа, не могу... то је све...

Плави штоф паде на под, а Никитин узе Мањицу за другу руку. Она побледе, поче мицати уснама, затим устукну од Никитина и нађе се у углу између зида и ормана.

— Часна реч, уверавам вас... — рече полако: — Мањице, часна реч...

Она забаци назад главу, а он је пољуби у уста, и да би пољубац трајао дуже, он је ухвати прстима за образе; и испаде некако, да се он нађе у углу између ормана и зида, и она му обави руке око врата и наслони се на његова прса.

Затим обадвоје отрчаше у врт.

Врт Шељестових био је велики, око четири десетине.¹ Ту је расло дваестак старих јаворова и липа, беше и једна јела, а све остало сачињавала су плодна дрвета: трешње, јабуке крушке, дивљи кестенови, сребрна маслина... Беше и много цвећа.

Никитин и Мањица ћутећи трчали су по стазама, смејали се, задавали покатак једно другом оштра питања, на која не одговараху, а над вртом је сјајио полумесец и на земљи из тамне траве слабо осветљене тим полумесецом, пружале се сањиве лале и перунике, као да су молиле да се и њима изјави љубав.

Кад се Никитин и Мањица вратише кући, официри и госпођице беху већ на окупу и играху мазурку. Пољански је опет водио велико коло по свима со-

¹ Једна руска десетина има 109,25 ара. — Пр. пр.

бама, а после игре опет играху „судбине”. Пред вечером, кад гости пођоше из салона у трпезарију, Мањица, оставши насамо с Никитиним, приљуби се уз њега и рече:

— Говори сâм с татом и Варјом. Мене је стид... После вечере он разговараше са старим. Пошто га саслуша, Шељестов се замисли и рече:

— Веома сам вам захвалан на части, коју указујете мени и мојој кћери, али допустите ми да с вама поразговарам пријатељски. Говорићу не као отац, већ као џентлмен с џентлменом. Реците, молим вас, шта вам је стало да се тако рано жените? Само се сељаци жене рано, али, зна се, тамо је неваљалство, а ви због чега? Какво је то задовољство у тако младим годинама оковати себе?

— Ја уопште нисам млад! — нађе се увређен Никитин. — Мени је двадесет седма година.

— Тата, дошао је марвени лекар! — викну из друге собе Варја.

И разговор се прекиде. Никитина отпрашише до куће Варја, Мањица и Пољански. Кад дођоше до његове капије, Варја рече:

— Зашто се ваш тајанствени Митрополит Митрополитовић нигде не појављује? Нека дође к нама.

Кад уђе Никитин у његову собу, тајанствени Иполит Иполитић је седео на кревету и скидао панталоне.

— Немојте легати, драги мој! — рече му Никитин сав задихан. — Причекајте немојте легати!

Иполит Иполитић брзо обуче панталоне и запита уплашено:

— Шта је?

— Женим се.

Никитин седе поред друга, и гледајући га зачужено, као да се чудило самом себи, рече:

— Замислите, женим се. Узимам Машу Шељестову! Данас сам је запресио.

— Па, што? Изгледа да је добра девојка. Само је врло млада.

— Да, млада! — уздахну Никитин и забринуту слегну раменима. — Врло, врло млада.

— Она је учила код мене у гимназији. Знам је. Географију је учила доста добро, а историју — слабо. И на часу није била пажљива.

Никитину одједном однекуд беше жао свог друга и хтеде да му каже нешто љубазно, утешно.

— Драги мој, зашто се ви не жените? — запита.

— Иполите Иполитићу, зашто се не би, например, оженили Варјом? То је дивна, одлична девојка. Истина она воли много да се препире, али је зато срце... какво срце! Малопре је питала за вас. Хоћете ли, драги мој, да се ожените њом? А?

Он је одлично знао, да Варја не би пошла за тог досадног човека прѣастог носа, али ипак га је те-
рао да се њом ожени. Зашто?

— Женидба је озбиљан корак, — рече, промислив, Иполит Иполитић. Треба претрести све, измерити, а тако не иде. Разборитост није никад на одмет, а нарочито у женидби, кад човек преставши да буде момак почиње нови живот.

И он отпоче да говори о оном што свима беше већ давно познато. Никитин га не хтеде слушати, опрости се и отиде у своју собу. Он се брзо свуче и брзо леже, да би што пре отпочео да мисли о својој срећи, о Мањици, о будућности, и осмехнувши се одједном сети се да још није читао Лесинга.

„Треба прочитати... — помисли. — У осталом, зашто да га не читам? Али нек иде дођавола!”

И заморен од своје среће, одмах заспа и осмеживаше се до самог јутра.

Сањао је топот коња о дрвени под; видео је у сну како су из штале извели спочетка враног „Грофа Нуљина”, а затим белог „Великана”, па његову сестру „Мајку”...

II

„У цркви је било врло тескобно и хучно, и једном чак неко врисну, а протојереј који је венчавао мене и Мањицу погледа преко наочара на гомилу и рече грубо:

— „Не шетајте по цркви и не правите ларму, већ стојте мирно и молите се Богу. Треба имати страха Божјег”.

„Кум и старисват била су моја два друга, а Мањини девери — капетан Пољански и поручник Гернет. Архијерејски хор певао је дивно. Пуцкарање свећа, блесак, тоалете, официри, мноштво веселих задовољних лица и неки нарочити, ваздушаста Мањин изглед, и уопште цела средина и речи молитве при венчању дирале су ме до суза и испуњавале свечаним блаженством. Мислио сам: како се расцветао, како се формирао у последње време песнички лепо мој живот! Пре две године био сам још студент, становао у јевтиним собама у Неглиној улици, био без новаца, без рођака, и, како ми тада изгледаше, без будућности. А сад — професор сам гимназије у једном од најлепших губерњских градова, обезбеђен, вољен, размажен.

Ето, ради мене се, мислио сам, скупила, ова гомила, ради мене горе три полијелеја, грми протођакон, труде се певачи, и ради мене је тако младо, лепо и радосно ово створење, које ће се мало после називати мојом женом. Сетих се првих сусрета, наших излета ван града, изјаве љубави и времена које је, као намерно, за све време лета било изванредно лепо; и ону срећу, која ми се некада у Неглиној улици чинила могућна само у романима и причама, сад сам стварно доживљавао, и као да сам је шакама грабио”.

После венчања сви су се у гужви скупљали око мене и Мање и изражавали своје искрено задовољство, честитали и желели срећу. Бригадни генерал, старац од седамдесет година, честитао је само Мањици, и рече јој старачким шушкавим гласом, тако гласно, да се чуло по целој цркви: „Мила, надам се да ћете и после свадбе остати такав исти ружин пупољак”.

Официри, директор и сви професори осмехнуше се из учтивости, и ја такође осетих на свом лицу пријатан, неискрен осмех. Мој драги Иполит Иполитић, професор историје и географије, који је говорио оно што је одавно познато свима, чврсто ми стеже руку и с осећањем рече:

— Досад сте били нежењени и живели сте сами, а сад сте ожењени и живећете удвоје”.

Из цркве смо пошли ка двоспратној немалтерисаној кући, коју добијам сад у мираз. Осим те куће Мања носи двадесет хиљада рубаља и још неку Мелитску пустару са кућицом за чувара, где је, како се говори, безброј кокошију и пловки, које без надзора постају дивље.

По доласку из цркве протезао сам се, заваљен у своме новом кабинету за рад на турском дивану, и пушио; било ми је меко, угодно и пријатно као никада у животу, а у то време гости су клицали „живео“ и у претсобљу је рђава музика свирала тушеве и свакојаке будалаштине. Варја, Мањина сестра, утрчала је у кабинет с пехаром у руци, с неким чудним, напрегнутим изразом, као да јој уста беху пуна воде; очевидно хтела је да трчи даље, али одједном се засмеја, зајеца и пехар се уз звук откотрља по поду. Ми је ухватисмо под руке и изведосмо.

— „Нико не може да разуме! — мрмљаше она после тога у најдаљој соби, лежећи на постељи поред нудиље. — Нико, нико! Боже мој, нико не може да разуме!”

„Али су сви одлично разумели, да је она старија четири године од своје сестре Мање, а још се није удала, и да је плакала не из зависти, већ због тужног сазнања да јој пролази време и да је чак можда прошло. Кад су играли кадрил, она беше у салону са уплаканим, јако напудерисаним лицем, и ја видех како је капетан Пољански држао пред њом тацну са сладоледом, а она је јела кашичицом. . .

„Већ је шест часова ујутру. Ја узех дневник да опишем своју потпуну, разноврсну срећу, и мишљах да ћу написати шест табака и сутра прочитати Мањи, али чудновата ствар, у глави ми се све смешало, постало нејасно као сан и сећам се лепо само оне епизоде с Варјом и хтео бих да напишем: сирота Варја! Ето, тако би све време седео и писао: сирота Варја! А узгред, зашуме дрвеће: биће кише; гачу вране, а у моје Мање, која је тек заспала, однекуд лице тужно”.

После тога Никитин задуго није дирао свој дневник. У првим данима августа почели су код њега поправни и пријемни испити, а после Велике Госпопође — редован рад у школи. Обично је одлазио у девет часова на дужност, а већ је у десет тужио за Мањом и својом новом кућом и загледао у часовник. У нижим разредима је терао неког од дечака да диктира, и док су деца писала, седео је на прозору затворених очију и сањао; било да је сањао о будућности или се сећао прошлости, — све је код њега излазило подједнако лепо, слично причи. У старијим разредима читали су гласно Гогоља или Пушкинову прозу, и он је због тога дремао, а у мислима су се појављивали људи, дрвеће, поља, коњи за јахање, и он говораше с уздахом, као да се дивио аутору:

— Како је лепо!

За време великог одмора, Мања му је слала доручак у сервиети белој као снег, и он га је јео полако, с разделом, да би продужио насладу; а Иполит Иполитић, који је обично доручковао само једну земичку, гледао га је с поштовањем и завишћу и говорио нешто познато, као:

— Без хране не могу људи да постоје.

Из гимназије је Никитин ишао на приватне часове, и кад би се најзад у шест часова враћао кући, онда би осећао радост и узбуђење као да целе године није био код куће. Трчао би по степеницама задуван, налазио би Мању, грлио је, љубио и клео се да је воли и да без ње не може живети; уверавао је да се много ужелео и са страхом би је питао: је ли здрава и зашто јој је тако невесело лице. Затим би заједно ручали. После ручка би легао на ди-

ван у соби за рад и пушио, а она би седела поред њега и полугласно причала.

Његови најсрећнији дани беху сада недеље и празници, кад је од ујутру до увече остајао код куће. У те дане би узимао учешће у наивном, али необично пријатном животу, који му је напомињао пастирске идиле. Не престајући да пази како је његова паметна и позитивна Мања свијала гнездо, а такође и сам желећи да покаже да није излишан у кући, он би радио нешто некорисно, као например, истеривао из шупе кочије и загледао их са свих страна. Мањица је од три краве уредила праву млечну економију, и код ње у подруму и на хладњачи беше много судова с млеком и лонаца с милерамом, а све је то чувала због бутера. Понекад, шале ради, Никитин би јој тражио чашу млека; она би се се плашила, јер је то био неред, али би је он грлио и говорио јој:

— Гле, гле, злато моје, шалио сам се, шалио.

Или би се смејао њеној педантерији, кад би она, например, нашавши у орману забачено, као камен тврдо парче кобасице и сира, с достојанством рекла:

— То ће појести послуга у кујни.

Он би јој примећивао, да је тако мало парче само за мишоловку, а она би стала ватрено доказивати, да се људи ништа не разумеју у домаћинству и да послугу нећеш ништа зачудити да јој пошљем ма и педесет килограма закуске, а он се слагао с њом и у заносу је грлио. Оно што би у њеним речима било правично, изгледаше му необично и чудновато; оно што се није слагало с његовим убеђењем, беше по његовом мишљењу наивно и дирљиво.

Понекад је на њега наилазило филозофско расположење и почињао би да расправља о некој апстрактној теми, а она би га слушала и радознало гледала му у лице.

— Бескрајно сам срећан с тобом, радости моја, — говорио би, играјући се њеним прстима или расплићући јој и опет мрсећи косу. — Али на ову своју срећу не гледам као на нешто што ми је пало случајно, с неба. Та срећа је појава потпуно природна, доследна, логички истинита. Верујем у то, да је човек творац своје среће, и сада узимам управо то што сам сам створио. Да, говорим без претеривања, ту сам срећу сам створио и владам с правом њоме. Теби је позната моја прошлост. Сиротиња, беда, несрећно детињство, тужна младост, — све је то борба, то је пут који сам крчио ка срећи...

У октору је гимназија претрпела тежак губитак: Иполит Иполитић се разболео од запаљења мозга и умро. Последња два дана пред смрт био је у бесвесном стању и бунцао је, али је и у бунилу говорио само оно што сваком беше познато:

— Волга се улива у Касписко Море... Коњи једу зоб и сено...

Тог дана кад су га сахрањивали није било предавања. Колеге и ученици носили су сандук, а гимназиски хор је целим путем до гробља певао „Свјати Боже”. На пратњи су учествовала три свештеника, два ђакона, сва мушка гимназија и архијерејски хор у свечаним стихарима. И посматрајући свечану сахрану, пролазници се при сусрету крстили и говорили:

— Дај Боже, да сваки тако умре.

Кад се врати с гробља кући, ганути Никитин нађе у столу свој дневник и написа:

„Мало пре спустише у раку Иполита Иполитовића Рижицког.

Мир нека је праху твоме, скромни трудбениче! — Мања, Варја и све жене које беху на сахрани искрено су плакали, можда зато што су знали, да овог неинтересантног, заборављеног човека, никад није волела ниједна жена. Ја хтедох да на гробу друга одржим топао говор, али су ме предупредили, да се то можда неће допасти директору, пошто он није волео покојника. После свадбе, изгледа, то је први дан кад ми није лако на души”...

За овим целог полугођа није било никаквих нарочитих догађаја.

Зима беше млака, без мразева, с влажним снегом; баш на Крстовдан, на пример, целе ноћи ветар је жалосно фијукао као у јесен и с кровова је лило, а ујутру за време водоосвећења полиција не пусти никога на реку, пошто се, говораху, лед надуо и поцрнео. Али не обзирући се на рђаво време, Никитин је живео исто тако срећно као лети. Чак се додала и једна излишна забава: научио је да игра в ин т а.¹ Само га је једно понекад узрујавало и љутило, и изгледало да му смета да буде потпуно срећан: то беху мачке и пси, које је добио у мираз. У собама је увек, нарочито изјутра, заударало као у зверињаку, и то заударање ничим се није могло угушити; мачке су се често тукле с псима. Злу Мушку су хранили по десет пута на дан, али она као и пре није ценила Никитина и режаше на њега:

¹ Игра карата. — Пр. пр.

— О-о-о... ав-ав...

Некако за време Великога поста враћаше се он у поноћ кући из клуба где се картао. Падаше киша и беше мрачно и каљаво. Никитин осећаше на души непријатан талог и никако не могаше да појми откуда то: да ли од тога што је изгубио у клубу дванаест рубаља или зато што један од другова у игри рече, да Никитинове кокошке не кљуцају паре, пратећи очевидно алузију на мираз? Није му било жао дванаест рубаља, и речи партнера у игри нису садржале у себи ништа увредљиво, али ипак беше непријатно. Чак не хтеде ни кући.

— Ух, како је непријатно, — рече застајкујући око фењера.

Паде му напамет, да му није жао дванаест рубаља, јер их је добио бадава. Али кад би био радник, знао би да цени сваку копјејку и не би био равнодушан према добитку или губитку. Па и сва срећа му је, мишљаше он, дошла бадава, узалудно, а у суштини она беше за њега таква раскош као што је лек за здравог човека. Да је он, као огромна већина људи био потиштен бригом о комаду хлеба и борио се за опстанак, да су га болела леђа и груди од рада, онда би вечера, топао и удобан стан као и домаћа срећа били потреба, награда и украс његовог живота; сад је све то имало некакав чудноват, неодређен значај.

— Ух, како није лепо! — понови, разумевајући одлично да су таква размишљања сама по себи рђав знак.

Кад дође кући, Мања беше у постељи. Она је дисала равномерно и осмехивала се, и очевидно с великим задовољством. Поред ње савијен у клупче

лежао је бели мачак и прео. Док је Никитин палио свећу и цигарету, Мања се пробуди и надушак испи чашу воде.

— Најела сам се мармеладе, — рече и насмеја се.
— Јеси ли био код наших? — поћутавши запита она.
— Не, нисам.

Никитин је већ знао да је капетан Пољакин, на кога је Варја у последње време јако рачунала, добио премештај у једну од западних губернија и да је већ чинио опроштајне посете по вароши, и да је зато у тастовој кући било невесело.

— Вечерас је свратила Варја, — рече Мања седајући. — Није ништа говорила, али јој се сиротици по лицу видело да јој је тешко. Не могу да подносим Пољанског. Дебео, поднадуо, а кад иде или игра тресу му се образи... Није човек мог укуса. Али сам га ипак држала за поштеног човека.

— Ја и сад држим да је поштен.

— А зашто је тако рђаво поступио с Варјом?

— Зашто рђаво? — запита Никитин, почињући да се љути на белог мачка, који се протезао, грбећи се. — Колико ми је познато он је није просио нити јој је давао нека обећања.

— А зашто је често бивао у кући? Ако није имао намеру да се жени, није требало тамо одлазити.

Никитин угаси свећу и леже. Али нити му се спавало нити лежало. Изгледаше му, да му је глава грдно велика и празна као кош, и да по њој лутају некакве нове, нарочите мисли, у облику дугачких сенки. Мислио је о томе, да осим меке светлости лампе, која се осмехивала његовој тихој домаћој срећи, осим тог малог света у коме он и његов мачак тако мирно и слатко живе, постоји још и други

свет... И он одједном ватрено, до туге, пожелеле тај други свет, да сам зарађује негде у фабрици или у великој радионици, да говори с катедре, пише, штампа, прави ларму, умара се, да пати... Пожелеле нешто такво, што би га обузело до самозаборава, до равнодушности према личној срећи, чије је осећање тако једнолико. И у мислима му одједном као жив израсте обријани Шебалдин и проговори с ужасом:
— Чак ни Лесинга нисте читали! Како сте заостали! Боже, како сте се напустили!

Мања опет поче пити воду. Он погледа на њен врат, пуна рамена и груди и сети се речи које је некад изговорио у цркви бригадни генерал: пупољак.

— Пупољак, — промрмља и насмеја се.

Као у одговор њему, зарежа под креветом сањива Мушка:

— О-о-о... ав-ав...

Тешка мржња, као хладни чекић, окрете се у његовој души, и зажеље да каже Мањи нешто грубо и чак да скочи и да је удари. Поче лупање срца.

— Дакле, — запита он, уздржавајући се, — ако сам долазио к вама у кућу, дужан сам био неминуовно да се тобом оженим?

— Дабогме. Ти то сам одлично разумеш.

— То је пријатно.

А тренутак затим опет понови:

— То је пријатно.

Да не би казао нешто излишно и да би умирио срце, Никитин отиде у своју собу за рад и леже на диван без јастука, а затим леже на под, на тепих.

— Којешта! — умириваше себе. — Ти си васпитавао омладине, радиш на најплеменитијем пољу... Какав ти је други свет потребан? Лудорија!

Али одмах с тврдим уверењем говораше себи, да он уопште није васпитач омладине, већ чиновник исто тако необдарен и безличан као и Чех, наставник грчког језика; да он никад и није био за наставнички позив, да педагогику није знао нити се њоме интересовао, нити је умео да се понаша према деци; да је и њему непознат значај оног што је предавао, и да је можда чак учио оно што није требало. Покојни Иполит Иполитић био је отворено туп, и сви су другови и ученици знали ко је он и шта се може од њега очекивати. Он, Никитин, слично Чеху, уме да скрива своју тупост и да вешто обмањује све, правећи се да код њега иде, хвала Богу, све добро. Те су нове мисли плашиле Никитина, он их се одрицаше, називаше их глупим и вероваше, да је све то од нерава, и да ће се смејати самом себи...

И, заиста, ујутру смејао се својој нервози и називаше себе снашом, али му већ јасно беше да је изгубио мир, вероватно заувек, и да за њега у двоспратној немалтерисаној кући нема више среће. Он се домишљао, да је илузија ишчезла и већ је почињао нови, нервозни, свестан живот, који се не слаже с миром и с личном срећом.

Сутрадан у недељу, бејаше у гимназиској цркви и виде се с директором и колегама. Изгледаше му да су они били заузети само тим, како би брижљиво сакрили своје незнање и незадовољство животом, и он сам да им не би показао свој немир, осмехиваше се пријатно и говораше о ситницама. Затим је отишао на железничку станицу и видео како је дошао и отишао поштански воз, и би му пријатно што је сам и што не треба ни с ким да разговара.

Код куће је затекао таста и Варју, који дођоше код њега на ручак. Варја беше с уплаканим очима и жалила се на главобољу, а Шељестов је јео врло много и говорио о томе, како су садашњи младићи несигурни и како имају мало џентлменства.

— То је неваљалство! — рече он. — Па ја ћу му тако и рећи: то је неваљалство, драги господине!

Никитин се пријатно осмехну и поможе Мањи да послужи госте, а после ручка отиде у свој кабинет и закључа се.

Мартовско сунце сијало је јако и кроз прозорска окна падали су на сто топли зраци. Беше тек двадесети март, али су већ фијакери радили, и у врту лармали чворци. Све је изгледало, као да ће сад изићи Мањица и загрлити га једном руком око врата и рећи, да су ту већ коњи за јахање или да су кочије пред капијом и запитати га, шта треба да обуче да не би озебла.

Почињало је тако дивно пролеће као и прошле године, и обећавало исте радости... Али Никитин размишљао, како би било лепо сад узети осуство и отићи у Москву и отсести у Неглиновој улици у познатом стану.

У суседној соби пили су кафу и разговарали о капетану Пољанском, а он се стараше да не чује, и написа у своме дневнику: „Где сам, Боже мој! Око мене је све ружно и гадно. Досадни, ништавни људи, лонци с милерамом, судови с млеком, бубашвабе, глупе жене... Ништа нема страшније, увредљивије и тужније од простоте. Треба бежати одавде, бежати још данас, иначе ћу полудети!”

НА ИМАЊУ

Павле Илић Рашевић, ходао је ситно корачајући по поду, који је покривен малоруским засторима, и стварао дугу и уску сенку на зиду и таваници, док је његов гост Мејер, вршилац дужности истражног судије, седео на турском дивану, подавивши испод себе једну ногу, и пушио и слушао. Сат је показивао једанаест, а из собе до кабинета за рад чуло се како постављају сто.

— Ма шта рекли, — рече Рашевић: — али с обзиром на паролу братство, једнакост и тако даље, чувар свиња Мићка, биће да је исто тако човек као и Гете или Фридрих Велики; али ако вам је стало до научног гледишта, имајте храбрости да погледате фактима у очи, и вама ће бити јасно да плава крв — није предрасуда, нити женска измишљотина. Плава крв, драги мој, има своју подлогу у природним наукама, и одбацити је, по моме мишљењу је исто тако неозбиљно као и оспоравати јелену рогове. Треба водити рачуна о фактима! Ви сте правник и нисте омирисали никакве друге науке сем хуманитарних, те се можете још заносити илузијама о једнакости, братству и тако даље; ја сам — непоправими дарвинист, и за мене такве речи, као порекло, аристократизам, плава крв — нису празне речи.

Рашевић беше узбуђен и говорио је темпераментно. Очи су му сијале а наочаре се нису држале на носу; он је нервозно слегао раменима и намигивао, а код речи „дарвинист” погледа се младићки у огледало и обема рукама прочешља своју браду.

Он је носио кратак и похабан горњи капут и узане панталоне; брзина кретања, младалачко држање и онај окраћали горњи капут некако му нису пристајали, и изгледаше да је његова велика и лепа глава са дугом косом, која је потсећала на владику или старог песника, била стављена на труп високог, мршавог и углађеног младића. Кад је ширио ноге, онда би дугачка сенка његова личила на маказе.

Он је уопште волео да разговара, и чињаше му се увек да говори нешто ново и оригинално. У присуству Мејера осећао се необично надахнут и пун идеја. Иследник му беше симпатичан и опијао га својом младошћу, здрављем, дивним манирима, солидношћу, а што је главно — својим срдчним понашањем према њему и његовој породици.

Понзаници уопште нису волели Рашевића, избегавали су га и, познато му беше да су га оговарали, да је тобож својим језиком отерао рођену жену у гроб, па су га иза леђа звали „женомрзац” и „кретан”. Само је Мејер, нов човек и без предубеђења, посећивао га често и радо, и чак негде рекао, да су Рашевић и његове кћери једини људи у срезу код којих се осећа топло, као код рођака. Али он се допадао Рашевићу још и стога, што је био младић који претставља добру партију за Жењу, његову старију кћер.

И сад, наслађујући се својим мислима и звуцима властитог гласа и гледајући са задовољством у не

тако пуначког, лепо потшишаног и елегантног Мејера, Рашевић сањаше о томе, како ће удомити своју Жењу за доброг човека и како ће затим све бриге о имању прећи на зета. Непријатне бриге! Камата банци не беше плаћена већ два рока, а разних заостатака и новчаних казни накупило се више од две хиљаде.

— За мене не подлеже сумњи, — настави Рашевић, одушевљавајући се све више: — да ако је неки Ричард Лавово Срце или Фридрих Барбароса, рецимо, храбар и великодушан, да те особине прелазе по наслеђу на његовог сина заједно с вијугама и можданим жлездама, а ако се та храброст и великодушност сачувају у сину путем васпитања и вежбања, и ако се он ожени принцезом такође великодушном и храбром, да ће те особине прећи на унука и тако даље, док не постану одлика врсте и не пређу, тако рећи, органски у месо и крв. Захваљујући строгом полном одабирању, и томе, што су отмене породице инстинктивно чувале себе од неједнаких бракова и младићи из великога света нису се мешали богзна с киме, високе душевне особине преношене су с поколења на поколење у пуној својој честитости, чувале се и током времена путем вежбања постајале су све савршеније и више. За оно што је у човечанству добро, дугујемо управо природи, правилном природно-историском и целисходном току ствари, који је са старањем у току векова издвајао плаву од црвене крви. Да, пријане мој! Нису нам дроње, нису нам куваричина деца дали књижевност, науку, уметност, право, појам о части, о дужности... За све то човечанство дугује искључиво људима плаве крви, и према томе с гледишта природних наука један по-

ганац Собакевић, само зато што је плаве крви, кудикамо је кориснији и већи него чак и најбољи трговац, па макар овај и подигао петнаест музеја. Ма шта рекли, господине! Али кад ја дроњи или куварицином сину не пружам руку и нећу да седим с њим за једним столом, онда самим тим подржавам оно што је најбоље на земљи, и испуњавам један од најузвишенијих императива мајке природе, која нас води савршенству...

Рашевић застаде, чешљајући браду обема рукама; на зиду заста и његова сенка, слична маказама.

— Узмите нашу мајчицу Русију, — настави он, ставивши руке у џепове, и ослањајући се час на штикле час на прсте. — Ко су њени најбољи људи? Узмите наше најбоље уметнике, књижевнике, композиторе... Ко су они? Све су то, драги мој, били претставници плаве крви. Пушкин, Гогољ, Љермонтов, Тургенев, Гончаров, Толстој — нису црквењачка деца!

— Гончаров је био трговац, — рече Мејер.

— Па шта! Изузеци само потврђују правило. Па и о гениалности Гончарова могло би се још доста разговарати. Али оставимо имена и вратимо се фактима. Шта ћете, например рећи, господине мој, о оваквом изразитом факту: чим се дроња помоли тамо где га пре нису пуштали — у вишим круговима, у науци, књижевности, земству, суду — онда би се, очигледно, за виша човекова права заузела пре свега сама природа и прва би објавила рат тој банди. И заиста, чим би дроња сео у туђе санке, одмах би почео да се кисели, да чами, луди и да се дегенерише, и нигде нећете наћи толико неврастеника, душевних богаља, туберкулозних и свакојакних тешких

болесника, као међу том браћом. Умиру као јесење муве. Да није још те спасоносне дегенерације, одавно не би од наше цивилизације остало ни камена на камену, све би прогутао дроња. Реците ми, молим вас: шта нам је досад дала та најезда? Шта је собом донео дроња? — Рашевић направи тајанствено, уплашено лице и настави: — Никада се још наша наука и књижевност нису налазили на тако ниском нивоу као сад. Данашњи људи, господине мој, немају ни идеја ни идеала и сва њихова делатност је прожета једним духом: што више огулити некога и скинути му последњу кошуљу. Све ове садашње људе, који се издају за напредне и поштене, можете купити за лулу дувана и савремени интелегентан човек одликује се управо том особином, да кад говорите с њим треба чвршће да се држите за џеп, јер ће вам извући новчаник. — Рашевић намигну и засмеја се. — Богами, извући ће! — рече радосно, пискавим гласом. — А морал? Какав је морал? — Рашевић се осврте и погледа у врата. — Сад се више не чуде, кад жена покраде и напусти мужа, — шта ту, то су ситнице! Сад, брајко, дванаестогодишња девојчица већ вреба прилику да има љубавника, и сва та дилетанска позоришта и књижевне вечери измишљени су само зато, да се лакше укеба богати зеленаш и да му се постане метреса... Мајке продају своје кћери, а мужеве управо тако и питају: пошто се продају њихове жене, па може се, драги мој, чак и цењкати...

Мејер, који је све време непомично седео и ћутао, диже се одједном с дивана и погледа у сат:

— Извините, Павле Илићу, — рече: — време ми је да идем кући.

Али Павле Илић, који још не беше завршио говор, загрли га и пошто га силом посади на диван, закле се да га неће пустити без вечере. И Мејер опет седе и опет је слушао, али сад већ посматраше Рашевића у недоумици и узнемирено, као да га је тек сад почео разумевати. Црвени печати појавише се на његовом лицу. И кад најзад уђе служавка и рече да госпођице зову на вечеру, он полако уздахну и први изиђе из кабинета.

У суседној соби за столом седеле су Рашевићеве кћери, Жења и Ираида, двадесет четири и двадесет две године, обе црномањасте, врло бледе и једнаког раста. Жења беше с расплетеном косом, а Ираида с високом фризуrom. Пре јела обадве су испиле по чашицу горке ракије, с изразом као да пију нехотице, први пут у животу, па се обадве збуниле и засмејале.

— Не измотавајте се, девојке, — рече Рашевић.

Жења и Ираида говориле су између себе француски, а с оцем и гостом руски. Прекидајући једна другу и мешајући руске и француске речи, оне почеше брзо да причају, како су баш у то време, у августу ранијих година одлазиле у институт и како је то било весело. Сад немају куд да иду и морају живети на имању, непрестано цело лето и зиму. Досадно, заиста!

— Не измотавајте се, девојке, — понови Рашевић.

Он је сâм хтео да говори. Кад би у његовом присуству други говорили, имао је осећање, слично љубомори.

— Такве су то ствари, драги мој... — поче он опет, гледајући љубазно у иследника. Ми се по до-

броти и простоти и из страха, да нас не осумњиче како смо заостали, братимимо, да извинете, са сваким гадам, проповедамо братство и једнакост са зеленашима и крчмарима; али кад бисмо зажелели да се замислимо, видели би тек онда, у коликој мери је злочин та наша доброта. Ми смо учинили да цивилизација већ виси о концу. Драги мој, оно што су кроз векове стицали наши претци, ако не данас оно сутра укаљаће и уништиће ти најновији Хуни...

После вечере сви одоше у салон. Жења и Ираида запалиле су свеће на клавиру и спремиле ноте... Али отац настави да говори и није се знало кад ће свршити. Оне су већ с тугом и једом посматрале оца-егоиста, коме је задовољство да поразговара и да бриљира својом памећу, заиста било милије и важније неголи срећа његових кћери. Мејер, једини младић који долазаше у њихову кућу, долазио је — знале су то — ради њиховог пријатног женског друштва, али неуморни старац га је окупирао и није га пуштао од себе ни корака.

— Као што су некад западни ритери одбили напад Монгола, тако и ми треба да се удружимо, док још није касно, и да сложено ударимо на нашег непријатеља, — настави Рашевић тоном беседника, дижући увис десну руку. — Нек сам у очима дроње не Павле Илић, већ страшни и силни Ричард Лавово Срце. Престанимо с обзирима према њему, доста је било. Хајте да се договоримо, да чим нам се дроња приближи, одмах да му залепимо њушку речима презрења: „упамет се, зрикавче, попричувај огњиште!“ Право у лице! — додаде Рашевић с усхићењем, бодући пред собом савијеним прстом. — У лице! У лице!

— Ја то не могу, — поче Мејер, окренувши главу.

— Зашто? — живо запита Рашевић, предосећајући интересантну и дугу дискусију. — Зашто?

— Зато што сам човек нижег сталежа.

Рекавши то, Мејер поцрвене па чак му се и врат напе, па чак му у очима и сузе навреше.

— Мој отац је био прост радник, — додаде грубим, отсечним гласом: — али ја у томе не видим ништа ружно.

Рашевић се страшно збуни и занесен, као да је ухваћен на делу, гледао је расејано у Мејера и није знао шта да каже. Жења и Ираида поцрвенеше и нагнуше се изнад нота; беше их срамота због њиховог нетактичног оца. Прође тренутак у ћутању, и наста неиздржљиво, док наједном некако болно, натегнуто и у невреме одјекнуше у ваздуху речи:

— Да, ја сам човек нижег сталежа и поносим се тиме.

Затим се Мејер, спотичући се непрестано о намештај, опрости и брзо пође у претсобље, ма да још не беху стигла кола.

— А ви ћете данас по мраку путовати, — промрмља Рашевић, идући за њим. — Месец се сад доцкан јавља.

Обојица су стајали на улазу у мраку и чекали да дођу кола. Беше хладно.

— Прелете звезда... — проговори Мејер, увијајући се у капут.

— У августу оне много прелећу.

Кад дођоше кола, Рашевић пажљиво погледа на небо и с уздахом рече:

— Појава достојна оца Фламариона...

Отпративши госта, он се прошета по башти, гестикуирајући рукама у мраку и не желећи да верује, да се малочас десио тако чудноват, глуп неспоразум. Беше га срамота и једио се на себе. Пре свега, с његове стране, је сасвим неопрезно и нетактично што је повео тај проклети разговор о плавој крви, не дознавши претходно с ким има посла; нешто слично му се већ догодило раније; једном у вагону почео је грдити Немце, а затим се испоставило, да су сви његови сапутници — Немци. А затим, он је осећао, да Мејер више неће доћи к њему. Ти интелегентни људи, који су изишли из народа, болесно су саможиви, јогунасти и злопамтила.

— Не ваља, не ваља... — мрмљаше Рашевић, плуцкајући; било му је незгодно и гадило му се, као да је јео сапун. — Ах, не ваља!

Кроз прозор из баште видело се како је у салону крај клавира Жења, расплетене косе, врло бледа и уплашена, говорила о нечему врло брзо... Ираида шеташе тамо-амо по соби замишљена; али и она поче да говори, такође брзо и са негодовањем на лицу. Обадве су говориле одједном. Није се чула ниједна реч, али се Рашевић досећао о чему је разговор. Жења је вероватно роптала на то, што је њен отац својим причањем одбио од куће све поштене људе и данас им искључио јединог познаника, можда младожењу, и сад сироти младић у целом срезу неће имати места где би се могао душевно одморити. А Ираида је, судећи по томе што је с очајањем дизала руке увис, говорила вероватно о досадном животу, о упропашћеној младости...

Кад дође у собу, Рашевић седе на кревет и отпоче се полако свлачити. Осећао се душевно потиштен

и мучило га стално оно осећање, као да је јео сапун. Беше га срамота. Кад се свуче, погледа своје дуге, жилаве, старачке ноге и сети се, да су га у срезу звали „крекетан“, и да се после сваког дугог разговора стидео. Некако, кобно је испадало, да је почињао благо, љубазно, с добрим намерама, називајући себе старим студентом, идеалистом, Дон Кихотом, али ни сам не примећавајући, мало помало, прелазио је у грдњу и клеветање, и, што је најчудније, критиковао је тако искрено и науку, и уметност, и обичаје, ма да је већ прошло двадесет година откако није прочитао ниједне књижице, нити био нигде даље од губерњског града, нити је у ствари знао шта се дешава у белом свету. Кад би узео да пише нешто, ма била и честитка, он би и у писму прелазио у грдњу. И све је то чудно зато, што је он заиста био осећајан, плачљив човек. Да није у њему седео нечисти дух, који је мрзео и клеветао кроз њега и против његове воље?

— Не ваља... — уздисао је он, завлачећи се под покривач. — Не ваља!

Кћери такође нису спавале. Зачу се смех и цика, као да су неког јуриле: то је Жењу обузео нервни напад. Мало доцније зајеца и Ираида. По ходнику неколико пута протрча боса служавка.

— Шта се то догађа, Боже... — мрмљаше Рашевић, уздишући и окрећући се с једне стране на другу. — Не ваља!

Мучио га је страشان сан. Сањао је, као да сам стоји насред собе, го, висок као жирафа и да говори бодући прстом испред себе:

— У лице! У лице! У лице!

Пробудио се уплашен и прво се сети да се јуче десио неспоразум и да, наравно, Мејер више неће доћи. Сети се такође, да треба банци платити камату, удавати ћерке, треба јести и пити, па онда ту су болести, старост, непријатности, скоро ће и зима, дрва нема...

Беше већ прошло девет ујутру. Рашевић се полако обуче, попи чај и поједе два велика комада хлеба с бутером. Ћерке не дођоше на доручак; оне нису хтеле да се сусретну с њим, и то га увреди. Он полежа у своме кабинету на дивану, затим седе за сто и поче кћерима писати писмо. Рука му је дрхтала и очи га сврбеле. Писао је, како је већ стар, како никоме није потребан и да га нико не воли, и молио је кћери да га забораве, а кад умре да га сахране у најобичнијем чамовом сандуку, без пратње, или да пошаљу његов леш у Харков Анатоомском музеју. Осећао је да му сваки редак одише пакошћу и измотавањем, али није могао да се заустави и стално је писао, писао...

— Крекетан! — одједном се зачу из суседне собе: то беше негодујући, пискави глас старије кћери. — Крекетан!

— Крекетан! — понови, као ехо, млађа. — Крекетан!

СТУДЕНТ

У почетку време беше лепо, тихо. Дроздови су пиштали, а у суседним ритовима нешто живо жалосно је брујало као да дуваше у празну флашу. Помоли се једна шљука и пуцањ за њом одјекну у пролетњем ваздуху јако и весело. Али кад се у шуми смрачи, задува у невреме с истока хладни ветар који пробија, све се ућута. По барама се хватале ледене иглице, а у шуми постаде неудобно, немо и пусто. Замириса на зиму.

Иван Великопољски, студент духовне академије, црквењаков син, враћајући се с литије кући, ишао је путањом све време кроз поплављену ливаду. Прсти му беху замрзли, а лице се од ветра заруменело. Изгледаше му, да је ова зима, изненадно настала, покварила у свему ред и слогу, да је и самој природи непријатно и да је зато вечерњи сумрак раније постао гушћи неголи што треба. Само се у удовичиним градинама код реке светлела ватра; далеко унаоколо, па и тамо где беше село, на четири километра, све, скроз, утонуло је у хладну вечерњу маглу.

Студент се сети, да кад је излазио из куће његова је мати, седећи боса на поду у претсобљу, чистила самовар а отац је лежао на зиданој пећи и кашљао;

због Великог петка код куће нису ништа кували, а глад га је јако мучила. И сад, јежећи се од зиме, студент размишљао о томе, како је такав исти ветар дувао за време Рурика, Ивана Грозног и Петра Великог, и да је и у њихово време била исто таква грозна беда и глад; исти проваљени кровови од сламе, и непросвећеност, и чамотиња, и иста пустиња унаоколо, и мрак, и осећање потиштености — све су те страхоте биле, јесу и биће, и проћи ће још хиљаду година а живот неће постати бољи. И он не хтеде кући.

Градине се звале удовичине, јер су их обрађивале две удовице, мати и кћи. Ватра је јарко горела и пуцкарајући осветљавала далеко унаоколо узорану земљу. Удова Василиса, висока и пуначка старица у мушкој бундици, стајала је крај ватре и замишљено гледала у њу; њена кћи Лукерија, мала, рошава, с глупим лицем, седела је на земљи и прала котао и кашике. Видело се да су тек вечерали. Чули су се и мушки гласови; то су овдашњи радници на реци појили коње.

— Ето вам се и зима повратила, — рече студент, прилазећи ватри. — Добро вече!

Василиса се трже, али га одмах познаде и насмеја се љубазно.

— Бог с тобом, нисам те познала, — рече. — Да Бог да се обогатио!

Поразговараше. Василиса, која је служила некад код господе као дојиља, а затим као дадиља, изражавала се отмено, и с њеног лица није силазио благ, одмерен осмех; њена кћи Лукерија, сељанка, коју је муж утуцао, само је жмиркала на студента

и ћутала, и њен израз лица беше чудноват, као у глувонеме.

— Исте овакве хладне ноћи грејао се крај ватре апостол Петар, — рече студент, пружајући руке ватри. — Дакле и тада је било хладно. Ах, бако, како је то била страшна ноћ! Страшно тужна, дуга ноћ! Он се обазре око себе у сумрак, грчевито затресе главом и запита:

— Свакако да си била у цркви, на дванаест Јеванђеља?

— Била сам, — одговори Василиса.

— Ако се сећаш за време Тајне вечере Петар је рекао Исусу: „С тобом готов сам и у тамницу и на смрт“. А Господ му на то одговори: „Кажем ти, Петре! данас неће запјевати пијетао, тојест певац, док се трипут не одречеш да Ме познајеш“. После вечере Исус је смртно тужан био и молио се Богу, а сиромаш Петар беше се измучио душом, ослабе, његови капци отежаше и никако није могао да одоли сну. Заспао је. Затим, чула си, да је Јуда те ноћи пољубио Исуса и издао Га његовим целатима. Ве- заног, одвели Га првосвештенику и тукли, а Петар, изнемогао, измучен болом и страхом, је-ли, неиспа- ван и предосећајући да тек што се није догодило на земљи нешто страшно, ушао је за њим... Он је во- лео Исуса необично, без свести, и сад је гледао из- далека како Га туку...

Лукерија остави кашике и гледаше нетремице у студента.

— Дошли су код првосвештеника, — настави он: — Исуса почеше саслушавати, а радници су у то време заложили ватру, јер беше хладно, и грејаху се. С њима је око ватре стајао и Петар, и он се та-

кође грејао, као ово ја сад. Нека жена видећи га рече: „И овај бјеше с Исусом”, тојест да и њега треба водити на саслушање. И сви радници који се налазили око ватре, мора бити да су подозриво и мрко погледали у њега, јер се он збуни и рече: „Не познајем Га”. А мало затим опет неко познаде у њему једног од Исусових ученика и рече: „И ти си од њих”. Али се он опет одрече. И трећипут се неко обрати њему: „Не видех ли ја тебе у врту с Њим?” Он се одрече и трећипут. И после тога је одмах запевао петао, а Петар погледавши издалека у Исуса сети се речи које му је рекао на вечери... Сети се, тргну се, изиђе из дворишта и горко заплака. У Јеванђељу је речено: „И изишавши напоље плака горко”. Замишљам: тихи, таман врт, а у тишини једва се чује немо јецање...

Студент уздахну и замисли се. Настављајући да се смешка, Василиса наједном зајеца, крупне, обилне сузе потекоше јој низ образе, и она заклони рукавом лице од ватре као стидећи се својих суза, а Лукерија, гледајући нетремице у студента, поцрвене и њен израз лица постаде тежак, напрегнут, као у човека који се уздржава од великог бола.

Радници се враћали с реке и један од њих јашући беше већ близу, а светлост од ватре играше на њему. Студент пожеле удовицама лаку ноћ и пође даље. И опет настаде сумрак, и руке почеше да зебу. Дуваше јак ветар и доиста враћаше се зима, те није личило да је прекосутра Ускрс.

Сад је студент размишљао о Василиси: ако је заплакала, онда све оно што се догодило те страшне ноћи с Петром има и с њом извесне везе...

Осврте се. Усамљена ватра мирно је трептала у

мраку, а поред ње се већ нису видели људи. Студент опет помисли, пошто је Василиса заплакала а њена се кћи збунила, онда свакако оно, што тек беше испричао и што се догодило пре деветнаест векова, има везе са садашњицом — с обема женама, и вероватно, с овим пустим селом, и лично с њим и са свима људима. Што је старица заплакала, то није зато што он уме дирљиво да прича, већ зато што јој је Петар близак, као и стога што је свим својим бићем заинтересована у ономе што се догађало у Петровој души.

И наједном узнемири се радост у његовој души и он чак застаде за тренутак да одахне. Прошлост, — мишљаше он: — везана је за садашњицу непрекидним ланцем догађаја, који су излазили један из другог. И изгледаше му, да он тек што је видео обадва краја у том ланцу, и чим се дотакао једног затресао се и други.

А кад је прелазио скелом преко реке, и затим, пењући се уз брдо, посматрао своје драго село и запад, где се као танана пруга сијала хладна румен, он је размишљао о томе: да су истина и лепота, које упућују човечији живот тамо, у врт и двориште првосвештениково, трајали непрекидно до данашњег дана, и по свој прилици увек су претстављали главну ствар у човечијем животу и уопште на земљи; и осећање младости, здравља, снаге — беше му тек двадесет две године — и неописано слатко очекивање среће, непознате, тајанствене, мало помало га обузе и живот му се учини заносан, диван и пун узвишеног смисла.

СУСЕДИ

Петар Михаилић Ивашин беше веома нерасположен: његова сестра, девојка, одбегла је Власићу, жењеном човеку. Да би се некако отарасио тешког, суморног расположења, које га није напуштало ни код куће, ни у пољу, он је дозивао себи у помоћ осећање правде, своја поштена, добра уверења — а он је увек заступао слободну љубав! — али му то не може, и сваки пут, против воље, долазио је до таквог закључка као и глупа дадиља, тојест, да је сестра рђаво урадила а да му је Власић украо сестру. То га је тиштало.

Мати цео дан није излазила из своје собе, дадиља је говорила шапатом и непрестано уздисала, тетка се сваки дан спремала да отпутује и њени су кофери час изношени у претсобље час враћани натраг у собу. У кући, у дворишту и у врту беше тишина слична томе као да је у кући био мртавац. Петру Михаилићу се учини, да тетка, послуга па чак и сељаци гледају у њега загонетно и с недоумицом, као да би хтели рећи: „Твоју су сестру преварили, зашто стојиш скрштених руку?” И он је прекоревао самог себе за нерад, ма да и није знао у чему би требало управо да се огледа тај рад.

Тако прође шест дана. Седмог дана — то беше у недељу после ручка — коњаник донесе писмо.

Адреса је написана познатим женским рукописом: „Њеном превасх. Ани Николајевној Иванишиној”. Петру Михаилићу се однекуд учини, да на коверту писма и у рукопису, па и недовршеној речи „превасх.” беше нечега изазивачког, потстрекачког, либералног. А женски либерализам је јогунаст, неумољив, суров...

„Она ће пре пристати да умре, него што ће попустити несрећној мајци и молити је за опроштај”, — помисли Петар Михаилић, идући с писмом матери.

Мати је одевена лежала у постељи. Опазивши сина, она се нагло диже и намештајући седу косу која је вирила испод капице, брзо запита:

— Шта? Шта?

— Послала... — рече, дајући јој писмо.

Зинино име па чак и реч „она” није се изговарало у кући; о њој говораху безлично: „послала”, „отишла”... Мати познаде ћеркин рукопис, и лице јој постаде ружно, непријатно, а седа коса поново се проби испод капице.

— Не! — рече она, машући рукама тако, као да јој је писмо опекло прсте. — Не, не, никад! Нипошто!

Мати узбуђено зајеца од бола и стида; она је очигледно хтела да прочита писмо, али јој сметаше гордост. Петар Михаилић је знао да је требало сам да отвори писмо и да га наглас прочита, али га одједном обузе мржња какву он никад раније не осећаше; он истрча у двориште и викну коњанику:

— Реци, да одговора неће бити! Одговора неће бити! Тако и реци, марво!

И исцепа писмо; затим му грунуше сузе на очи и осећајући да је суров, крив и несрећан, оде у поље.

Он је тек узео двадесет осму годину, али је већ био дебео, одевао се старачки у све што је широко и комотно и боловао је од сипње. Имао је већ све особине спахије, старог момка. Није се заљубљивао, нити о женидби мислио, и волео је само мајку, сестру, дадиљу и вртара Василића; волео је добро да поједе, да поспава после ручка, да поразговара о политици и о узвишеним стварима... У своје време свршио је универзитет, али сад је гледао на то као на отслужење рока, обавезног за младиће између осамнаест и двадесет пет година; али бар мисли, које су се сад врзле из дана у дан по његовој глави, нису имали ничег заједничког с универзитетом и оним наукама које је учио.

У пољу беше топло и мирно као пред кишу. У шуми је владала запара и осећао се тежак мирис боровине и трулога лишћа. Петар Михаилић се често заустављао и брисао знојаво чело. Разгледао је своје озиме и јаре усева, обишао детелину и двапут растерао на окрајку шуме јаребицу с пилићима, а све време је размишљао, да то неподношљиво стање не може трајати вечно и да га треба тако или овако окончати. Окончати макар и глупо, дивљачки, али неизоставно окончати.

„Али како? Шта да се ради?“ — питао се и молећиво гледао у небо и дрвеће, као да хтеде од њих да моли за помоћ.

Али небо и дрвеће ћутаху. Поштена уверења не помажу, а здрава памет је наговештавала, да болно питање не може решити друкчије до глупо, и да данашњи догађај с коњаником није последњи ове врсте. Шта ли ће још бити — беше страшно да помисли!

Већ је сунце залазило кад се враћао кући. Сад му је већ изгледало, да се ово питање никако не може решити. Са свршеним фактом не може се помирити, али и не мирити се — такође није могућно, а средине нема. Кад је он, скинувши капу и хладећи се марамицом, ишао путем, док до куће беше остало још две врсте, зачуше се иза њега прапорци. То беше складан и врло успео избор звонцади и прапораца, који звецкаху као стакло. Уз такав звек путовао је једино шеф полиције Медовски, бивши хусарски официр, банкрот и пропалица, па још и болестан човек, даљни рођак Петра Михаилића. Код Иванишних он се осећао као код куће и према Зини гајио је нежно очинско осећање и одушевљавао се њом.

— А ја пошао до вас, — рече он, обишавши Петра Михаилића. — Седите, повешћу вас.

Он се осмехивао и гледао весело; очигледно беше, да још није знао да је Зина одбегла Власићу; може бити и да су га обавестили о томе, али није веровао. Петар Михаилић се осећао у незгодном положају.

— Изволите, — промрмља он, црвенећи до суза и не знајући како и шта да слаже. — Мило ми је, — настави он, трудећи се да се осмехне: — али... Зина је отпутовала, а мама је болесна.

— Баш ми је криво! — рече шеф, гледајући замишљено у Петра Михаилића. — А ја се спремао да проведем код вас вече. Куд је отпутовала Зинаида Михайловна?

— Код Сеницких, а одатле, изгледа, хоће у манастир. Не знам сигурно.

Шеф полиције поразговара још мало и врати се натраг. Петар Михаилић враћао се кући и са страхом мислио како ће се шеф осећати кад дозна истину. И Петар Михаилић замисли то осећање и доживљујући га, уђе у кућу.

„Бог нек помогне, Бог...” — помисли он.

У трпезарији за вечерњим чајем седела је само тетка. Као и обично, на њеном лицу је онај израз, који говораше да иако је слаба и без заштите, ипак ником не дозвољава да је увреди. Петар Михаилић седе на други крај стола (он није волео тетку) и поче ћутке пити чај.

— Твоја мати опет није данас ручала, — рече тетка. — Ти Петруша, треба да обратиш пажњу. Ко се мучи глађу неће тиме свом јаду помоћи.

Петру Михаилићу изгледаше ружно што се тетка меша у туђе послове и свој одлазак одлаже због Зининог бекства. Он јој хтеде рећи нешто увредљиво, али се уздржа. И уздржавајући се, осети да је дошло згодно време да нешто уради, и да нема снаге да више издржи. Или одмах то учинити, или пасти на под, викати и ударати главом о под. Он замисли Власића и Зину, како се њих двоје, либерални и задовољни собом, сад љубе негде под јавором и све оно тешко и пакосно што се у њему скупљало у току седам дана, свали на Власића.

„Један је преварио и одвео своју сестру од тетке, — помисли он: — други ће доћи и заклати мајку, трећи ће запалити кућу или је опљачкати... И све то под маском пријатељства, високих идеја, страдања!”

— Не, то неће бити! — наједном викну Петар Михаилић и удари песницом о сто.

Он скочи и истрча из трпезарије. У штали је стајао оседлан коњ настојника имања. Он га узјаши и откаса Власићу.

У његовој души дешавала се читава бура. Он је осећао потребу да уради нешто што је излазило из обичног круга, нешто оштро, па макар се после кајао целог живота. Да ли да назове Власића хуљом, да му опали шамар а затим да га позове на двобој? Али Власић није од оних што се туку на двобоју; од хуље и шамара он ће само постати несрећнији и дубље ће утонути у самога себе. Ти несрећни, неодговорни људи — најнесноснији су и најтежи уопште. Код њих све пролази без казне. Кад несрећан човек у одговор на заслужени прекор погледа својим дубоким очима као кривац, болесно се осмехне и покорно савије главу, онда изгледа да и сама правда нема довољно снаге да на њега дигне руку.

„Свеједно. Ударићу га у њеном присуству бичем и рећи ћу му пуно увреда”, — одлучи Петар Михаилић.

Он је пролазио кроз своју шуму и пустаре, и замишљао како ће Зина, да би оправдала свој поступак, говорити о правима жена, о слободи личности и о томе како нема никакве разлике између црквеног и грађанског брака. Она ће, као жена, дискутовати оно што не разуме. И вероватно ће на крају крајева запитати: „Шта хоћеш? Какво право имаш да се мешаш?”

— Да, немам право, — промрмља Петар Михаилић. — Али тим боље... Уколико је грубља, утолико мање права, утолико боље.

Беше загушљиво. Ниско над земљом летели су облаци комараца, а на лединама тужно певали вив-

ци. Све је напомињало кишу, али не беше ниједног облака. Петар Михаилић пређе своју међу и пође касом по равном, глатком пољу. Често је ишао тим путем и знао је на њему сваки жбунић, сваку јаругу. Оно што је сад далеко напред изгледало у мраку као мрачна стена, беше црвена црква; он је могао да је претстави у свести сву до ситница, чак малтер на вратима и телад која су увек пасла у заграђеном простору. На километар од цркве десно црнела се шума; она беше грофа Колтовића. А иза шуме већ је почињала Власићева земља.

Над црквом и грофовом шумом кретао се огроман црни облак, и изнад њега севале су бледе муње. „То ли је оно! — помисли Петар Михаилић. — Бог нек помогне, Бог”.

Коњ се од брзог јахања ускоро замори, а и сâм Петар Михаилић је уморан. Страшни црни облак претећи је гледао у њега и као да му саветовао да се врати кући. Беше га мало страх.

„Доказаћу им да нису у праву! — храбрио је себе. — Они ће говорити, да је то слободна љубав, слобода личности; али, слобода је у уздржавању од страсти а не у потчињавању. Код њих је поквареност, а не слобода!”

Дође и до великог грофовог рибњака; модрог и натмуреног, од облака; од њега се осети влага и муљ. Близу јаза две врбе, стара и млада, нежно се наслониле једна на другу. Пре две недеље на том истом месту ишли су пешице Петар Михаилић и Власић, и полугласно певали студентску песму: „Не волети — значи убити млад живот...” Жалосна песма.

Док је Петар Михаилић ишао кроз шуму, грмело је, и дрвеће је шуштало и повијало се од ветра. Требало је журити се. Од шуме до Власићевог имања остајало је да се прође ливаком не више од километра. Ту, с обе стране пута, стајаху старе брезе. Оне на изглед беху тако тужне и несрећне као и њихов домаћин Власић, исто тако кржљаве и високо отегнуте као и он.

Између бреза и у трави зашуста крупна киша, ветар се одмах утиша и замириса на мокру земљу и тополу. Па се указа и Власићева ограда са жутим багременом, који беше такође кржљав и истегнут; онде где се повалила ограда, видео се запуштен воћњак.

Петар Михаилић више није мислио ни о шамару, ни о бичу, и није знао шта да ради код Власића. Он се уплашио. Било га је страх и за себе и за сестру, и беше му тешко што ће је сад видети. Како да се понаша према брату? О чему ће њих двоје разговарати? Да ли да се врати натраг, док још није доцкан? Размишљајући тако, он пође касом липовом стазом према кући, заобиђе широке жбунове јоргована и наједном опази Власића.

Власић гологлав, у цицаној кошуљи и високим чизмама, сагнувши се због кише, ишао је од угла куће ка улазу; за њим је један радник носио чекић и сандук с ексерима. Мора бити да су поправљали капак на прозору, који је клопарао на ветру. Видевши Петра Михаилића, Власић се заустави:

— То си ти? — рече и насмеја се. Е, баш добро.

— Да, као што видиш, дођох... — полако проговори Петар Михаилић, стресајући обема рукама са себе кишу.

— Е, баш добро. Врло ми је мило, — рече Власић, али не пружи руку; по свој прилици није се усуђивао и чекао је да му он прво пружи руку. — За вас је ово добро! — рече он и погледа у небо.

— Да.

Уђоше ћутећи у кућу. Десно од претсобља водила су врата у друго претсобље и затим у салу, а лево — у малу собу, где је зими живео настојник имања. Петар Михаилић и Власић уђоше у ту собу.

— А где те је ухватила киша? — запита Власић.

— Ту, близу. Готово код саме куће.

Петар Михаилић седе на кревет. Било му је пријатно што је падала киша и што у соби беше мрачно. То је боље: није страшно и није потребно гледати саговорника у лице. Мржњу већ није осећао, већ страх и јеткост на себе. Осећао је да ће рђаво почети и да од овог путовања неће испасти ништа добро.

Неко време обоје су ћутали и правили се да прислушкују како киша пада.

— Хвала, Петруша, — поче Власић, пошто се на-кашља. Веома сам ти захвалан што си дошао. То је великодушно и племенито с твоје стране. Ја то разумем и, веруј ми, високо ценим. Веруј ми.

Он погледа у прозор и настави, стојећи насред собице:

— Све се то десило некако тајно, као да смо се крили од тебе. Свест да смо те, можда, увредили и да се љутиш, лебдело је све ово време као мрља над нашом срећом. Али дозволи да се оправдамо. Ми смо радили тајно не зато што смо ти мало веровали. Пре свега, све се догодило изненада, по неком надахнућу, и не беше времена за размишљање.

Затим, то је интимна, тугаљива ствар. ... није било згодно да се увлачи треће лице, па макар и тако блиско, као што си ти. А што је најглавније, ми смо у целој овој ствари много рачунали на твоју великодушност. Ти си највеликодушнији и најплеменитији човек. Бескрајно сам ти захвалан. Ако ти кад-год затреба мој живот, дођи и узми га.

Власић је говорио тихим, нечујним басом, све једним тоном, као да је зујао; очевидно, беше узбуђен. Петар Михаилић осети, да је дошао његов ред да говори и да би слушање и ћутање значило да заиста изиграва највеликодушнијег и најплеменитијег простака, а он није дошао овамо ради тога. Он се брзо диже и рече, полугласно, задихан:

— Чуј, Григорије! Ти знаш, да сам те волео и да бољег мужа својој сестри нисам желео; али то што се десило, то је грозно. Страшно је и помислити.

— Зашто је страшно? — запита Власић дрхтавим гласом. — Било би страшно да смо рђаво поступили, али тога нема!

— Чуј, Григорије! Ти знаш да сам ја човек без предрасуда; али, извини ме за отвореност, по моме мишљењу ви сте обадвоје поступили егоистички. Разуме се, то нећу рећи Зини, јер ће је то огорчити, али ти треба да знаш: мати душевно пати толико, да је то тешко описати.

— Да, то је тешко — уздахну Власић. — Ми смо то предвидели. Али, Петруша, шта смо могли да радимо? Ако нечији поступак неког љути, то не значи још да је рђав. Шта да се ради! Сваки озбиљан корак неминовно мора некога да наљути. Да кренеш у бој за слободу, и то би приморало твоју ма-

тер да пати. Шта да се ради! Ко изнад свега стави мир својих ближњих, он се мора потпуно одрећи идејног живота.

Иза прозора јако сину муња и тај сјај као да промени ток Власићевих мисли. Он седе поред Петра Михаилића и поче говорити о сасвим другом, него што је требало:

— Петруша, ја осећам страхопоштовање према твојој сестри, — рече он. — Кад сам долазио к теби, увек сам имао осећање као да идем на молитву, и заиста молио сам се Зини. Сад моје страхопоштовање расте сваким даном. Она је за мене више него жена! (Власић махну рукама). Она је моја светиња. Од тог времена како она живи код мене, ја улазим у своју кућу као у храм. Она је ретка, необична и најплеменитија жена!

„Ето, почео је стару песму!“ — помисли Петар Михаилић: као да му се реч „жена“ није допала.

— Али зашто се не венчате као што треба? — запита он. — Колико тражи твоја жена за развод?

— Седамдесет пет хиљада.

— Богами много. А кад би се ценкали?

— Неће попустити ни за копејку. То ти је, брате, страшна жена! — уздахну Власић. — Раније ти нисам никад о њој говорио, гадно ми беше да се сетим, али кад смо већ ту, сећам се. Ожених се због једног лепог, слатког часка. У нашем пуку, ако желиш детаље, један командант батаљона спанђао се с осамнаестогодишњом девојком, тојест, просто је завео, живео с њом два месеца и оставио је. Она се, брате, нашла у грозном положају. Да се врати родитељима беше је срамота, а и не би је примили, љубавник је оставио, — и онда није ни-

шта друго остало до да иде у касарну и да се тамо продаје. Другови у пуку беху узрујани. Ни они нису били свеци, па ипак нискост је сувише парала очи. Уз то, команданта батаљона нико није трпео у пуку. И да би му направили већу свињарију, замисли, почеше сви разјарени потпоручници и поручници скупљати прилоге у корист несрећне девојке. Е, али, кад се скуписмо на саветовање ми млађи виши официри, и кад почесмо вадити ко пет, ко десет рубаља, наједном се моја глава упали. Ситуација ми се учини одвећ згодна за бравуру. Потрчим девојци и топло јој изразим своје саучешће. И док сам ишао к њој и затим говорио, топло сам је волео као понижену и увређену. Да... И свршило се тиме, што сам јој кроз недељу дана предложио брак. Моје старешине и другови нађоше да се мој брак с њом не слаже с достојанством официра. То ме још више загреја. Ја онда, замисли, напишем дугачко писмо у коме сам доказивао, да мој поступак треба да буде записан у историји пука златним словима итд. Писмо сам послао команданту, а преписе друговима. И, наравно, пошто бејох узбуђен, није прошло без оштрих речи. Мени тада препоручише да напустим пук. Негде сам затурио оригинал, па ћу ти дати неки пут да прочиташ. Написано је врло темпераментно. Видећеш, како сам преживљавао узвишене светле тренутке. Дадох оставку и дођох овамо са женом. После очеве смрти остадоше неки ситни другови, новаца нисам имао, а жена је од првога дана почела правити познанства, одевати се раскошно и играти карте, и ја бејох принуђен да зложим имање. Она је, знаш, живела рђавим животом, и од свих мојих суседа једино јој ти ниси био љубавник.

После две године, дао сам јој отпремнину, све што сам тада имао, и она оде у варош. Да... А сад јој плаћам по хиљаду и двеста рубаља годишње. Страшна жена! Постоји, брате, нека мува, која меће своју ларву на паукова леђа тако да је овај никад не може збацити; ларва прирасте уз паука и пије крв из његовог срца. Исто тако је прирасла за мене и та жена и пије ми крв из срца. Она ме мрзи и презире, зато што сам учинио глупост, тј. што сам се оженио таквом женом као што је она. Моја великодушност јој изгледа жалосна. „Паметан човек ме је”, вели, „оставио, а будала узео”. По њеном мишљењу само је бедни кретен могао учинити онако нешто као ја. И то ми је, брајко, необично тешко. Уопште, рећи ћу ти, брајко, ограђујући се, судбина ме је довела у теснац. У прави теснац.

Петар Михаилић је слушао Власића и у недоумици се питао: чиме се овај човек могао допасти Зини? Ни млад, — беше му већ четрдесет и једна година, — мршав, сув, уских прстију, дугачка носа и проседе браде. Кад говори — као да јури, болесно се смеје и кад разговара, ружно маше рукама. Нема ни здравља, ни лепих мушких манира, ни леп начин живота, ни веселости, а онако, споља — осећало се нешто мрачно и неодређено. Одева се неукусно, намештај му је туробан, поезију и сликарство не признаје, јер „не одговарају захтевима данашњице”, тј. он их не разуме; музика га не дира. Рђав је домаћин. Имање му је у пуном расулу и заложено; по другој интабулацији плаћа дванаест процената, а осим тога дужан је још и менично десет хиљада рубаља. Кад дође време да плаћа интерес или да пошаље жени новац, он од свакога тражи зајам с

таквим изразом, као да му је у кући пожар, док у то време, без размишљања продаје сву своју резерву сувог шумског грања за пет рубаља, камару сламе за три рубље, а затим наређује да му ложе пећи баштенском оградом, или старим дугама. Ливаде су му упропастиле свиње, по шумском расаднику му јури сеоска стока, а старог дрвећа је сваке зиме све мање; у градини и врту леже у неред рамови од кошница и зарђале ведрице. Он нема ни талента, ни даровитости па чак ни обичне способности да живи, као што живе други. У практичном животу то је наиван, слаб човек, кога је лако преварити и увредити, и сељаци не зову узалуд „просто човек”.

Он је либералних погледа и у срезу га сматрају за црвеног, али и то код њега испада некако досадно. У његовом слободоумљу нема оригиналности и патоса; он се буну, негодује и радује, некако све у једном тону, без ефекта и тромо. Чак и у тренуцима јаког одушевљења не диже главу и остаје погурен. Али је најстрашније то, што чак своје лепе, поштене идеје изражава тако, да код њега изгледају баналне и заостале. Потсећа на нешто старо, одавно прочитано, кад он почне полако, с дубоко замишљеним изгледом да говори о узвишеним, светлим тренуцима, о најбољим годинама, или када се одушевљава омладином, која је увек ишла испред друштва, или кад куди Русе зато што у тридесетој години облаче домаћу хаљину и заборављају завете своје *almae matris*. Кад неко остане да ноћи код њега, он ставља на ноћни сто дела Писарева или Дарвина. Ако каже да је читао, он иде и доноси дела Доброљубова.

То се у срезу називало слободоумљем, и многи су гледали на то слободоумље као на невину и нешкодљиву настраност; али оно га је ипак начинило веома несрећним. Оно је било за њега она ларва о којој тек што говораше: која је чврсто прирасла за њега и пила му крв из срца. У прошлости чудноват брак по укусу Достојевског, дугачка писма и преписи писани рђавим, неразговетним рукописом, али врло темпераментно, бескрајни неспоразуми, објашњења, разочарења, а затим дугови, поновно залагање имања, издржавање жене, сваког месеца позајмица — и све то без икакве користи, ни себи ни људима. И сад као и пре, он се увек жури, тражи бравуру и меша се у туђе послове; као и раније, кадгод се згодан случај укаже, ту су — дугачка писма и преписи, заморни шаблонски разговори о општини или о подизању домаће индустрије, или о оснивању радионица сира — разговори, слични један другом, као да их не спрема у живој свести већ помоћу машине. И, најзад, тај скандал са Зином, за који се не зна како ће се свршити.

А међутим, сестра Зина је млада, — њој је тек двадесет две године, — лепа је, отмена, весела; она је насмејана, брбљуша, прзница и страсна пианисткиња; разуме се у тоалети, књигама и лепом намештају, и код своје куће не би трпела овакву собицу као што је ова, где се осећа задах од чизама и јевтине вотке. Она је такође напредних погледа, али се у њеном слободоумљу осећа сувишак енергије, сујета младе, снажне, храбре девојке, страсна жеђ да постане боља и оригиналнија од других... Како се могло десити, да се заљуби у Власића?

„Он је Дон Кихот, тврдоглави фанатик, манијак,

— помисли Петар Михаилић, — а она је тако лабава, слабог карактера и широка, као ја... Ја и она се предајемо готово без отпора. Она га је заволела, али зар га и ја не волим, без обзира на све"...

Петар Михаилић је сматрао Власића за доброг, поштеног али уског и једностраног човека. У његовим невољама и патњама, па и у целом његовом животу, он није видео ни најближе ни најдаље узвишене циљеве, већ само досаду и неумешност да живи. Његово самоодрицање и све оно што Власић назива бравуром или узвишеном тежњом, изгледало му је као некорисно трошење енергије, као непотребни ћорци, за које је употребљено много барута. А то, што је Власић фанатично веровао у необично поштење и непогрешност свога мишљења, изгледало му нешто наивно и чак болесно; и то, што је Власић умео да меша ништавно са узвишеним, што се глупо оженио и то сматрао за бравуру, а после се спанђавао са женама и у томе гледао триумф некакве идеје, — то је просто било неразумљиво.

Али је ипак Петар Михаилић волео Власића, осећао у њему присуство неке снаге и однекуд није имао смелости да му противуречи.

Власић се примаче сасвим близу, да каже неку уз шуштање кише, у мраку, и већ се накашљао, спреман да исприча нешто дугачко слично авантури своје женидбе; али Петру Михаилићу беше неподношљиво да га слуша; њега је мучила мисао, да ће ускоро видети сестру.

— Да, да теби није ишло глатко у животу, — рече он меко: — али, извини, ја и ти смо се удаљили од главног. Ми не говоримо о томе.

— Да, да, заиста. Али да се вратимо на оно главно, — рече Власић и устаде. — Кажем ти, Петруша: наша савест је чиста. Ми се нисмо венчали, али да је наш брак потпуно законит — нити је моје да доказујем нити твоје да слушаш. Ти мислиш онако слободно као и ја и, хвала Богу, несугласице међу нама о томе не може бити. Што се тиче наше будућности, она не треба да те плаши. Ја ћу радити до несвести, нећу ни ноћу спавати, — једном речју: напрегнућу сву снагу да би Зина била срећна. Запитаћеш: да ли ћу умети то да урадим? Умећу, брајко. Кад човек сваког тренутка мисли о једном истом, онда му није тешко да добије оно што жели. Али, хајдемо Зини. Треба је обрадовати.

Петру Михаилићу закуца срце. Он устаде и пође за Власићем у претсобље, а одатле у салу. У тој големој, суморној соби беше само пијанино и дугачак ред старинских столица с бронзом, на које нико никад не седаше. На пијанину је горела једна свећа. Из сале ћутећи одоше у трпезарију. Тамо беше такође пространо и неудобно; на средини собе стојао је округао сто на расклапање са шест дебелих ногу и само једном свећом. Часовник у великом црвеном сандучету, налик на ђивот, показивао је пола три.

Власић отвори врата на суседној соби и рече:

— Зиначка, код нас је Петруша.

Одмах се зачуше журни кораци и у трпезарију уђе Зина, висока, пуна и врло бледа, какву је Петар Михаилић видео последњи пут код куће, — у црној сукњи и црвеној блузи с великом шналом на појасу. Она једном руком загрли брата и пољуби га у слепоочницу.

— Ала је олуја! — рече она. — Григорије је некуд отишао, а ја сам остала сама у целој кући.

Она не беше збуњена и гледала је у брата искрено и отворено, као код куће; посматрајући је, Петар Михаилић престаде да осећа збуњеност.

— Али ти се не плашиш олује, — рече он, седајући за сто.

— Да, али овде су огромне собе, кућа је стара и сва звони од удара грома, као орман с посућем. Уопште, слатка кућица — настави она, седајући прекопута од брата. — Овде је свака соба једна пријатна успомена. Замисли, у мојој соби се убио Григоријев деда.

— У августу ће бити новаца, оправићу кућу у врту, — рече Власић.

— Однекуд за време олује пада ми напамет деда, — настави Зина. — И у овој трпезарији, пребили су на мртво неког човека.

— То је истинит догађај, — потврди Власић и погледа разрогачено у Петра Михаилића. — Четрдесетих година то је имање узео под аренду неки Оливер, Француз. Портре његове кћери лежи сад код нас на тавану. Врло је лепа. По причању очевом, тај Оливер је презирао Русе због њихове непросвећености и грозно их исмејавао. На пример, он је захтевао да свештеник, пролазећи поред имања, је захтевао да свештеник, пролазећи поред имања, скида капу на пола километра, а кад породица Оливерова иде кроз село — да звоне у цркви. Са сељацима, и уопште с малим људима овог света, он се, наравно, још мање устручавао. Једном је пролазио овуда путем неки од најдобродушнијих синова скитничке Русије, налик на Гогољевог богословца Хому Брута. Замолио је да преноћи, допао се на-

стојнику имања, и задржаше га да ради у канцеларији. Постоје многе вариације. Једни кажу да је богословац бунио сељаке, други пак — тобож да га је заволела Оливерова кћи. Не знам шта је истина, али једне дивне вечери позове га овамо Оливер и почне га испитивати, а затим наредио да га туку. Замисли, он седи за овим столом и пије бордо, а коњушари бију богословца. Свакако, да га је мучио. Пред зору, богословац умре од мука и леш његов негде сакрише. Кажу да су га бацили у Колтовићев рибњак. Поведена је истрага, али је Француз платио коме треба неколико хиљада и отпутовао у Алзас. Узгред речено, истече и рок закупу, и ствар се на томе сврши.

— Ала су хуље! — рече Зина и уздрхта.

— Мој се отац добро сећао Оливера и његове кћери. Говорило се да је била изванредна лепотица и уз то ћудљива. Мислим да је богословац свечинио: и бунио сељаке и завео кћер. Можда чак то уопште није ни био богословац, већ неки инкогнито.

Зина се замисли: авантура богословца и лепе Францускиње, по свој прилици, однела је далеко њену уобразиљу. Према мишљењу Петра Михаилића, она се споља ниуколико није изменила последње недеље, само је мало побледела. Гледала је мирно и обично, као да је заједно с братом дошла Власићу у госте. Али је Петар Михаилић осећао да се у њему самом десила нека промена. Заиста, пре, док је живела код куће, он је могао с њоме говорити апсолутно о свему, а сад није имао снаге чак ни да јој постави просто питање: „Како ти је овде?“ То питање му је изгледало незгодно и непотребно. Свакако да се таква промена догодила и код ње.

Она није журила да поведе разговор о мајци, о кући, о својој авантури с Власићем; није се правдала нити говорила да је грађански брак бољи од црквеног, није се узбуђивала и мирно се удубила у Оливеров догађај... А зашто су наједном почели говорити о Оливеру?

— Обојици су вам мокра рамена од кише, — рече Зина и радосно се насмеја; беше дирнута овом малом сличношћу брата и Власића.

И Петар Михаилић осети сву горчину и сву стрехоту свога положаја. Сетио се своје опустеле куће, затвореног клавира и Зинине светле собе, у коју сада нико не улази; сетио се да на стазама у врту нема више трагова малих ногу и да пред вечерњим чајем нико више не одлази уз гласан смех да се купа. Оно, што га је везивало све више још од најранијег детињства, о чему је волео да мисли кад је седео понекад у загушљивом разреду или у аудиторији — ведрина, чистота, радост, све што је пунило кућу животом и светлошћу, отишло је у неповрат, ишчезло је и смешало се са грубом, нескладном авантуром некаквог команданта батаљона, великодушног потпоручника, неваљале жене, деде-самоубице... И, отпочети сад разговор о мајци или мислити да се прошлост може повратити, значило не схватити оно што је јасно.

Очи Петра Михаилића напунише се сузама, и рука која лежаше на столу — задрхта. Зина се сети о чему је мислио, и њене очи такође поцрвенише и засијаше.

— Григорије, оди овамо! — рече она Власићу.

Обоје одоше прозору и почеше шапатам говорити о нечему. И по ономе, како се Власић наже пре-

ма њој и како је она гледала у њега, Петар Михаи-
лић схвати још једном да је све неповратно сврше-
но и да не треба ништа више говорити. Зина изађе.

— Тако је то, брате, — отпоче Власић после из-
весног ћутања, трљајући руке и смејући се. — Ма-
лочас назвах наш живот срећом, и то само под
упливом, такорећи, књижевних прерогатива. У су-
штини, осећања среће још не имадох. Зина је све
време мислила на тебе, на мајку и патила је; посма-
трајући је и ја сам патио. Она је слободна приро-
да, одважна; али без навике, знаш, тешко је, а уз
то, и млада је. Послуга је зове госпођицом; то из-
гледа ситница, али то, узбуђује. Тако је то, брате.

Зина донесе пун тањир јагода. За њом уђе мала
служавка, на изглед нема и затуцана. Она стави на
сто лонац млека и поклони се врло ниско... Она је
имала нечег заједничког са старинским намештајем,
нечег исто тако укоченог и досадног.

Киша се више није чула. Петар Михаилич је јео
јагоде, а Власић и Зина посматраху га ћутке. При-
ближавало се време непотребног, али неизбежног
разговора, и сви су троје осећали већ његову те-
жину. Очи Петра Михаилича напунише се опет су-
зама; од одгурну од себе тањир и рече да је време
да иде кући, јер ће бити касно и, можда, ће опет
почети киша. Настаде тренутак кад је Зина из уч-
тивости требала почети разговор о укућанима и о
свом новом животу.

— Како је код нас? — запита брзо, и њено бле-
до лице задрхта. — Како мама?

— Ти знаш маму... одговори Петар Михаилич,
не гледајући је.

— Петруша, ти си дуго мислио о томе што се
догодило, — проговори она, хватајући брата за ру-
кав, и он разумеде како јој је тешко да говори. —
Ти си дуго мислио; реци ми, да ли се може рачу-
нати да ће се мама некад помирити с Григоријем...
и уопште с овим положајем?

Она је стајала близу брата, лицем лицу, и он се
зачуди да је тако лепа и да то раније као да није
примећивао; па и то, да његова сестра, по лицу на-
лик на мајку, нежна и љутмена, живи код Власића и
с Власићем, поред укочене служавке, поред стола
са шест ногу, у кући где су убили батинама живог
човека, да сад неће поћи с њим кући већ ће остати
ту да ноћи — изгледаше му невероватан апсурд.

— Ти знаш маму... — рече он, не одговарајући
на питање. — По моме мишљењу требало би сачу-
вати... учинити нешто, молити је за опроштај,
макар...

— Али молити за опроштај — значи правити се
да смо рђаво поступили. Ради умирења маме спрем-
на сам да слажем, али то неће довести ни до чега.
Знам маму. Али шта је, ту је, — рече Зина, и од
тога поста веселија, јер најнепријатније већ беше
речено. — Причекајмо пет, десет година, претрпи-
мо се, а после, шта Бог да.

Она ухвати брата под руку и, пролазећи кроз
мрачно претсобље, наслони се на његово раме.

Изиђоше на главни улаз. Петар Михаилич се по-
здрави, узјаха и пође ходом; Зина и Власић крену-
ше да га мало испрате. Било је мирно, топло и див-
но мирисаше на сено; на небу, између облака, јако
су сијале звезде. Стари Власићев врт, који је у свом
животу видео толико жалосних догађаја, спавао је

обавијен сумраком и однекуд беше тешко ићи кроз њега.

— А ја и Зина смо данас провели неколико заиста светлих момената, — рече Власић. — Ја сам јој читао гласно један одличан чланак о исељеничком питању. Прочитај, брате. Теби је то неопходно. Изванредан чланак по поштењу. Ја нисам издржао и написах писмо уредништву да се преда писцу. Написах само један ред: „Захваљујем и топло стежем поштену руку”.

Петар Михаилић хтеде да каже: „Не мешај се, молим те, у оно што није твој посао”, — али оћута.

Власић је корачао поред десне, а Зина поред леве узенгије; обоје као да беху заборавили да се треба вратити кући, а беше влажно и већ је мало остајало до Колтовићеве шуме. Петар Михаилић је осећао да они очекују нешто од њега, ма да и сами нису знали шта, и би му их необично жао. Сад, кад су послушна изгледа и замишљени, ишли поред коња, био је дубоко убеђен да су они не само несрећни већ да и не могу бити срећни, њихова љубав учини му се жалосна, непоправима грешка. Од жалости и сазнања да им ништа не може помоћи, обузе га оно стање душевне слабости, кад он, да би се спасао тешког осећања сажаљења, беше готов на сваку жртву.

— Долазићу код вас и да ноћим, — рече он.

Али то је изгледало као да попушта и није га задовољавало. Кад засташе поред Колтовићеве шуме да се опросте, он се наже Зини, дотаче се њеног рамена и рече:

— Ти си, Зина, у праву. Добро си урадила.

И, да не би више говорио и расплакао се, ободер коња и пође касом у шуму. Улазећи у помрчину он се обазре и виде како Власић и Зина иду путем кући, — он корачајући крупно, а она журно цупкајући поред њега, — и о нечему живо разговараху.

„Ја сам — стара жентурина, — помисли Петар Михаилић. — Ишао сам с намером да решим питање, а још више сам га замрсио. Али, нек иде с милим Богом!”

У души му беше тешко. Кад престаде шума, он пође ходом, а затим заустави коња близу рибњака. Желео је да непомично седи и мисли. Месец се помаљао и као црвени стуб огледао се с друге стране рибњака. Негде је потмуло грмело. Петар Михаилић је нетремице гледао у воду и замишљао сестрино очајање, њено патничко бледило и суве очи, које ће скривати од људи њено панижење. Замишљао је у себи њену трудноћу, мајкину смрт, њену сахрану, Зинин јад... Горда, сујеверна старица неће завршити друкчије него смрћу. Страшна слика будућности оцртавала се пред њим на мрачној, глаткој води и међу бледим женским приликама он је видео себе самог, малодушног, слабог, с изразом кривца...

На стотину корака, на десној обали рибњака, стајало је нешто мрачно: да ли је то човек или пањ? Петар Михаилић се сети богословца, кога су убили и бацили у овај рибњак.

„Оливер је поступио нечовечно, али он је некако решио питање, док ја нисам ништа урадио, већ само замрсио, — помисли он, загледајући у мрачну прилику, сличну привиђењу. — Он је говорио и радио оно што је мислио, а ја говорим и радим не оно

што мислим; та ја управо и не знам тачно шта мислим. . .”

Он дојаха до мрачне прилике: то беше стара, трула греда, која је остала читава од неке грађевине.

Из шуме и с Колтовићевог имања ветар донесе мирис ђурђевка и трава које миришу на мед. Петар Михаилић ишао је обалом рибњака и тужно гледао у воду, и сећајући се свога живота све је више био уверен, да је досад говорио и радио не оно што је мислио, и да су му људи одвраћали исто тако, и зато му је сад сав живот изгледао тако мрачан као ова вода, у којој се огледа ноћно небо и преплећу водене биљке. И изгледало му је, да се то више не може поправити.

ТАКАВ ЈЕ ЖИВОТ

(Три године)

Био је још мрак, али овде онде по кућама већ бежу запаљене светиљке, а на крају улице, иза касарне, поче да изгрева блед месец. Лапћев је седео код капије на клупи и чекао кад ће се свршити бденије у цркви Петра и Павла. Он је рачунао да ће Јулија Сергијевна, враћајући се са бденија, проћи онуда те ће је ословити па можда и све вече с њом провести.

Он је већ час и по седео, а у уобразиљи је видео свој московски стан, московске пријатеље, лакеја Петра, свој писаћи сто. Он се у недоумици загледао у тамно, непомично дрвеће, па му се чинило да он то (сад не живи у летњиковцу у Сокољницима, но у некој паланци, у кући испред које свако јутро и вече гоне велики чопор крава па при том дижу страховите облаке прашине, а кравар дудуче у рог.

Он се сећао других московских разговора у којима је и сам још недавно узимао учешће, — разговора о том: да се и без љубави може живети, да је страсна љубав само једна психоза; да, најзад, ту и нема никакве љубави, већ постоји само физичко привлачење полова — и све на ту форму. Он

се сећао и с тугом помишљао да, кад би га сад неко запитао шта је то љубав, он просто не би знао шта да му одговори.

Бденије се заврши, свет поче да излази из цркве. Лапћев се напрегнуто стаде загледати у нејасна људска обличја. Већ се провезе архијереј у интову, звона већ престаше да звоне, а на звонари се једна за другом погасише црвене и зелене светиљке, — то беше илуминација на дан црквене славе, — а народ непрестано пролазаше, понајлак, у разговору, застајући испод прозорâ. Али ево, најзад, Лапћев чу познат му глас, срце поче снажно да му бије, али како Јулија Сергијевна не беше сама, но са некакве две даме, он се наједном осети као очајник.

„То је страшно, страшно! — шапуташе он, љубоморан. — То је страшно!”

На раскршћу, при савијутку у мању улицу, Јулија застаде да се опрости с оним дамама, па јој у тај мах поглед паде и на Лапћева.

— А ја пошао код вас, — рече он. — Идем мало на разговор код вашег тате. Је ли код куће?

— Мислим да ће бити, — одговори му она: — за клуб му је још рано.

Та мања улица беше сва у вртovima, а поред ограда су се дизале лепе које су сад спрам месечине бацале широку сенку — тако да су с једне стране улице и оgrade и капије биле сасвим утонуле у помрчину. Отуд се чуо жубор женских гласова, уздржавани смех и неко је тихо свиркао на балалајци.

Мирисаше на липу и на сено. Шапат невиђених створова и тај мирис узбуђиваху Лапћева. Он на-

једном страсно зажеле да загрли своју сапутницу, да заспе пољупцима њено лице, руке, рамена, да се горко заплаче, да јој падне пред ноге, да исприча како је већ одавно чека.

Од ње се разилазаше лак, једва осетан мирис тамјана, и то га је потсећало на време кад је још и он у Бога веровао те ишао на бденије, и кад је много маштао о чистој, поетичној љубави... Али отуд што га ова девојка не воли, сад му се чинило да је могућност оне среће о којој је тада сањао, сада за њега за навек пропала.

Она саучесно поче да говори о здрављу његове сестре Нине Фјодоровне. Пре једно два месеца је његовој сестри вршена операција рака, те су сад сви страховали да се болест опет не поврати.

— Била сам јутрос код ње, — рече Јулија Сергијевна: — па ми се учинило да она за ова два месеца не само да је ислабила, но се очигледно сва изгубила.

— Да, да, — сложи се с њом Лапћев. — Бољка јој се, истина, не враћа, али она је из дана у дан, ја то видим, све слабија, и јасно видим како је нестаје. Не могу да знам шта је то с њом.

— Господе, а како је пре била здрава, пуна, румених образа! — проговори Јулија Фјодоровна после краћег ћутања. — Овде су је стога и звали московљанком. Како је знала да се од свег срца засмеје! О Божићу би се облачила у маске као сеоска снаша, и изгледала је врло лепа у тој маски.

Доктор Сергије Борисић био је код куће. Пун, црвен у лицу, у дугом, до испод колена капуту на струк, и, као што изгледаше, кратких ногу, он се

шетао горе доле по свом кабинету, туривши руке у цеповете, па је полугласно певушио: „Ру-ру-ру-ру”. Седи му залисци беху разбарушени, глава нечешљана, као да се малочас дигао из постеље. И његов кабинет са јастуцима по диванима, са рпама старе хартије по угловима, и са болесним прљавим псом под столом — чинио је на човека онакав исти нехатан, чулав утисак као и он сам.

— М-сје Лапћев хоће да те види, — рече му кћи, улазећи у кабинет.

— Ру-ру-ру-ру! — распева се он још јаче па, пошавши у салон, пружи руку Лапћеву и запита га: — Шта има код вас ново?

У салону беше мрачно. Лапћев, не седајући и држећи шешир у рукама, поче да се извињава што га узнемирује. Запита га шта да чини да би му сестра могла спавати, и што она тако слаби, при чем га је онерасполажавала мисао да је он доктору сва та питања стављао још приликом своје јутрошње посете.

— А шта мислите, — запита он: — како би било да доведемо из Москве неког специјалисту за унутрашње болести? Како ви мислите?

Доктор уздахну, слеже раменима па начини обема рукама неодређен гест.

Беше очевидно да се нашао увређен. Он је био прекомерно увредљив, сумњало доктор, коме се увек чинило да свет нема вере у њега, да му не признају стручну спрему, и да га довољно не поштују; да публика злоупотребљује његову доброту, а колеге лекари да га не трпе. Он се непрестано потсмевао самом себи, говорио би да су такви

сметењаци као што је он, створени само за то да публика има кога да јаше.

Јулија Сергијевна упали лампу. Она се беше уморила од стајања у цркви, и то јој се видело по бледом клонулом лицу, по тромом ходу. Осећала је потребу да се одмори. Она седе на диван, метну руке у крило па се замисли.

Лапћев је знао да он није леп, но сад му се чинило да он већ и самим телом својим осећа сву своју ружноћу. Он беше осредњег стаса, сувоњав, румених образа, а коса му беше већ јако проређена тако да му је глава зебла. У изразу му већ не беше оне отмене простоте која чак и груба, и ружна лица чини симпатичнима. У друштву жена био је невешт, претерано разговоран, уманирен. Стога је они сад скоро презирао себе. Да Јулији Сергијевној не буде досадно у његовом друштву, требало је говорити нешто. Али о чему? Опет о сестриној болести?

И поче да говори о медицини оно што се о њој обично говори. Похвали хигијену и рече како он већ одавна намерава да сагради у Москви склониште за сиротињу, и да има чак и готов прорачун.

По његовом плану, радник кад дође увече у то склониште, треба да за пет-шест копејака добије један оброк топлог варива с хлебом, топлу суву постељу са покривачем, и место где ће моћи да осуши одело и обућу.

Јулија Сергијевна би у његовом присуству обично ћутала, а он би, на некакав чудан начин, можда чулом заљубљеног човека погађао њене мисли и намере. И сад он помисли да кад, ето, после бденија није пошла у своје одељење да се пресвуче и да

пије чај, то ће она вечерас јамачно још некуда ићи у посету.

— Но ја се не журим с мојим склоништем, — настави он сад већ љутито и мрзовољно, окренувши се доктору који га посматраше некако туробно и с недоумицом, очевидно не схватајући шта ли му је сад требало да заповеда разговор о медицини и о хигијени. — И, вероватно, ја се нећу тако брзо користити нашим прорачуном. Ја се бојим да наше склониште не доспе у руке нашим московским лажним светитељкама и дамама филантропима, које обично упропасте све овакве идеје и установе.

Јулија Сергијевна се диже па пружи Лапћеву руку.

— Извините, — рече она, — морам да идем. Поздравите, молим лепо, вашу сестру.

— Ру-ру-ру-ру, — распева се доктор. — Ру-ру-ру-ру.

Јулија Сергијевна изађе, а Лапћев се мало после ње опрости с доктором па пође кући. Кад је човек незадовољан и осећа се несрећан, онда каква се вулгарност разлеће на њ са тих липа, сенки, облака, са свих тих природних лепота, самозадовољних и равнодушних!

Месец стајаше већ високо, а испод њега су брзо јурили облаци.

„Али какав наиван, паланачки месец, какви празни, бедни облаци!” — помисли Лапћев.

Њега сад беше стид што је малочас говорио о медицини и о радничком дому; он се ужасавао што се он ни сутра неће одважити да јој изјави љубав, па ће и опет покушати да се види с њом и да разговара, те ће се још једном уверити да јој је он стран и туђ.

Прекосутра — опет та иста песма. Зашто? И кад ће се, и чиме ли ће се све то свршити?

Кад стиже кући, он пође сестри. Нина Фјодоровна беше још снажна на изглед, и чинила је утисак добро развијене, снажне жене, али услед упадљиве бледоће личила је на самртника, нарочито кад би, као ово сад, лежала на леђима, са затвореним очима. Поред ње је седела њена старија кћи, Саша, од десет година, па јој је читала нешто из своје читанке:

— Аљоша дође, — проговори болесница полако, за себе.

Између мале Саше и ујке већ се одавно направио неми споразум: они смењиваху једно друго крај болесничке постеље. Сад Саша склопи своју књигу, па не рекав ни речи, нечујно изиђе из собе. Лапћев узе с ормана историски роман па, нашавши страну која му је требала, седе и поче читати на глас.

Нина Фјодоровна беше по рођењу московљанка. Детињство и младост провела је она са своја два брата на Пјатницкој улици, у родитељској трговачкој кући. Њено детињство беше дуго, празно. Отац је с децом поступао сурово, и чак ју је једно трипут и ишибао, а мати им је од нечег дуго боловала и рано умрла. Домаћа послуга беше прљава, груба, неискрена. Често су им наилазили у кућу попови и монаси, такође груби и лицемерни; они би јели и пили и грубо би се улагивали оцу кога нису трпели.

Браћу јој послужи срећа те их дадоше у гимназију, а Нина оста нешколована, целог века је писала „сврачијим ногама” и читала је само историске романе.

Пре седамнаест година, кад је имала двадесет две године, она се у летњиковцу на Химкама упозна са садашњим својим мужем Панауровим, властелином, заљуби се и удаде за њ, против очеве воље, крадом.

Панауров, леп човек, мало пргав; који је палио цигарету на лампи и вечно у кући звиждао, био је у очима њеног оца право ништавило те, кад је доцније зет у својим писмима почео да тражи мираз, старац написа кћери, да јој шаље у село бунде, сребро и разне ствари што су остале после материне смрти, и тридесет хиљада у новцу, али — без родитељског благослова. Затим јој још једном посла двадесет хиљада.

Тај новац се потрошио, имање им се продало, те Панауров пређе с породицом у варош и ступи у службу у губерниску управу. У вароши се он свеза с другом женом, основа нову породицу, и то је из дана у дан било повод многим разговорима, јер та његова незаконита породица ништа није крила.

Нина Фјодоровна је обожавала свога мужа. Па и сад, слушајући историски роман, она се сећаше како је много свог века проживела, колико је много препатила, и кад би ко описао њен живот, та би повест испала врло жалостивна.

Пошто је њен оток био у грудима, она беше уверена да она то у ствари болује од љубави, од породичног живота, и да је њу на болесничку постељу бацила љубомора и плач.

У један мах Алексије Фјодорић затвори књигу па рече:

— Крај, и хвала Богу. Сутра ћемо ти наћи какав нови роман.

Нина Фјодоровна се засмеја. Она је одувек била смешљива, али сад Лапћев поче да примећује да њој од слабости неки пут као да слаби разум, па би се смејала због неке најмање ситнице, па чак и без икаквог узрока.

— Док ти ниси био ту, пре ручка, била ми је Јулија, — рече она. — Мени се чини да она баш не верује много своме тати. „Нек вас, вели, лечи и мој тата, али ви ипак, вели, пишите светоме старцу-монаху да се за вас Богу помоли“. Имају они ту неког старца. Јуличка је ту код мене свој амрел заборавила, пошљи јој га сутра, — настави она, поћутивши малко. — Ама не: кад човеку дође крај, не помажу му тада ни лекари, ни старци-монаси.

— Нина, а што ти ноћу не спаваш? — запита је Лапћев, колико да промени разговор.

— Па тако. Не спавам, ето ти. Лежим тако и мислим.

— А о чему мислиш, мила моја?

— Па о деци, о теби... о свом животу. Јер ја сам ти, Аљоша, много шта преживела и препатила. Па кад почнеш да се сећаш, кад почнеш... Господе Боже мој! — Она се засмеја. — Није шала: петоро деце сам родила, троје саранила... Знам тако, за који час треба да се породим, а мој Григорије Николаић у то време се с оном другом забавља. Немам кога да пошљем по бабицу, пођем у ходник или до кухиње по млађе, а тамо Јевреји, бакали, зеленаши — чекају га кад ће кући да се врати. А мени се мозак врти од свега тога...

„... Он ме није волео, премда ми то никад није рекао. Сад сам се смирила, то ме већ не боли као некад, али док сам млађа била, то ме је много болело,

— болело ме је, ох, те како ме је болело, соколе мој!
— Знам, једном, — то беше још док смо на имању у селу живели, — затекнем га у врту с једном дамом, па одох... одох куд су ме очи водиле, ни сама не знам како се нађох на црквеној паперти, падох на колена: „Царице, рекох, небеска!“ А напољу ноћ, месец сија...”

Она се беше уморила, поче тешко да дише. Затим кад одахну мало, узе брата за руку па настави својим slabим, једва чујним гласом:

— Како си ти, Аљоша, добар... Како си паметан... Какав је ваљан човек из тебе изашао!

У поноћ се Лапћев с њом опрости, па, одлазећи, понесе собом амрел што га беше заборавила Јулија Сергијевна. Крај свег глувог доба ноћи, у трпезарији је послуга, мушка и женска, пила чај. Какав неред! Деца још нису спавала и била су још ту у трпезарији. Разговарали су се тихо, полугласно, па нису ни опажали да је гас у лампи на измаку и да ће се скоро угасити.

Сви ти велики и мали људи беху узнемирени читавим низом злослутних претсказања, и осећање је у свих њих било потиштено: разбило се у претсобљу огледало, самовар им је цео тај дан много брујао, и као навлаш, и сад је брујао... Причали су како је из ципеле Нине Фјодоровне, кад се обувала, миш искочио.

А страшан значај свих тих предзнака био је већ познат и деци. Старија девојчица, Саша, сувоњава и црномањаста, седела је за столом непомично, а лице јој беше преплашено, сетно, а млађа, Лида, од

седам година, пуначка блондина, стојала је поред сестре и гледала „испод очију“ у светиљку.

Лапћев сиђе у свој стан на доњем спрату, у собе са ниским плафоном, где је стално мирисало на здравац и било загушљиво. У салону је седео Панауров, муж Нине Фјодоровне, и читао новине. Лапћев климну према њему главом па седе спрам њега. Обојица су тако седели и ћутали. Дешавало се да би тако ћутећи преседели по читаве вечери, и то ћутање их ништа није женирало.

Дођоше одозго девојчице да се пред спавање опросте са старијима. Ћутећи, нимало се не журећи, Панауров их неколико пута обадве прекрсти и пружи им руку да је пољубе. Оне начинише реверанс, затим приђоше Лапћеву који их је такође морао да прекрсти и да им да руку да је пољубе. Та церемонија с пољупцима и са реверансима понављала се свако вече.

Кад девојчице изађоше, Панауров остави новине па рече:

— Досадно, брате, у овој нашој Богом спасавајој вароши! Признајем ти, брате, — додаде он с уздахом: — врло ми је мило, што сте ви, најзад, нашли себи разоноду.

— О чему ви то? — запита га Лапћев.

— Па малочас сам вас видео како сте излазили из куће доктора Бјелавина. Ја рачунам да нисте тамо ишли због тате?

— Наравно, — рече Лапћев па поцрвене.

— Наравно. Него, збиља, такве стрвине, као што је тај тата, то ни усред дана са свећом нећеш наћи. Ви не можете себи замислити какав је то ограничен мурдар и грмељ. Код вас се тамо, у пре-

стоници, још и данас интересују паланком само с њене лирске стране, такорећи, у погледу лепих описа природе и Антона Горемике,¹ али, ку- нем вам се, пријатељу, никакве вам ту лирике нема, него се ту угњездило само једно чисто дивљаштво, подлост, геаштво — и ништа више.

...Узмите само овдашње „свештенослужитеље” науке, овдашњу, такорећи, интелигенцију. Помислите само: овде у вароши има двадесет и осам лекара, сви су стекли лепе паре и живе у својим рођеним домовима, а становништво се, међутим, налази као и пре у најбеднијем стању. Ето ономад је требала да се изврши Нини операција, у ствари ништавна, али смо ипак морали да зовемо хирурга чак из Москве, — овде ниједан није смео да се прими. Ви не можете себи замислити. — Ништа вам ти људи, под Богом, не знају, ничим се не интересују. Питајте их, например, шта је то рак? Шта је? откуд он долази?

И Панауров поче да објашњава шта је рак. Он се доста разумевао у свима наукама и научно би објашњавао о чему год би се у друштву реч повела. Али је објашњавао некако све на свој начин. Он је имао своју властиту теорију крвотока, своју хемију, своју астрономију. Говорио би полако, благо, убедљиво, и речи „ви не можете замислити себи” изговарао би чисто молећим гласом, жмиркао би,

¹ Већа приповетка из простонародног живота Д. В. Григоровића (1847). У њој се описује сиротиња и крајња оскудица руског сељака, његов бедан положај, материалан и моралан, услед тешких услова крепосног права — сељачке економске и моралне заробљености власти, — и других тешких услова народног живота. — Пр. прев.

изнемогло би уздисао и смешио се милостиво, и ви- дело се да је он врло задовољан сам собом, и да му никад ни напамет не пада да он има већ педесет година.

— Ја бих нешто јео, — рече Лапћев. — Баш бих с апетитом појео нешто слано.

Мало доцније Лапћев и његов зет су седели горе у трпезарији и вечерали. Лапћев попи чашицу вотке, а после пређе на вино. А Панауров ништа није пио. Он никад није пио, нити је играо карата, но, крај свега тога, ипак је спирио и своје и женино имање, и силне дугове направио.

Да човек потроши тако много, и још за тако кратко време, он треба да има не само страсти, него нешто сасвим друго — некакав нарочити таленат. Панауров је волео да што добро поједе, волео је да обед буде добро сервиран, музику за ручком, здравице, да му се клањају келнери којима би бацао у име напојнице по десет па и по двадесет пет рубаља. Он је свагда учествовао у сваком скупљању добротворних прилога и у таквим лутријама; слао је познатим женама цвеће о рођенданима, куповао шоље, тацне, дугмад за рукаве, машини, па-лице, парфеме, муштикеле, луле, псетанца, папагаје, јапанске стварчице, старине. Његове ноћне кошуље беху од свиле, кревет од махагона са седефом, шлафрок прави бухарски, итд., а за то су свакодневно требале, као што би се и сам изражавао, читаве ризнице блага.

Сад је за вечером непрестано уздисао и одмахи-вао главом.

— Да, све ти на овом свету има и свој крај, — лагано проговори он, зажмиравши својим црним

очима. — Кад се заљубите, очекује вас патња, а кад престанете да је волите, изневеравање вас, — јер нема на свету те жене која не би изневеравала, — те ћете се опет мучити, падати у очајање, па и сами изневеравати. Али доћи ће дан кад ће вам све то бити само једна успомена, те ћете хладно размишљати и гледаћете на све то само као на обичне залуднице. . .

А Лапћев, уморан, малко напит, загледао се у његову лепу главу, у црну, потшишану брадицу, па као да је увиђао зашто га жене тако много воле, и лудују за тим размаженим, уображеним али физички привлачним човеком. . .

После вечере Панауров не остаде код куће, но пође у свој други стан. Лапћев изађе да га испрати. У свој вароши само је Панауров носио цилиндер, и око сурих тараба, бедних страћара са по три прозора, и жбуња коприве — његова елегантна, гиздава појава, његов цилиндар и наранџасте рукавице — чинили су сваки пут и чудан и сетан утисак.

Опростивши се с њим, Лапћев се враћао кући лагано. Месец је сијао јарко, могла се свака сламчица на земљи уочити, и Лапћеву се чинило као да месечина милује његову голу главу, баш као да неко финим крзном преко његове косе превлачи.

— Ја волим! — изговори он гласно, па му дође да потрчи, да стигне Панаурова, да га загрли, да му све опрости, да му поклони повећу суму новаца, а после да отрчи куд било у поље, у шумарак, па да непрестано трчи без освртања. . .

Код куће угледа на столу сунцобран што га је Јулија Сергијевна заборавила, зграби га па га пожудно пољуби. Сунцобран беше свилен, већ не тако

нов, стегнут старом гумом; дршка му беше од једноставне, беле кости, јевтина. Лапћев га рашири изнад себе, па му се учини да се чак и око њега дах среће осећа.

Он седе угодније па, не пуштајући сунцобран из руку, поче да пише у Москву, једном од својих пријатеља:

„Мили мој и драги Костја, ево вам једне новости од мене: ја сам вам се опет заљубио! Велим опет стога што сам пре пет-шест година био заљубљен у једну московску глумицу с којом ми се не даде прилика ни да се упознам, а последњу годину и по дана сам живео с познатом вам „особом“, — женом која већ није ни млада, ни лепа.

„Ах, соколе мој, како сам ја уопште мало срећан био у љубави! Ја никад нисам имао среће код жена, па кад вам сад кажем: опет, то је само стога што је некако жалосно и болно да сам себи признам да ми је младост сасвим без љубави прохујала и да ја стварно тек ево сад у својој тридесет четвртој години први пут волим. Али нек ипак остане то: опет волим.

„Да вам је само знати каква је то девојка! Лепотицом је човек не би могао назвати: она има широко лице, доста је мршава, али зато какав чудан израз доброте, како зна да се смеши! Глас њен, кад говори, пева и звони. Она са мношћом никад не ступа у разговор, ја је скоро и не познајем, али кад сам крај ње, ја осећам у њој ретко, необично биће, пуно интелигенције и високих тежњи.

„Она је религиозна, и ви не можете замислити у коликој мери то мене дира, и њу диже у мојим очима. О тој ствари сам готов да се бескрајно препи-

рем с вама. Ви сте у праву, и нек буде тако као што ви кажете, али ја ипак волим кад се она у цркви Богу моли.

„Она није одрасла у великој вароши, али се школовала у Москви, воли нашу Москву, одева се московски, и зато је ја волим, волим, волим... Чисто вас видим како се мрштите и дижете се да ми читате дугачку лекцију о томе шта је љубав, и кога је могућно волети, кога ли не, и друго, и друго. Али, мили мој Костја, док нисам заволео, ја сам и сам знао шта је љубав.

„Моја сестра вам се захваљује на поздраву. Она се често сећа како је некад одвезла Костју Кочевог да га упише у припремни разред, и данас вас још зове јединчетом, јер је сачувала успомену о вама као о дечку сирочету. Еле, јадно моје сироче, ја сам заволео. Засад је то још тајна, ништа не помињите тамо, познатој вам „особи“. То ће се, ја мислим, само собом удесити, или као што каже онај лакеј код Толстоја, „створиће се некако“.

Довршивши писмо, Лапћев леже у постељу. Од умора очи му се саме затвараху, али му се однекуд није спавало. Чинило му се да му смета улична врева. Протераше испред куће чопор крава и одјекну краварев дудук, затим ускоро зазвони на јутрење. Час прођу сељачка кола са неподмазаним осовинама, час се заори глас неке снаше, која иде на пијацу. А и врапци су непрестано жагорили.

II

Јутро беше весело, празнично. Око десет часова Нину Фјодоровну, обучену у мрку хаљину, очешљану, изведоше под руке у салон, и ту она пређе јед-

ном двапут тамо амо, па застаде мало код отвореног прозора, а осмех јој беше широк, безазлен, и кад би је човек погледао, сетио би се једног тамошњег сликара, пијанице, који је називао њено лице сликом, и хтео је да је узме као модел за руске месојеђе. И сви они, — и деца, и послуга, па чак и брат јој, Алексије Фјодоровић, па и она сама, — поверова да ће она неизоставно оздравити. Девојчице се с циком и кикотом сташе вијати са ујаком, хватаху га, и кућу им испуни живот и весела ларма.

Долазили су и туђини да питају за Нинино здравље, доносили из цркве нафоре, говораху да се за њу данас скоро у свим црквама служила молеbstвија. Она је на све стране по вароши чинила добротинства, сви су је волели. А чинила је добро са необичном лакошћу, онако исто као и њен брат Алексије који је давао новац врло лако, не удубљујући се много: треба ли негде неком или не.

Нина Фјодоровна је плаћала школарину за сиротне ученике, делила би старцима чај, шећер, слатко, давала опрему сиротним удавачама, и чим би јој дошле до руку какве новине, она би пре свега тражила има ли у њима какав позив да се чине добровољни прилози, или белешка о нечијем тешком материалном положају.

У овај мах је имала у рукама читав свежањ цедуљица по којима су разни сиромаси, њени штићеници, узимали намирнице у бакалници, а које јој је синоћ послао био трговац с молбом да плати осамдесет две рубље.

— Гледај их само колико су накуповали, разбојници! — рече она једва разбирајући на цедуљама

свој ружан рукопис. — Шта је ово наопако! Осам-десет два! Богме им ја то нећу платити.

— Ја ћу то данас платити, — рече Лапћев.

— А што ти да плаћаш? — узнемири се Нина Фјодоровна. — Зар није доста што сваког месеца по двеста педесет добијам од тебе и од брата. Бог вам платио, — додаде она полако, да не чују млађи.

— Но, а ја трошим месечно по две и по хиљаде, — рече он. — Да теби још једном понављам, мила моја: ти имаш такво исто право да трошиш као и ја, и Фјодор. Разуми то једном за свагда. Нас смо троје у оца, и од сваке три копејке — једна и теби припада.

Али Нина Фјодоровна то не схваташе, и израз јој је био такав као да је у глави решавала некакав врло тежак проблем. И то њено несхватање у новчаним пословима, Лапћева је сваки пут узнемиравало и у бригу бацало. Он је слутио, осим тога, да она и лично има дугова о којима јој је незгодно да му говори, а због којих се она у себи мучи.

Зачуше се кораци и тешко дисање: то се уз стенице пењао доктор који, као и обично, беше чував и неочешљан.

— Ру-ру-ру, — певушио је он. — Ру-ру.

Да се не би срео с њим, Лапћев изађе у трпезарију, затим сиђе у своје одељење. Њему беше очевидно јасно да је немогућно да се он мало више зближи с доктором и да му као добар сусед, долази у своју кућу; и сусрети са том „развалином“, као што га је звао Панауров, беху му непријатни. И стога се он и са Јулијом тако ретко виђао. Он помисли сад: отац јој није код куће, те ако јој сад однесе њен сунцобран, јамачно ће је затећи саму

код куће, и срце му се стеже од радости. Брже, брже!

Он узме сунцобран па, сав узрујан, полете на крилима љубави. На улици беше врућина. Код доктора, у огромном дворишту, читав чопор деце играху се лопте. Све су то била деца његових кирајџија, занатлија који су становали ту у старим, бедним авлијским кућама које се доктор сваке године на-кањивао да оправи, али је непрестано одлагао. Орили су се звучни, здрави дечји гласови. Далеко у страни испред свог трема, стојала је Јулија Сергијевна, с рукама за леђима, па је посматрала веселу дечију игру.

— Здраво да сте! — ослови је издалека Лапћев.

Она погледа у правцу гласа. Он би је обично за-тицао равнодушну, хладну, или, као синоћ, уморну, а сад јој је израз био жив и несташан, као у оне деце што су се лоптала.

— Погледајте их: у Москви се деца никад тако весело не играју, — рече му она, идући му у сусрет. — Уосталом, тамо и нема овако пространих дворишта, тамо деца немају где ни да се истрче. А мој тата баш малочас отишао код вас, — додаде она, погледајући према деци.

— Знам, видео сам га, али ја нисам дошао код њега, него код вас, — рече Лапћев, дивећи се њеној младости коју пре није примећивао а коју као да је тек данас на њој пронашао. Чинило му се као да тај њен бели врат са златним ланчићем тек сад првипут види. — Ја сам код вас дошао... — понови он. — Моја сестра вам шаље сунцобран, заборавили сте га синоћ.

Она пружи руку да узме сунцобран, али он га

стиште на груди па изговори страшно, необуздано, опет се предајући слатком заносу што га је осећао синоћ кад је седео под тим сунцобраном:

— Молим вас, поклоните ми га. Ја ћу га сачувати као успомену на вас... на наше познанство. Тако је диван!

— Па ето, узмите га, — рече она и порумене. — Али ја не видим ништа тако особито на њему.

Он је погледа сав занет, ћутећи и не знајући шта да јој каже.

— А што ја вас задржавам на овој врућини? — рече она после извесног ћутања па се засмеја. — Хајдемоте у кућу.

— А да вас нећу узнемирити?

Уђоше у ходник. Јулија Сергијевна потрча горе, шуштећи својом хаћином, белом, са плавим цветићима.

— Мени нико не може бити на сметњи, — одговори она, — заставши на степенику: — јер ја ништа не радим. Код мене је сваки дан празник, од јутра до мрака.

— Ја то што ви кажете не могу да разумем, — рече он прилазећи јој. — Ја сам одрастао у средини где се ради свакодневно, сви без разлике, и људи, и жене.

— Али кад човек нема шта да ради? — запита га она.

— Треба свој живот ставити у такве услове да му рад буде неопходно потребан. Јер без рада нема ни чистог, ни радосног живота.

Он опет стисну на груди сунцобран па рече полако, и за себе самог неочекивано, скоро не познавши свој глас:

— Кад бисте пристали да будете моја жена, ја бих вам све дао. Све бих дао... Нема те цене, нема те жртве, на коју ја не бих пристао.

Она уздрхта па се загледа у њега са чуђењем и страхом.

— Та шта ви то сад, шта ви то! — проговори она побледевши. — То није могуће, уверавам вас. Извините.

Затим брзо, непрестано онако шуштећи хаћином, пође навише па је нестале у једним вратима.

Лапћев разумеде шта то значи, па му се расположење у часу измени, нагло, баш као да му у души наједном светлост утрну. Осећајући стид и понижење човека који није достојан пажње, који се не допада, несимпатичан је, можда и ружан, од ког се бежи, — он изађе из куће.

„Дао бих све, — потсмехну се он сам себи, идући кући по врућини и сећајући се појединости своје љубавне изјаве. — Дао бих вам све — сасвим хифтински. Много опет неком треба то твоје све!“

Све што он малочас рече, све то, чињаше му се, изгледаше до одвратности глупо. И што је имао да јој каже да је одрастао у средини где сви без изузетка раде? Зашто јој је говорио оним поучним тоном о чистом, радосном животу? То није ни паметно, ни занимљиво, него је само лицемерно, — московски лицемерно.

Али мало помало настаде код њега равнодушно расположење које наилази на злочинце после сурове осуде. Он поче да размишља како је сад хвала Богу, све то већ прошло, те већ нема оне мучне неизвесности: сад већ не мора по читаве дане очекивати, кидати се мислећи све о једном те једном...

Сад му је све јасно; треба се одрећи сваке наде на личну срећу, живети без жеља, без надања, не сањарити, не очекивати. А да би већ једном престала та досада с којом му се већ дојадило да се забавља, — он сад може да поклони пажњу и туђим бригама, туђој срећи, а после ће тек наједном и старост на врата закуцати, живот ће доћи свом крају — а тада му већ ништа неће бити потребно.

Њему сад све беше свеједно, он ништа није желео те је могао хладно да размишља, али на лицу, а нарочито испод очију, он осећаше такав неки терет, чело му се напрезало као каучук, — сваког тренутка је могао да бризне у плач...

Осећајући у целом телу слабост, он леже на постељу, и после пет-шест минута заспа као заклан.

III

Изјава љубави коју јој је тако изненада Лапћев учинио, доведе Јулију Сергијевну у очајање.

Она је Лапћева мало знала, упознала се с њиме случајно. То беше богат човек, претставник познате московске фирме „Фјодор Лапћев и синови“, увек врло озбиљан, очигледно интелегентан, забринут сестрином болешћу. Изгледало је да он на њу — на Јулију — уопште и не обраћа никакву пажњу, а и она сама била је према њему потпуно равнодушна, — а сад ето наједном та изјава љубави на степеницама, то бедно усхићено лице...

Изјава ју је збунила и својом изненадношћу, и тиме што је ту пала реч *жена*, и тиме што је морала да одговори непристанком. Она се већ не опомињаше шта је управо тада Лапћеву рекла, али

је још увек и сад осећала трагове оног наглог, непријатног осећања с којим га је одбила.

Он јој се није допадао. Спољашност му беше као у каквог бакалског момка, сам он није био занимљив, она му није ни могла одговорити друкчије него одбијањем, али јој је ипак било незгодно — баш као да је она ту рђаво поступила.

— Боже мој, — рече она очајно, још не ушавши у собе, још онде на степеницама, обраћајући се иконици што је висила над њеним узглављем: — није ми се ни удварао, него ето тако изненада, сасвим необично...

Кад остаде сама њен се немир још појача, те она сама не беше у стању да изађе на крај с тим тешким осећањем. Беше јој потребно да се некое исповеди, па да јој тај каже да је она ипак у овој прилици како треба поступила.

Али није имала с киме да о томе говори. Мајке већ одавна није имала, оца је сматрала за особењака, те се није могла с њим озбиљно разговарати. Он јој је био на терету својим каприсима, прекомерном осетљивошћу, и неодређеним гестовима; и чим би којипут повела с њим разговор, он би одмах почињао да говори о — себи самом. Па чак ни за време молитве она није била потпуно искрена, јер није знала тачно: зашта управо она сад треба Бога да моли.

Донесоше самовар. Јулија Сергејевна, сва пребледела, клонула, немоћна изгледа, уђе у трпезарију, закува чај, — то беше увек њена дужност, — и насу оцу једну шољу. Сергије Борисић, у свом капуту до испод колена, сав црвен, неочешљан, тупивши руке у џепове, ходао је по трпезарији, не „из

угла у угао", него како било, баш као звер у ка-
везу. Застане код стола, са апетитом сркне гутљај
два из шоље, па се опет расхода, и о нечему раз-
мишља.

— Мене је данас Лапћев запросио, — рече Ју-
лија Сергијевна, па сва порумене.

Доктор је погледа па као да је не разумеде.

— Лапћев? — запита је он. — Брат Панаурове?

Он је волео своју кћер. Било је вероватно да ће
се она једнога дана удати те ће га оставити, но он
је гледао да и не мисли о томе. Он се бојао самоће,
и однекуд му се чинило да ако он једнога дана
остане у овој кући сам, да ће га капља ударити. Али
о томе није волео да говори.

— Па лепо, врло ми је мило, — рече он, па сле-
же раменима. — Од свег срца ти честитам. Сад ти
се дала дивна прилика да ме се курталишеш, на ве-
лико твоје задовољство. И ја те потпуно разумем.
Живети овако код старог оца, човека болног, изла-
пелог, — то мора да је за чељаде у твојим годи-
нама, врло тешко. Ја те врло добро разумем. И кад
бих ја што пре отегао папке, кад би ме ђаво већ
једном однео, знам да би вам свима било мило. Из
свег срца ти честитам.

— Ја сам га одбила.

Доктору лакну на срцу, али он већ не беше кадар
да се заустави те настави:

— Чудим се само, одавно се већ чудим што ме
још нисте у лудницу стрпали? Откуд то да је на
мени овај реденгот, а не лудачка кошуља. Ја још
увек и сад верујем у правичност и у добро, ја сам
замлата-идеалист, а зар није то у данашње време
лудост? И како ми се одговара на моју правичност,

на моје часно држање. Само још што камење на
мене не бацају и што ме не јашу. Па чак и моји
најближи само јашу на мојој грбачи, — ђаво да ме
носи, матору будалу. ...

— С вама се не може разговарати! рече му Ју-
лија.

Она се нагло диже иза стола па оде у своју собу,
озлојеђена, сећајући се како је отац често бивао
према њој неправичан. Али мало доцније јој дође
жао јадног оца, па кад је одлазио у клуб, она га
испрати до доле и сама затвори за њим врата. А
напољу беше ружно, немирно време; врата су се
тресла од навале ветра а у ходнику је са свих стра-
на дувала промаја, тако да свећа умало што јој се
не угаси.

Кад се попе у своје одељење, Јулија обиђе све
собе па прекрсти све прозоре и врата. Ветар фи-
јукаше и изгледаше као да неко иде по крову. Ни-
кад јој још не беше тако тешко, никад се није осе-
ћала тако самораном.

Она запита себе: да ли је добро учинила што је
одбила човека само зато што јој се његова спо-
љашњост не допада? Оно, истина, то није човек
кога она воли, и удати се за њ значило би опро-
стити се заувек са својим надама, својим појмо-
вима о срећи и брачном животу — но да ли ће се
она кад било срести са оним о коме је маштала, и
да ли ће га заволети?

Њој је већ двадесет једна година. Младожења у
вароши уопште нема. Она изазва у својој предста-
ви све познате мушкарце — чиновнике, гимназиске
наставнике, офицере, али једни од њих беху већ
ожењени, а њихов живот је поражавао човека сво-

јом празнином и досадом, други — незанимљиви, безбојни, неинтелигентни, неморални.

Лапћев пак, какав је да је, ипак је московљанин, свршио је универзитет, говори француски. Он живи у престоници где има много духовитих, благородних, несвакидашњих људи, где је кретање и живот, дивна позоришта, концерти, изврсне кројачице, по-сластичарнице...

У Светом Писму речено је да жена треба да воли свог мужа, а и у романима се љубави прописује огроман значај, али да не буде ту више речено но што треба? Зар се у породичном животу не би могло и без љубави? Јер ето, каже се да љубав брзо пролази те остаје само једна навика, и да и сама сврха породичног живота није љубав, нити срећа, него дужност; например, да се однегују деца, да се домазлук одржава, и друго. А и Свето Писмо, можда, мисли и подразумева ту љубав према мужу као љубав према ближњем, поштовање и снисходљивост према њему.

Те ноћи Јулија Сергијевна пажљиво прочита вечерње молитве, затим клече па, стиснувши руке на груди и загледавши се у пламичак кандила, говораше са осећањем:

— Научи ме и упути ме, заступнице мајко Божја! Оразуми ме, Господе!

Она је у свом животу имала прилике да види старије девојке уседелице, јадне и ништавне, које су се горко кајале и жалиле што су некад одбијале своје просиоце. Да се не деси то и њој самој? Да пође у манастир или да ступи у милосрдне сестре?

Она се скиде и леже у постељу, крстећи се, и

крстећи ваздух око себе. Наједном у ходнику оштро и жалостиво одјекну кућно звонце.

— Ах, Боже мој! — проговори она, осећајући од тог звона болну узрујаност у целом телу.

Она лежаше и непрестано размишљаше како је овај паланачки живот сиромашан у догађајима, једнолик а у исти мах, ипак немиран. Човек сваки час мора да уздрхти од страха, вечно да страхује од нечега, да се једи или да се осећа кривцем, те му се живци, на крају крајева, у толикој мери поремете да му дође страшно и да извири испод покривача.

После пола часа опет јекну звонце, и онако исто јако. Мора да су млађи чврсто спавали па нису чули. Јулија Сергијевна запали свећу па, дрхтећи, љутећи се на млађе, поче да се облачи, а кад се обукла, те изашла у ходник, собарица је доле већ за-кључавала врата.

— Мислила сам да је господин, а оно од болесника долазили, — рече она.

Јулија Сергијевна се врати у своју собу. Она извади из комода карте па одлучи ако их добро промеша и после сечења, па ако доле буде црвена карта, онда то значи т р е б а, тојест, треба примити Лапћевљеву просидбу, ако пак црна, онда — н е. Пресечена карта испаде пикова.

То је умири, она заспа, али кад се ујутру диже, опет већ не беше ни т р е б а, ни н е т р е б а, и она помисли како би ето сад могла, ако хоће, да измени свој живот. Те мисли је уморише, она клону и осећаше се болесна, али се ипак пред подне обуче па пође да обиђе Нину Фјодоровну, Лапћевљеву сестру. Желела је да види Лапћева: можда ће јој се, ми-

слила је она, сада учинити лепши; можда се она ово досад само варала...

Тешко јој беше ићи уз ветар, и једва је ишла придржавајући обема рукама шешир, и ништа пред собом од прашине није видела.

IV

Ушавши у сестрину собу, па угледав Јулију Сергијевну, Лапћев опет осети понижавајуће стање човека који је немио... Он закључи да кад она тако лако може после оног синоћњег да дође код његове сестре и да се види с њим, то значи да га она и не опажа, или га сматра за потпуно ништавило. Али кад се поздравио и руковао с њом, она га, бледа, с прашином под очима, погледа печално и као кривац. Он виде да ето ни њој није лако.

Тог дана Јулија је била нешто и слаба. Није се дуго код њих задржала, свега можда десетак минута, па поче да се опрашта.

— Хоћете ли да ме отпратите до куће, Алексеје Фјодорићу?

Улицом су ишли ћутећи, придржавајући рукама шешире, а он је, идући позади, гледао да је закљони од ветра. У споредној улици беше заветрина, те ту пођоше једно поред другог.

— Ако сам синоћ испала нељубазна, опростите ми, — поче она, а глас јој задрхта, баш као да ће се наједном заплакати. — То је тако тешка ствар! Ја целе ноћи нисам ни тренула.

— А ја сам сву ноћ преспавао, — рече Лапћев, не гледајући у њу: — али то не значи да је мени добро. Живот је мој упропашћен, ја сам дубоко не-

срећан, и после јучерашњег вашег одбијања ја идем као отрован. Оно што ми је било најтеже, то сам вам казао јуче, сад се већ не морам снебивати, и могу отворено говорити. Ја вас волим више но сестру, већма но покојну матер... Без сестре и без мајке ја бих још могао живети, али живети без вас — за мене је бесмислица, и ја не могу...

И сад, као и обично, он је осећао и погађао њене намере. Њему беше јасно да она хоће да наставе синоћни разговор, па га је сад само стога и замолила да је испрати, а сад га ето води и својој кући. Но шта може она још додати на своје одбијање? Шта ли је сад још ново смислила? По свему: по погледима, по осмеху, па чак и по томе како је сад, идући поред њега, држала главу и рамена, — по свему томе је он видео да га исто као и јуче — не воли, да јој је он туђ. Шта ли би она то још хтела да му каже?

Доктор Сергије Борисић беше код куће.

— А, добро нам дошли, мило ми је да вас видим, Фјодоре Алексеићу, — рече он, бркајући његово и очево име. — Врло ми је мило, врло ми је мило.

Раније он није бивао тако љубазан, те Лапћев закључи да је његова синоћња просидба доктору већ позната; и то му се не допаде. Он је седео сад у салону, а та је соба чинила на њ чудан утисак својим бедним, паланачким намештајем, својим рђавим сликама; па, премда су у њој биле и фотеље и огромна лампа са абажуром, она је ипак још увек личила на неку ненастањену просторију, на пространу магазу, те је било очигледно да се у тој соби могао осећати „код куће” само такав човек као овај лекар... Друга соба, скоро двапут већа, звала

се сала, а у њој су биле саме столице као у каквој школи играња.

И стога Лапћева, док је седео у салону и разговарао с доктором о својој сестри, болесној Нини, поче да мучи једна сумња. Да није Јулија Сергијевна можда стога била код сестре Нине па њега после довела овамо зато да му наговести да прима његов предлог?... О, како је то страшно! Али је најстрашније то што је његова душа приступачна таквим сумњама.

Он замишљаше себи како су се синоћ и ноћас отац и кћи дуго саветовали, па се можда и много препирали, и најзад се сложили да је Јулија поступила лакомислено кад је се тако олако решила да одбије тако имућног човека. У ушима му се чак разлегаху речи које обично у таквим приликама говоре родитељи:

„Истина, ти њега не волиш, али зато, помисли само колико би ти тако могла добра учинити!”

Доктор се диже да иде својим болесницима. Лапћев хтеде да изађе с њим заједно, али Јулија Сергијевна му рече:

— А ви останите, молим вас.

Она се била много намучила, клонула је била духом и уверавала сад себе саму да одбијати честитог, доброг човека који је воли — одбити га само стога што јој се он не допада, а нарочито још кад јој се с том удадбом пружа могућност да измени свој живот, свој тужан, монотон, нерадан живот; кад младост пролази, а у будућности се не предвиђа ништа светлије, — одбијати у таквим приликама — то је чисто безумље, то је каприс и ђеф, па то чак и Бог може да казни.

Отац јој изађе. Кад се његови кораци више нису чули, она наједном застаде пред Лапћевим, па рече неодлучно, и при том страшно пребледе:

— Ја сам синоћ дуго размишљала, Алексије Фјодорићу... Ја примам вашу понуду.

Он се саже и пољуби јој руку, она га незгодно пољуби хладним уснама у главу. Он осећаше да у овом љубавном објашњењу нема оног најглавнијег — нема њене љубави, а има много непотребног, и хтео је да јавкне, да бежи, одмах да отпутује у Москву, али она му стајаше тако близу, изгледаше му тако дивна, и страст га наједном освоји... Он увиде да је сад већ касно за размишљање, загрли је страсно, стиште је на груди и, муцајући неке речи, говорећи јој ти, пољуби је у врат, у образ, у главу...

Она се одмаче ка прозору, бојећи се све те милоште, и већ се обоје покајаше што су изјавили љубав, и обоје се смућени питаху:

— „Зашто се ово десило?”

— Кад бисте ви само знали како сам ја несрећна! — проговори она, стежући шаке.

— Та шта вам је? — запита је он, прилазећи јој и такође стежући шаке. — Мила моја, тако вам Бога, говорите — шта је? Али само истину, молим вас, само истину!

— Није то ништа, — рече му она па се силом осмехну. — Обећавам вам, бићу вам верна, одана жена... Дођите вечерас.

* * *

Седећи доцније код сестре и читајући јој њен историски роман, он се сећаше свега тога, и вређало га је што је он на своје великолепно, чисто, широко осећање добио тако штур одговор. Она га не воли, али је његову понуду прихватила јамачно само стога што је он богат, тојест, претпоставила је у њему оно што је он код себе најмање ценио.

Могуће је претпоставити да Јулија, девојка чиста и која верује у Бога, ниједном није помислила о његовом новцу, али она га није волела, није га волела, и, мора да је ту имала какав други рачун, премда, можда, рачун њој још несвестан, нејасан, али ипак — рачун.

Кућа лекарева била му је немила својим ђифтинским изгледом; сам доктор му је изгледао бедан, гојазан шкртац, некакав оперетски Гаспар из Корневиљских Звона, па чак и само име Јулија му је звучало некако вулгарно.

Он је замишљао како ће он и Јулија стати пред олтар, у ствари једно другом потпуно непознати, без мрве осећања од њене стране, — баш као да их је нека паланачка проводачика саставила, и њему сад остаде само једна утеха, тако исто јалова као и сам тај брак: утеха да он није ни први ни последњи који се овако жени, да се тако жене и удају тисуће људи, и да ће њега Јулија временом, кад га боље упозна, — можда још и завоleti.

— Ромео и Јулија! — рече он, склопивши књигу, па прсну у смех. — Ја сам ти сад, Нина, Ромео. Можеш ми ако 'ћеш и честитати: ја сам данас запросио Јулију Бјелавину.

Нина Фјодоровна помисли да се он то шали, али му после поверова па се заплака. Та јој се новост не допаде.

— Па лепо, честитам, — рече она. — Али откуд то тако наједном?

— Па и није наједном. То се отеже још од пролетос, само ти ништа не опажаш... Ја сам се заљубио још у марту, кад сам се упознао с њом ето ту, у твојој соби.

— А ја сам мислила да ћеш се ти оженити неком нашем московљанком, — рече Нина Фјодоровна, поћутавши. — Девојке из нашег круга ће бити мало једноставније. Али, главна је ствар, Аљоша, да нам ти будеш срећан, то је главно. Мој Григорије Николаић мене није волео и, не вреди крити, ти видиш како ми живимо. Наравно, тебе свака жена може да заволи због твоје доброте и интелигенције, али Јуличка је — институтка и спахијка, њој сама интелигенција и доброта нису довољни. Она је млада, а ти, Аљоша, већ ниси тако млад, и ниси леп.

Да ублажи последње речи, она га поглади по образу па рече:

— Ти ниси леп, али си зато златан, човек.

Она се узруја, тако да јој чак на образима лака румен изби, и са ђушевљењем је говорила о том хоће ли то имати смисла ако она још пре венчања свог Аљошу благослови иконом. Јер она је најстарија сестра те му је сад на место мајке. И сад се непрестано трудила да убеди свог растуженог брата да свадбу треба провести свечано и весело, да их после свет не оговара.

* * *

После тога он поче да одлази код Бјелавиних, као вереник, по три, па и по четири пута дневно, те сад већ није имао кад да смењује Сашу и да сестри чита историски роман. Јулија би га примала у својим двема собама, подаље од салона и од очевог кабинета, и те му се собе врло допадаху. Ту су били тамни зидови, у једном углу стојаше к и о т с иконама, мирисало је на fine парфеме и кандилско уље.

Она је живела у најудаљенијим собама, њен кревет и тоалетни сто беху ограђени параванима, а вратанца на орману за књиге беху превучена изнутра зеленом завесицом. Она је у свом одељењу ишла по теписима, тако да јој се кораци никад нису чули, — и из тога је он закључио да она има саможив карактер, те да воли повучен живот.

У кући је она била још увек на линији непунолетног члана породице, није имала свог властитог новца, те се дешавало да је за време шетњи неки пут долазила у неприлику што нема код себе ни копејке. На тоалету и на књиге отац јој је давао не више од сто рубаља годишње. Него и сам доктор бог зна да ли је имао пара, крај све његове добре праксе. Он се свако вече у клубу картао и увек је губио. Осим тога, куповао је куће у Кредитној банци са преносом дуга, и издавао би их под најам. Кирајџије су му неуредно плаћале, али он је стално тврдио да су те операције с кућама врло пробитачне. Своју кућу у којој је становао са кћерју, заложио је био у Хипотекарној банци, па је за тај новац купио празан плац, и већ био почео да гради на њему велику двоспратну кућу, па би и њу заложио.

Лапћев је живео сад као у магли, баш као да он није био — он, него неко други, — његов двој-

ник, — и чинио је много шта нашто се пре никад не би одлучио да учини. Он је три четири пута одлазио с доктором у клуб, вечерао тамо с њим, па му и сам понудио новаца за градњу. Једном је чак и код Панаурова био, у његовом другом стану.

Једном га некако Панауров позва себи кући на ручак, а Лапћев, не размисливши, пристаде. Тамо га дочека дама од једно тридесет и пет година, висока и сувоњава, малко проседа и црних обрва, очигледно — не беше Рускиња. На лицу јој се видела бела места од пудера. Она се насмехну према њему некако отужно и нагло му стиште руку — тако да јој звецнуше гривне на белим рукама. Лапћеву се учини да се она то смешка стога што би хтела да сакрије и од света и од саме себе да је она несрећна. Сад је ту видео и две девојчице, од пет и од три године, налик на Сашу.

За ручком изнесоше резанце у млеку, хладну телетину са мрквом и чоколаду — то све беше сладуњаво и неукусно, али зато су на столу блистале златне виљушке, стакалца са сојом и кајенским сенфом, врло смешна згода за сирће и зејтин, златна бочица за бибер. Тек кад је мало јео резанаца у млеку, Лапћев увиде како је непаметно поступио што је дошао овамо на ручак. Домаћица се снебивала, све време се нешто смешкала, показујући зубе, Панауров је непрестано научно објашњавао шта је заљубљеност и откуд она долази.

— Ми ту једноставно имамо посла с једном појавом електрине, — говорио је он француски, обраћајући се дами. — У кожи сваког човека налазе се микроскопске жлезде које садрже у себи струје. А-

ко се где сретнете са особом чије су струје паралелне са вашима, ето вам љубави.

Кад се Лапћев вратио кући па га сестра запита где је био, њему дође незгодно, те јој ништа не одговори.

Све време до венчања он се осећао у лажном положају. Љубав му је из дана у дан бивала све јача, а Јулија му се чинила поетична и узвишена, али узајамне љубави ипак не беше, него је стварно било то да је он — купио, а она се продала.

Неки пут би он, замисливши се, падао просто у очајање па би се питао: да ли да побегне некуд. Он већ по читаве ноћи није спавао и непрестано би мислио о томе како ће се он после венчања где било срести у Москви са госпођом коју је у својим писмима пријатељима називао „особом“, и како ће његов отац и брат, људи тешки, гледати на ову његову женидбу и на Јулију.

Он се бојао да ће његов отац већ при првом састанку рећи Јулији какву било грубост. А с братом Фјодором се у последње време дешавало нешто чудновато. Он је у својим дугим писмима писао о важности здравља, о утицају болести на душевно стање; о томе шта је религија, али ни речи о Москви и о радњи. Писма су та једила Лапћева, и чинило му се да се карактер братовљев стално погоршава.

Свадба је била у септембру. Венчање се обавило у цркви Петра и Павла, после службе, и младенци тог истог дана отпутоваше за Москву. Кад су се Лапћев и његова жена у црној хаљини и са шлепом, сада већ и по спољашњем изгледу не више девојка, него права дама — праштали са Нином Фјодоров-

ном, све се лице болесничино искриви, али из сувих јој очију не кану ниједна суза.

Она рече:

— Ако ја, не дај Боже, умрем, узмите к себи моје девојчице.

— О, обећавам вам! — одговори јој Јулија Сергијевна, па и њој почеше да се тресу усне и трепавице.

— Доћи ћу ти у октобру, — рече Лапћев, болно потресен. — Па гледај да нам оздравиш, мила моја.

Путовали су у засебном купеу. Обоје се осећаху тужни, и беше им неугодно. Она је седела у углу, не скидајући шешир, и правила се да дрема, а он је лежао спрам ње на дивану. Узнемираваху га разне мисли: о оцу, о „особи“, о томе: да ли ће се Јулији допасти његов московски стан.

А, погледајући у жену која га није волела, он би помишљао сетно: „А шта ми би, те сад ово учиних?“

V

Лапћеве су у Москви водили трговину на велико са галантериском робом: р е с а м а, гајтаном, позаментериом, фулом дугмадима и осталим. Цео обрт пењао им се до два милиона годишње; колика је била чиста зарада, то осим старца нико у радњи није знао. Синови и момци оцењивали су тај приход приближно на триста хиљада и говорили су да би зарада била за сто хиљада већа, да се старац „није пребацивао“, тојест, да није неопрезно давао на почек. За последњих десет година се самих сумњивих меница накупило скоро за читав милион, и најстарији момак, кад би се повела реч о томе, лукаво би

подмигнуо оком и говорио речи чије значење није било свима јасно:

— Психолошка последица века.

Главне трговачке операције вршиле су се у чаршији, у локалу који се звао магази. Улаз у магази био је из дворишта где је стално била помрчина, мирисало на асуре и лупали копитима по асфалту рабациски коњи. Врата, врло скромна наизглед, гвожђем окована, водила су из дворишта у собу са зидовима подлубуреним од влаге, исписаним угљем. Та соба беше осветљена узаним прозорчетом са гвозденом решетком.

Затим је с леве стране била још једна соба, повећа и чистија, са ливеном пећи и са два стола, али опет са онаквим истим апсанским прозором. То им беше благајна, а после је одатле један узан мраморни степенник водио на други спрат где се налазио главни локал.

То беше повелика соба, али, услед вечите помрчине, сниског плафона и тескобе од сандука, бѣла и људи који су поваздан тамо амо пролазили, и ова је просторија чинила на новог долазника онакав исти непријатан утисак као и обе доње.

Ту на горњем спрату и у благајни лежала је по рафовима роба у гомилама, дењковима и картонским кутијама, а у самом распореду робе нисте могли уочити ни реда, ни лепоте, и да овде онде из рупа на дењковима нису вирили час јарко црвени конци, час кићанке, час окрајак од реса, човек не би лако могао оценити с каквом се робом овде тргује. И при погледу на те изгужване завежљаје у хартији и на кутије, човек никад не би веровао да се за такве ситнице читави милиони пазаре и да у

тој магази свакидан бива запослено око педесет људи, не рачунајући ту муштерије.

Кад је сутрадан по доласку у Москву, у подне, Лапћев дошао у магази, онда су рабаџије, носачи, надничари, пакујући робу, лупали по сандуцима тако бучно да у првој соби и у благајни нико није могао ни чути кад је он ушао. Низа степенице се спуштао познати му писмоноша са свежњем писама у руци и мрштио се од лупе, те ни он Лапћева није приметио.

Први кога је приметио на горњем спрату, био је брат му Фјодор Фјодорић, у толикој мери на њега налик, да су их сви држали за близанце. Та сличност је стално Лапћева потсећала на његову сопствену спољашност, те сад, угледавши пред собом човека омањег раста, црвеног у лицу, са ретком косом, са мршавим, простачким куковима, наизглед таквог неинтересантног — он запита себе:

„Па је ли могуће да и ја овакав изгледам?”

— Како ми је мило што те видим! — рече му Фјодор, пољубивши се с братом и снажно му стицајући руку. — Ја те жељно свакидан очекујем, мили мој! Чим си ми писао да се жениш, мене поче да мучи љубопитство, а право да ти кажем, и зажеleo сам те се, брате! Знаш и сам: пола године се нисмо видели. Но, шта је? Како је? Је ли ослабила Нина? Врло?

— Много је ослабила.

— Божја воља, — уздахну Фјодор. — Но, а твоја жена? Мора да је нека лепотица? Ја је већ унапред волим: — снајка ми је, брате. Обојица ћемо је пазити и мазити.

Указаше се одавно знана Лапћеву широка, погрбљена леђа његовог оца, Фјодора Степанића. Старац је седео за тезгом на клупици и разговарао с једним муштеријом.

— Тата, а ко нам је дошао? — викну. Фјодор. — Брат је дошао.

Фјодор Степанић је био високог раста и необично јаког састава, тако да је крај свих својих осамдесет година и бора, још увек имао изглед здравог, снажног човека. Говорио је тешким, сочним, гласом који је долазио из његових широких груди као из бачве.

Бријао је браду, носио војничке потшишане бркове и пушио цигаре. Пошто му је свагда била врућина, он је и у магази и код куће ма у које доба године ишао у пространој платненој антерији. Недавно је био оперисан од катаракте, слабо је видео те је сад мање улазио у послове, него је само разговарао и пио чај са слатким.

Лапћев се саже па пољуби оца у руку, затим у уста.

— Откад се нисмо видели, поштовани господине, — рече старац. — Кад је то себе било! Но, шта је? Могу ли да ти честитам — ти си се канда окућио? Лепо, лепо, братац — честитам.

И он подметну усне да се пољубе. Лапћев се саже па се пољуби.

— Но па шта је, јеси л' нам и госпоју довео? — запита га старац па, не чекајући одговора, рече, окренувши се муштерији: — „Овим вам извештавам, тата, да ступам у брак са девицом... таком и таком. Ја. А да од оца благослов и савет замоли — тај адет данашња младеж не зна. Они сад то све по сво-

јој памети. Кад сам се ја женио, било ми је преко четрдесет, ал' ја сам пред својим оцем метанисао и за савет га молио. Данаске тога већ нема.

Старац се обрадовао сину, али је сматрао да не приличи да га љубазно дочека и да како било покаже да му се обрадовао. Његов глас, начин како је говорио и оно: „госпоја” изазваше код Лапћева оно рђаво расположење што би га он свагда у овој магази осећао. Ту га је сад свака ситница потсећала на прошлост кад га је отац лесковаком шибао и глађу кажњавао. Он је знао да децу и сад бију и носе им разбијају, и да ће, кад та деца порасту, и они сами то исто чинити. И доста му је било да само пет минута у овој магази проведе, па му се већ поче чинити да ће га сад неко испсовати и нос му разбити.

Фјодор (млађи) потапша муштерију по рамену па рече брату:

— Ево, Аљоша, да те упознам: наш тамбовски 'р а н и т е љ, Григорије Тимофеић. Може послужити као пример данашњој омладини: још мало па шесет година, а пуна му кућа ситне деце, домаћица му и сад има једно на сиси.

Калфе прснуше у смех, а муштерија, сувоњав старац бледа лица, такође се засмеја.

— Природа сврх обичног дејства, — примети најстарији калфа који је стајао ту за тезгом. — Куд је ушло, тамо ће и да изађе.

Тај најстарији помоћник, висок човек од својих педесет година, са црном брадом, у наочарима и са писаљком за уветом, обично би изражавао своје мисли нејасно, са магловитим напоменама, а по лукавом осмеху се видело да је он својим речима приписивао некакав нарочит, духовит смисао.

Свој говор је волео да завија у књишке речи које је он на свој начин разумевао, а и многе обичне речи би често употребљавао не у оном значењу које оне обично имају. На пример, реч „окром”. Кад би он изражавао неку мисао категорички те није хтео да му противурече, он би тек испружио испред себе десну руку па би изговорио:

— Окром!

Али најчудноватије беше то што су га остали помоћници и муштерије врло добро разумевали. Он се звао Иван Василић Початкин, а родом је био из Кашире. Поздрављајући данас Лапћева, он се изразио овако:

— Од ваше стране то је заслуга храбрости, јер женско срце је — Шамиљ.¹

Друго важно лице у магази био је помоћник Макеићев, пун, задружан блондин са ћелом преко целог темена и са залисцима. Он приђе Лапћеву па се поздрави с њим учтиво, полугласно:

— Сматрам за част... Господ је услишио молитве вашег родитеља. Нека је хвала Богу.

Затим сташе прилазити други помоћници па му честитати „законити брак”. Сви су били одевени по моди и имали изглед потпуно исправних, пристојних људи. Говорили су на **о**: — **М о с к в а**, а не **Масква** —, глас: **г** нису изговарали као **х**, него као латинско **g**. А отуд што су после сваке друге речи употребљавали **с²**, њихови поздрави, изговорени

¹ Вођа кавкаских горштака, који се до шездесетих година прошлога века борио против Руса. — Пр. прев.

² Скраћено: „государ” или „судар” (господару, господине) већином се говори из понизности и претеране усрдности. — Пр. прев.

брзо, на пример: „желим вам-с свако добро-с, чули су се тако, као да неко бичем шљиска по ваздуху: — „жљиссс”.

Лапћеву сад све то брзо досади те зажеле да иде кући, али му је било незгодно да оде. Из пристојности је требало остати овде у магази бар једно два сата. Он се одмаче даље од тезге па поче да се распитује код Макеићева како су летос ишли послови и има ли што ново, а овај му одговораху с респектом, не гледајући му у очи.

Један дечко, ошишан до главе, у сурој блузи, донесе Лапћеву чашу чаја без тањирчета. Мало после један други дечко, пролазећи онуда, спотаче се о сандук и умало што не паде, а озбиљни Макеићев наједном начини страшно, пакосно лице, — лице наказе, — па дрекну на њега:

— Ногама иди!

Помоћницима беше мило што им се млади газда оженио и што је, најзад, дошао. Они се љубопитно и љубазно загледаху у њега, и сваки је, кад би пролазио поред њега, сматрао за дужност да му учтиво рекне што било пријатно. Но Лапћев беше уверен да је све то неискрено, и да му они то ласкају, јер га се боје.

Он никако није могао да заборави како је пре једно петнаест година један помоћник, разболевши се душевно, истрчао на улицу скоро го и бос, па је, млатарајући на газдине прозоре песницом, викао како су га претераним радом убили. А после кад је јадник оздравио, дуго су му се још смејали и помињали му како је викао на газде: „плантатори!” — место „експлоататори”.

Уопште, млађи су код Лапћевих живели скотски, и о том је већ одавно сва чаршија говорила. Најгоре је било то што се у односу према њима старац Фјодор Степанић придржавао некакве азијатске политике. Тако, никоме није било познато, колику су плату имали његови љубимци Початкин и Макеићев; а добијали су по три хиљаде годишње заједно са тантијемама, — не више, — а он је, међутим, давао себи изглед да им бајаги плаћа по седам хиљада сваком.

Награде су се давале сваке године свима помоћницима, али тајно; тако да је онај који је добио мало, морао из самољубља да прича да је добио више. Ниједан шегрт није знао кад ће бити ослобођен, и ниједан млађи није знао: је ли задовољан њиме газда или није.

Ништа се помоћницима није подробно и јасно, забрањивало, те стога нису могли знати шта им је допуштено, а шта — није. Није им се бранило да се жене, али се они ипак нису женили, бојећи се да се не замере газди, те да не изгубе место. Дозвољавало им се да имају познанике и да им иду у посете, али се у девет увече капија већ затварала, и газда би свако јутро неповерљиво осматрао све своје службенике и мирисао их: да се не осећа из њих дува од ракије: „Но, дед — ду'ни!”

Сваког празника су млађи морали ићи у цркву на јутрење и стати у цркви тако да га газда може видети. Постови су се строго одржавали. У свечане дане, например, кад је имендан газди или ког члана његове породице, помоћници би морали да се сревене па да поруче торту код луксузног посластичара или какав албум.

Становали су на доњем спрату куће на Пјатњицкој улици, у засебној кући у дворишту, смештајући се по троје, по четворо у једној соби, а за ручком би јели сви из једне чиније, премда је пред сваким између њих стајао тањир. Ако би ко од газда дошао код њих у собу за време обеда, одмах сви би поскакали са својих места.

Лапћев је осећао да су га између свих њих само они искварени старчевим „васпитавањем” озбиљно могли сматрати за свог добротвора, а сви други пак су гледали у њему непријатеља и „плантатора”. Сада, после свог полугодишњег отсуства, он не уочи никакве промене на боље; чак је било и нешто ново, што није могло служити на добро. Брат Фјодор, који је пре био тих, разложен и необично деликатан, сада је, са изгледом врло заузетог и пословног човека, са писаљком за уветом, трчао по магази, тапкао муштерије по рамену и викао на калфе: „Дедер то, прико!” Очевидно, он је то сад играо неку улогу, и у тој новој улози Алексије није могао да га позна.

Глас старчев брујао је непрестано. Од дуга времена, старац је читао лекције купцима како треба да живе и како да воде своје радње, па би им при том непрестано себе за углед истицао. То хвалисање, тај старешински тон који је човека понижавао Лапћев је слушао и пре десет, пре петнаест и пре двадесет година.

Старац је обожавао себе. По његовим речима увек је излазило да је он своју покојну жену и сву њену породицу усређио, своју децу сваким добром обасуо, помоћницима и служитељима био добротвор, а целу улицу и сву родбину својом љубављу

толико задужио да, догод су живи, треба да се за њ Богу моле.

Ма шта да је кад он радио, све је то било врло добро, а што другима послови не иду како треба, то је само стога што неће с њим да се посаветују; без његовог савета никакав посао не може ићи како треба.

У цркви би свагда стао испред свију, па би чак добацивао поповима примедбе, кад би они по његовом мишљењу, погрешно служили, и мислио је да је то његово мешање угодно Богу, јер Бог њега воли.

Око два часа по ручку сви су већ били у магази опет за послом, осим старца који је непрестано гунђао. Лапћев, да не би стојао без посла, прими од једне раднице позаментерију што ју је код куће за радњу израдила и отпусти је, затим саслуша једног муштерију, трговца из Вологде, па нареди помоћнику да га послужи.

— Тврдо, вједи, аз! — чуло се са свих страна (словима азбуке су у магази означавање цене роби, и бројеви робе). — Рци, ише, тврдо!

Одлазећи, Лапћев се опрости само са Фјодором.

— Ја ћу сутра доћи са женом на Пјатњицку, — рече он: — но, унапред ти кажем, ако јој старац рекне макар једну грубу реч, ја вам тамо ни часка неку остати.

— А ти си увек какав си и био, — уздахну Фјодор. — Оженио се, а ниси се изменио. Треба, брате, старцу кроз прсте погледати. Дакле, сутра у једанаест. Чекаћемо вас с нестрпљењем. Дођи одмах после цркве.

— Ја у цркву не идем.

— Најпосле свеједно. Главно је нек не буде касније од једанаест, те да стигнемо и Богу да се помолимо и да доручкујемо сви заједно. Поклони се снајки и пољуби јој руку у моје име. Ја имам предосећање да ћу је завоleti, — додаде Фјодор сасвим искрено. — Завидим ти, брате! — викну он кад се Алексије већ спуштао низа степенице.

„И што се он то непрестано јежи и снебива, баш као да има осећање да је го? — помисли Лапћев, идући Никољском улицом, па се трудио да схвати промену што се на брату опажала. — И језик му је некакав нов: „брате“, „мили брате“, „Бог нам милост послао“, „да се Богу помолимо“, — прџви Јудушка из Шчедриновог романа.

VI

Сутрадан, у недељу, у једанаест часова, он се већ возио са женом Пјатњицком улицом, у лаким кочијама са једним коњем. Он се од стране оца, Фјодора Степанића, бојао каквог његовог грубог испада, те му је већ унапред било непријатно. После две ноћи, проведене у кући свог мужа, Јулија Сергијева је своју удадбу већ сматрала за погрешку, за несрећу, и кад би морала да живи не у Москви, него где било у другој вароши, чинило јој се да ваљда не би могла издржати ту страхоту.

Али Москва ју је разонођавала. Улице, куће и цркве јој се веома допадаху, а кад би се могла возити по Москви у тим дивним санкама, на тако добрим коњима, од јутра до мрклог мрака, и при врло брзој вожњи удисати овај свеж јесењи ваздух, — она се можда не би осећала тако несрећна.

Код белог, недавно окреченог двоспратног дома кочијаш заустави коња па поче да скреће у десно. Ту су их већ чекали. Код капије стајаху вратар у новом кафтану, у високим чизмама и у каљачама, и два градска стражара. Сав простор од средине улице до капије а после по дворишту све до трема био је посут свежим песком. Вратар скиде капу, улични позорници салутираху. Код кућног улаза их дочека Фјодор са врло озбиљним лицем.

— Врло ми је мило да се упознамо, снајка, — рече он, љубећи Јулији руку. — Добро нам дошла.

Он је поведе испод руке уза степенице, затим ходником кроз гомилу некаквих људи и жена. И у претсобљу беше тескоба, мирисало је на тамљан и измирну...

— Одмах ћу вас претставити нашем тати, — прошапта Фјодор усред свечане гробне тишине. — Уважени старина, *pater familias*.

У великој сали код стола, спремљеног за молепствије, стојаху, очевидно, очекујући: Фјодор Степанић, свештеник у камилавци и ђакон. Старац пружи Јулији руку и ни речи не прослови. Сви ћутаху. Јулија се осећаше неугодно.

Свештеник и ђакон почеше да се облаче. Донесоше кадионицу, из које се разлетаху варнице и разилазаше се мирис тамњана и жеравице. Припалише свеће. Помоћници уђоше у салу на прстима па се поређаше поред зида у два реда. Све се утиша, чак се нико и не накашља.

— Благослови владико, — поче ђакон.

Молепствије се служило свечано, без икаквог изостављања, и читали су два акатиста: Исусу Преслатком и Пресветој Богородици. Певчици су

појали само из нота, врло дуго. Лапћев примети како се малочас његова жена била збунила. Док су читали акатисте и певчици на разне начине извијали и цифрали троструко „Господи помилуј“, он је с душевним напором очекивао да ће се старац тек наједном осврнути па начинити какву било замерку, на форму „па ти, сна'о, не знаш како се људи крсте“. И беше му досадно: чему тај толики свет, чему сва та церемонија с поповима и певчицима? То беше и сувише геачки. Али кад она заједно са старцем саже главу под Јеванђеље, па се после неколико пута спуштала на колена, он виде да јој се све ово допада, па се малко умири.

На крају молепствија, за време док су певали многаја љета, свештеник пружи крст за целивање старцу и Алексију, али кад му приђе Јулија Сергијевна, он заклони крст руком па даде на знање да жели нешто да јој каже. Дадосе знак певчицима да ућуте.

— Пророк Самуило, — поче свештеник: — дошао је у Витлејем по заповести Господњој, и ту га градске старешине са трепетом упиташе: „да ли нам улазак твој, значи мир, видовити човече?“ А пророк им рече: „Мир, јер дођох жртвовати Богу, посветите се и развеселите се данас са мношвом“. Хоћемо л' и ми, рабо Божија Јулијо, и тебе данас да питамо о мирољубивости твога доласка у овај дом?...

Јулија сва порумене од узбуђења. Довршивши, свештеник јој даде да целива крст па рече сада већ сасвим другим тоном:

— А сад је ред на Фјодора Фјодорића — време је да се и он окући.

Помоћници сташе да честитају и говораху нешто, али певчици су тако громовито певали, да се ништа није могло чути.

Затим су доручковали и пили шампањац. Јулија је седела одмах до старца, а он јој рече како није лепо да живе одвојено, него треба да живимо сви скупа, у једној кући, а деоба и неслога води пропасти.

— Ја сам текао, а деца само троше, — говорио је он. — А сад ви дођите па живите са мном у једној кући, па и ви теците. Мени старцу је време да се и одморим.

Јулији је све време био пред очима Фјодор, врло сличан њеном мужу, али живљи, и више се снебивао. Непрестано јој је прилазио и љубио јој руку.

— Ми смо вам, снајка, свет прост, — говорио је он, а на лицу му избијаху црвене пеге. — Ми живимо просто, руски и хришћански, снајчице.

* * *

Кад су се враћали кући, Лапћев, врло задовољан што се све свршило лепо и што се, преко његовог очекивања, ништа нарочито није десило, рече жени:

— Ти се можда чудиш што такав задружан и плећат отац има тако жгољаву, слабодушну децу као што смо ја и Фјодор. Да, али то је тако појмљиво! Отац се оженио мојом мајком, кад му је било четрдесет и пет година, а њој тек седамнаест. Она је бледела и као прут дрхтала пред њим. Нина се родила прва, родила се од још доста здраве материце, те је дошла јача и лепша од нас. Но ја и Фјодор смо били зачети и рођени кад нам је мати била већ пропала од вечитог страховања...

... Сећам се, отац почео да ме учи читати, или, да кажем тачније, да ме бије — кад ми је било тек пет година. Он ме је шибао, вукао за уши, био по глави, и свако јутро, кад бих се пробудио, прво бих помислио: хоће ли ме и данас тући? Игре и дечји несташлуци били су и мени и Фјодору забрањени; морали смо ићи на сва јутрења и ране литургије, љубити поповима и калуђерима руке, читати код куће акатисте.

... Ти си, ето, видим, религиозна те све то волиш, али ја се бојим религије, и кад пролазим поред цркве, ја се свагда сећам свог несрећног детињства па ми дође страшно.

... Кад ми је било осам година, већ су ме узели у магазу. Радио сам као последње шегрче, и то је било нездраво, јер су ме ту сваки дан као вола лежали. Затим кад су ме уписали у гимназију, ја сам пре подне учио, а после ручка па до мрклог мрака морао сам да седим непрестано у тој истој магази, и тако до своје двадесет друге године, док се нисам упознао на универзитету са Јарцевим који ми разјасни мој положај и приволи ме да одем из родитељског дома.

... Тај Јарцев ми је много добра учинио. И знаш шта, — рече Лапћев па се засмеја од задовољства: — ето, хајдемо сад одмах да га посетимо. Он је златан човек! Како ће нам се обрадовати!

VII

Једне новембарске суботе дириговао је симфонијским концертом Антон Рубинштајн. У концертној сали беше велика тескоба и врућина. Лапћев стоја-

ше иза стубова, а жена му и Костја Кочевој седели су далеко напред, у трећем или четвртом реду. На самом почетку одмора поред њега сасвим изненада прође она „особа“, Полина Николајевна Разсудина. После венчања он је често забринато помишљао да ће се кад тад ипак морати састати с њом. Кад је она сад погледала у њега отворено и без снебивања, он се сети да досад још никако није стигао да се — после женидбе — бар објасни с њом, или да јој пријатељски напише два три ретка: — баш као да се крио од ње. Беше га стид, и он порумене. Она му снажно и нагло стиште руку и запита га:

— Јесте ли видели Јарцева?

Па и не сачекавши одговор, пође даље плаховито, великим корацима баш као да би је неко од зади гурао.

Она је била врло мршава, и није била лепа, с дугим носом, а лице јој је увек било уморно, измучено и изгледаше да је стаје великог напора да држи очи отворене и да не падне. Имала је дивне загасите очи и паметан, добар, искрен израз, али покрете незграпне, круте, плаховите.

С њом није било лако разговарати, јер није знала ни слушати ни говорити мирно. И тешко би било волети је. Неки пут, раније, кад би остала са самим Лапћевим, она би се дуго кикотала, покривши лице рукама, и уверавала би га да је љубав за њу најглавнија ствар у животу; снебивала се и „формала“ као нека седамнаестогодишња шипарица, — и пре него што би је пољубио, Лапћев би морао прво све свеће да погаси.

Било јој је већ тридесет година. Удала се била за једног наставника гимназије, али већ одавно с мужем није живела.

За време девете симфоније она опет прође поред Лапћева, бајаги случајно, али гомила мушких, који стојаху као непробојан зид иза стубова, не пропусти је да прође, те тако застаде. Лапћев примети на њој ону исту блузу од кадифе у којој је ишла на концерте и лане, и преклане. Рукавице је имала нове, лепезу такође нову, али јевтину. Она је волела да се лепо облачи, али није умела, и жалила је да на то троши новац, те се одевала рђаво и аљкаво, тако да кад би, брзо и широко корачајући, ишла својим ученицима на час, човек би лако могао помислити да је то какав млад искушеник.

Публика је аплаудирала и викала *bis*!

— Ви ћете провести ово вече са мном, — рече Полина Николајевна, прилазећи Лапћеву и погледавши у њега сурово. — Одавде ћемо отићи да пијемо чај. Јесте л' чули? Ја то захтевам. Ви сте мени за много шта обвезани и немате моралног права да ми не учините такву маленкост.

— Добро, хајдемоте, — пристаде Лапћев.

После симфоније наста бескрајно изазивање. Публика устајаше с места и излазаше необично полако, а Лапћев није могао отићи а да се не јави својој жени. Требало је стајати код врата и чекати.

— Страшно ми се пије чај, — пожали му се Разсудина. — Просто душа гори у мени.

— Па могли бисмо и овде пити, — рече Лапћев.

— Хајдемоте у бифе.

— Но, ја немам пара да их бацам бифеџији. Ја нисам бакалин.

Он јој понуди руку, она је одби, изговоривши дугу, заморну фразу коју је он већ толико пута од ње чуо, а наиме: да она не убраја себе у слаби лепи пол, те да јој нису потребне услуге господе мушкараца.

Разговарајући с њим, она је разгледала публику и често се поздрављала са познатима. То беху њене другарице са женског универзитетског курса и са конзерваторије, — ученици и ученице. Она им стезаше руку снажно и нервозно, као да их је трзала. Али наједном поче да креће раменима, као у грозници, и да дрхти и, најзад, изговори полако, гледајући у Лапћева чисто престрављено:

— А кога сте ви узели? Где су вам очи биле, ви будаласти човече! Шта ли сте то нашли на тој глупој, ништавној намигуши? Јер ја сам вас волела због вашег ума, због душе, а тој порцеланској лутки су потребне само ваше паре!

— Оставимо то, Полина, — рече јој он молбеним гласом. — Све што бисте ми ви могли казати за моју женидбу — све сам то ја већ много пута и сам себи рекао... Немојте ми узалуд нов бол причињавати.

У тај мах наиђе поред њих Јулија Сергијевна у црној хаљини и са великим брилијантским брошем који јој је био послао свекар после оног молепствија. За њом иђаше њена свита: Кочевој, два позната лекара, један официр и један дебељко младић у студентској униформи, по презимену Киш.

— Иди с Костјом, — рече Лапћев жени. — Ја ћу доћи мало доцније.

Јулија му климну главом па оде даље. Полина Николајевна је испрати погледом, дрхтећи свим телом

и нервозно се јежећи, а тај поглед беше пун одвратности, мржње и бола.

Лапћев се бојао да сад пође код ње, предосећајући да би тамо могло доћи до непријатног објашњења, до увреда и суза, па јој предложи да оду на чај у неки ресторан. Али она рече:

— Не, не, хајдемоте код мене. Да ми нисте више помињали ресторане!

Она није волела да свраћа у ресторане јер јој је ресторански ваздух изгледао отрован дуваном и дувом од мушкараца. Према свим непознатим мушкима она се држала са чудноватим предубеђењем, сматрала их је све за развратнике, способне да сваког тренутка кидишу на њу. Осим тога, она је тешко подносила ресторанску музику, глава ју је од ње болела.

Изишавши из Властеоског клуба, узеше извошчица до Остожењке, у Савеловску улицицу где је Разсудина становала. Лапћев је целог пута мислио о њој. Он се с њом упознао код свог пријатеља Јарцева коме је она предавала теорију музике. Она га је заволела јако, сасвим несебично и, ступивши с њим у интимне односе, давала је и даље часове и радила је као и пре тога до изнемоглости. Захваљујући њој, он је почео да разумева и воли музику, према којој је дотле био скоро неосетљив.

— Пола царства за чашу чаја! — проговори она потмулим гласом, заклањајући уста муфом да не озебе. — Имала сам данас пет часова, Баво да их носи! Ученици су ми такви глупаци, такве цепанице да умало што ме капља није ударила од једа. И не знам чим ће се свршити та моја робија. То ме убија. Али чим скупим триста рубаља, бацићу све до вра-

га па идем на Крим. Бацићу се на обали на онај песак, па ћу само да гутам онај кисеоник. Како ја волим море, ах, како волим море!

— Никуда ви нећете отићи, — рече јој Лапћев. — Пре свега, никад ви никакве паре нећете скупити, а друго, ви сте велика тврдица. Опростите, али ја ћу опет да поновим: па зар је скупити тих триста рубаља грош по грош од нерадних људи који из дуга времена, уче код вас музику. Зар вас то мање понижава, него да их узмете на зајам од својих пријатеља?

— Немам ја пријатеља! — рече она пакосно. — И молим вас да ми не говорите такве глупости. Раднички сталеж, коме ја припадам, има једну привилегију: свесност о својој непоткупљивости, право да не прима услуге од ђифта него да их презире. Не, мене ви нећете купити. Ја нисам ваша Јуличка!

Лапћев и не покуша да плати кочијаша, јер је знао да ће то изазвати читаву бујицу речи које је он већ толико пута раније слушао. Кола је платила она сама.

Она је узимала под најам једну малу собу с намештајем и са храном у стану једне даме самице. Њен велики Бекеров клавир оставила је била засад привремено код Јарцева, на Великој Никитској, те би сваки дан одлазила онамо да свира. У њеној соби су биле фотеље у навлакама, кревет с белим летњим јорганом и домачињино цвеће у саксијама. По зидовима су висиле олеографске слике, и у тој соби не бисте могли видети ништа што би потсећало да ту живи жена и негдашња студенткиња универзитета. Не беше ни тоалетног стола ни књига, па чак ни писаћег стола. Видело се да је она легала да

спава чим би дошла кући, а кад би се изјутра дигла, одмах би одлазила на посао.

Куварица унесе самовар. Полина Николајевна закува чај и, сва још дрхтећи, — соба беше хладна, — поче да грди певаче који су певали у деветој симфонији. Очи су јој се склапале од умора. Она попи једну шољу, затим другу, па и трећу.

— Ви сте се дакле оженили, — рече она. — Но не бојте се, ја нећу умрети од жалости, ја ћу вас знати избацити из свог срца. Једи ме само што видим да сте и ви такав исти шљам као и сви: ви код жене не тражите духовитост, ни интелигенцију, него само тело, лепоту, младост... Младост! — изговори она кроз нос, баш као исмевајући некога, па прсну у смех. — Младост! — Вама треба чистота, *Reinheit! Reinheit!* закикота се она, бацивши се на леђа од наслоњаче, — *Reinheit!*

Кад престаде да се кикоће, очи јој бежу уплакане.

— Па јесте л' бар срећни? — запита га она.

— Нисам.

— Воли л' вас она?

— Не воли.

Лапћев, узрујан, осећајући се несрећан, устаде па се разода по соби.

— Не, — понови он. — Ја сам, Полина, ако баш хоћете да знате, врло несрећан. Ал' сад што је — ту је. Учинио сам глупост, и сад је већ непоправи. Ту сад човек мора бити филозоф. Она је пошла за мене без љубави, глупо, можда и из рачуна, али не размисливши о томе, а сад, очевидно, види да је погрешила, па јој је тешко. Ја то видим. Ноћу спавамо, али преко дан она се боји да макар и пет минута остане са мном насамо, па тражи разоноде,

друштва. Срамота ју је и страшно јој је кад је са мном.

— А новац од вас ипак прима?

— Глупо, Полина! — викну Лапћев. — Она узима од мене паре стога што је њој то сасвим свеједно — имала их она, или немала. Она је часно, чисто чељаде. Удала се за мене само стога што је хтела да се куд било склони од настраног оца — то је све.

— А јесте л' ви уверени да би она пошла за вас, и да нисте богат? — запита га Разсудина.

— Ни у шта ја нисам убеђен, — рече јој Лапћев љутито. — Ни у шта. Ја ту ништа не разумем. Тако вам Бога, Полина, прекинемо тај разговор!

— А волете ли ви њу?

— Лудо.

Затим наста ћутање. Она је пила већ четврту шољу, а он је ходао по соби и мислио да му жена сад, по свој прилици, у лекарском клубу, вечера.

— Па зар може човек да воли, кад не зна зашто воли? — запита га Разсудина па слеже раменима.

— Не, то из вас говори животињска страст! Ви сте опијени! Ви сте отровани тим лепим телом, том Reinheit! Идите од мене, ви сте прљави! Идите код ње.

Она одмахну према њему руком, затим узнегову капу па је хитну на њега. Он ћутећи обуче бунду па изађе, али она истрча за њим у претсобље па му грчевито обисну о раме и горко се заплака.

— Но, но, Полина — немојте! Шта то радите, за Бога! — говорио је он и никако није могао да расклопи њене стегнуте прсте. — Умирите се, молим вас!

Она зажмури и побледе, дуго јој нос доби непријатну воштану боју, као у самртника, а Лапћев још никако није могао да расклопи њене стиснуте прсте.

Она се беше онесвестила. Он је пажљиво подиже и положи је на постељу и преседе крај ње десетак минута, док није дошла к себи. Руке јој беху хладне, пулс слаб, с прекидима.

— Одлазите кући, — рече она, отворивши очи. — Одлазите, јер ћу опет завапити. Морам сама себе узети у руке.

* * *

Изишав од ње, он се упути не у Лекарски клуб где га је очекивало друштво, него кући. Целог пута је прекорно питао самога себе: што није он засновао своју породицу са том женом која га толико воли, а већ му је стварно жена и другар? — То беше једини створ који му је био искрено одан, и зар осим тога, не би то било захвална, достојна за даћа дати срећу, кров и мир том даровитом, поноситом и од рада изнеоглом људском бићу?

... Личе ли њему, — питаше он даље самога себе, — те претензије на лепоту, на младост, на ону срећу које зар не може ни бити, нити је има на свету, а која га, као за казну или као исмевање, ево већ три месеца држи у потиштености и суморној стању?

... Медени месец је већ одавно прошао, а он, смешно је и рећи, још ни сад не зна какво је чељаде његова жена. Својим другарицама из института и оцу она пише дугачка писма на читавих пет табачића, и очевидно налази о чему да им пише, а с њиме разговара само о времену и о томе да је време ручку или вечери.

... Кад се она увече пред легање моли Богу па затим целива своје крстиће и иконице, он, гледајући је, помишља с мржњом: „Ето је, моли се Богу! Али о чему се моли? О чему?“... Он је у мислима вређао и њу и себе, говорећи да, лежући да с њом спава и узимајући је у загрљај, он то само узима оно зашта је платио, али то му изгледаше страшно... Да је то, рецимо, нека здрава, смела, грешна жена... али ту је ето младост, религиозност, кротост, невине, чисте очи... Док је она била његова вереница, њена религиозност га је дирала у срце, али данас му та њена условна одређеност погледа и уверења изгледаше као нека брана иза које се већ није видела права истина.

Његов живот је данас само једно мучење. Кад би његова жена, седећи поред њега у позоришту, уздицала и искрено се смејала, њему је било тешко што она сама ужива и неће да с њиме подели ту своју радост. И чудна ствар: она се здружила са свима његовим пријатељима, и они су сви из реда знали какав је она створ, а он ништа није знао, него се само мучио и ћутећи био љубоморан.

Дошавши кући, Лапћев обуче домаћу хаљину и папуче па седе у свом кабинету да чита роман. Жена не беше код куће. Али не прође више од пола часа, кад се у претсобљу чу звек звонцета и тупо зајуборише кораци лакеја Петра који потрча да отвори.

То беше Јулија. Она уђе у кабинет у бундици, с поруменелим од мраза обрима.

— На Пресњи велики пожар, — проговори она, задијана. — Све се небо зацрвенело. Ја одох тамо са Константином Иванићем.

— Па иди.

Изглед њеног здравља, свежине и детињског страха умири Лапћева. Читао је још једно пола часа па оде да легне.

Сутра дан му Полина Николајевна посла у магазу две књиге што их је некад узела од њега, сва његова писма и фотографије. Ту беше и писмо које се састојало из цигле једне једине речи: „Баста!“

VIII

Већ концем октобра код Нине Фјодоровне се јасно показа повраћај болести. Она је нагло слабила и мењала се у лицу. Крај свих јаких болова, она је уображавала да већ оздравља, па би се свако јутро облачила као да је здрава, а после би цео дан обучена лежала у постељи. Најзад постаде и врло разговорна. Лежи на леђима па прича шта било полако, с напором, једва дишући. Умрла је изненада и ево на какав начин.

Било је светло, месечином обасјано вече, на улици се свет санкао по свеже нападалом снегу, и у соби се чула врева са улице. Нина Фјодоровна лежаше на леђима у постељи, а Саша коју већ није имао ко да смењује, седела је код ње и дремала.

— Очево име сам му заборавила, — причала је Нина Фјодоровна полако: — а звао се Иван, презиме му беше Кочевој, сиромас чиновник. Био је древна пијаница, Бог да му душу прости. Долазио је код нас те смо му сваког месеца давали по фунту шећера и пакетић чаја. Но, добио би који пут и новаца, наравно. Да... Затим такав случај: запи ти се наш Кочевој и умре, ракија се запалила у њему.

Остаде после њега синчић, малишан од својих седам годинца. Сироче... Узесмо га па га склонисмо код момака, те је тако био код нас читаву годину дана, а тата ништа није ни знао. А кад га једном отац виде, он само одмахну руком, и ништа нам не рече.

... Кад Костји, том сирочету, наста девета година, — ја сам се у то доба већ била верила, — водила сам га у све могуће гимназије да га упишем, — ајак, нигде неће да га приме. А он, јадник, плаче. „А што плачеш, лудо!“ — кажем му ја. — Па га одвезем на Разгуљај у другу гимназију и тамо га, Бог им платио, примише... Те ти поче наш мали ићи сваки дан пешке са Пјатњицке чак на Разгуљај, а с Разгуљаја опет на Пјатњицку... Аљоша је плаћао школарину. Милостив је Господ, поче наш малишан лепо да се учи, иде му наука од руке, и испадне човек од њега... Сад је адвокат у Москви, Аљошин друг, исто тако учеван. Ето, нисмо Божјег створа презрели, примили смо га у куку, а сад се он, јамачно, за нас Богу моли... Да...

Нина Фјодоровна поче да говори све лакше и лакше, са све дужим почивкама, а затим, поћутавши мало, наједаред се диже па седе.

— А мени овај... нешто као да није добро, — рече она. — Смилуј ми се, Господе. Ох, не могу да дишем!

Саша је чула да јој мама мора ускоро умрети. Приметивши сад, како јој је наједном лице потавнило, она осети да је то смрт, па се јадница, уплаши.

— Мамице, немој забога! — закука дете. — Немој, мамиче!

— Трчи у кујну, нек зову оца. Мени је нешто врло рђаво...

Саша се растрча по свим собама и дозиваше кога било, али у свој кући не беше никога од послуге, и само је у трпезарији на сандуку спавала млађа јој сестрица Лида у хаљинама и без јастука. Саша, онако како се затекла, без каљача истрча у двориште, затим на улицу. Пред капијом је на клупи седела дадиља, па гледала како се свет санка. Од реке, где беше клизаљка, разлегаху се звуци музике.

— Даво, хоће мама да умре! — рече Саша, јецајући. — Треба неко да оде по тату!...

Дада пође на горњи спрат, у спаваћу собу па, погледавши на болесницу, тури јој у руку припаљену воштану свећу. Саша је престрављена трчала тамо, амо и преклињала ни сама не знајући кога, да оду по тату. Затим навуче капут и мараму па истрча да улицу. Од домаће чељади чула је да отац има још једну другу жену и две девојчице с којима он живи на Базарној. Она потрча лево од капије, плачући и бојећи се туђих људи, и ускоро поче да запада у снежне сметове и да зебе.

Успут сrete празног извошчика, али га не узе: ко зна, одвешће је некуд ван вароши, поскидати све с ње па је бацити негде на гробљу (при чају су служавке причале: десио се један такав случај). Тако је она непрестано ишла и ишла, задувана од умора и јецајући. Кад стиже на Базарну, она запита где ту живи господин Панауров.

Нека непозната жена јој је дуго објашњавала па, кад виде да дете ништа не разуме, узе је за руку и одведе до неке једноспратне куће са парадним прилазом. Врата беху незакључана. Саша протрча

кроз трем, па дуж ходника и, најзад, нађе се у светлој, топлој соби, где је за самоваром седео њен тата а с њим једна дама и две девојчице. Али она већ не могла ни речи изговорити и само је јецала. Панауров одмах виде шта је.

— Сигурно је мами позлило? — запита је он. — Кажи, чедо моје: је л' мами рђаво?

Он се узнемири и посла по фијакер.

Кад дођоше кући, Нина Фјодоровна је седела подупрта јастуцима, са свећом у руци. Лице јој беше помодрело а очи већ склопљене. Ту у спаваћој соби стајаху, окупљени код врата, дадиља, куварица, собарица, мужик Прокофије и још некакав непознат прост свет. Дадиља је нешто шапатом наређивала, али је нису могли да разумеју. У дубини собе стајала је мала Лида, бледа, сањива, и унезвек погледала отуд на матер.

Панауров узе из руку Нине Фјодоровне ону свећу па је са гађењем баци на комод.

— То је страшно! — проговори он, и рамена му се стресоше. — Нина, ти треба да легнеш, — рече он умиљато. — Лези, мила моја.

Она диже поглед али га не познаде... Положише је на леђа.

Кад дођоше свештеник и лекар Сергије Борисић, млађи су се већ скрушено крстили и говорили: „Бог да јој душу прости“.

— Ето, шта је живот! — рече доктор. — А још млада жена, још ни четрдесет није имала.

Зачу се гласно јецање девојчица. Панауров, сав пребледео, са уплаканим очима, приђе доктору па му рече slabим, болним гласом:

— Драги докторе, учините љубав, пошљите у Москву телеграм. Ја просто не могу.

Доктор изнађе мастило па написа својој кћери овакву депешу:

„Панаурова преминула осам вече. Кажи мужу: на Дворјанској продаја куће преносом дуга, доплатити девет. Лицитација дванаестог. Саветујем не пропустити.“

IX

Лапћев је живео у једној између споредних улица Мале Дмитровке, недалеко од Старог Пимена.¹ Осим велике куће на улици, он је узимао под најам још и двоспратно „крило“ — кућу у дворишту за свог пријатеља Кочевога, адвокатског помоћника, кога су сви Лапћеви звали просто Костјом, јер им је он одрастао свима на очима. Спрам тог кућног крила стојало је још једно друго, опет двоспратно, у ком је становала некаква француска породица која се састојала из мужа, жене и пет кћери.

Беше стегао љут мраз — од можда двадесет Реомирових. Прозори се беху заледили. Пробудивши се изјутра, Костја са брижним изгледом попи петнаест капљица некаквог лека, затим, извадивши из ормана за књиге два ђулета, поче да гимнастизира. Он беше висок, мршав као даска, са великим риђастим брцима. Али што је човеку највише падало у очи на његовој спољашности — то беху његове необично дуге ноге.

¹ Црква. — Пр. прев.

Петар, сељак средњих година, у кратком капуту и порхетским панталонама, затуренима у саре од чизама, донесе самовар па закува чај.

— Врло је данаске лепо време, Константине Иванићу, — рече он.

— Да, лепо је, само ето, брате, штета што ја и ти не живимо много лепо.

Петар из учтивости уздахну.

— Шта раде девојчице? — запита га Кочевој.

— Баћушка¹) нису дошли, па се сад сам Алексије Фјодорић с њима занимају.

Костја нађе на прозору незалеђено место па стаде гледати догледом, управљеним у прозоре где је живела француска породица.

— Ништа се не види — рече он.

У тај мах је доле Алексије Фјодорић објашњавао Саши и Лиди „науку хришћанску”. Већ је месец и по дана како оне живе у Москви, у доњем спрату крила, заједно са својом гувернантом, а долазили су им трипут недељно да их поучавају учитељ основне школе и један свештеник. Саша је прелазила Нови завет, а Лида је недавно почела Стари. Последњи пут је Лида добила задатак да још једном прочита све до Аврама.

— Дакле... Адам и Ева имали су два сина, — рече јој Лапћев. — Лепо. А како су се звали. Дед, сет се.

— Авељ и Каин, — прошапута Лида.

— Каин и Авељ, — поправи је Лапћев.

Лиди се скотрља низ образ суза па јој кану на књигу. И Саша обори очи па порумене, видело се

¹ Свештеник — овде дечји учитељ. — Пр. прев.

да сваког часа може бризнути у плач. Лапћев од жалости већ није могао да говори, сузе му приђоше грлу. Он устаде од стола па запали цигарету. У тај пар сиђе одозго Кочевој с новинама у рукама. Девојчице устадоше па, не гледајући у њега, начинише реверанс.

— Тако вам Бога, Костја, седите па ви мало с њима радите, — окрену му се Лапћев. — Ја се бојим да ћу се и сам расплакати, а треба до ручка још до магазе да одем.

— Па не браним.

Алексије Фјодорић оде. Костја са врло озбиљним лицем, намрштивши се, седе код деце па привуче себи библиске приче.

— Дакле, — запита их он. — Шта ви то ту...?

— Она зна да прича о потопу, — рече Саша.

— О потопу? Лепо, па дед да развеземо о потопу. — Костја разгледа на брзу руку шта пише у књизи па рече: — Само ја морам, децо, да вам кажем, да такве поплаве као што ту у вашој књизи пише, у ствари није ни било. А ни Ноја управо није било. Него је то на неколико хиљада година пре рођења Христовог била на земљи необична поплава, и о томе се говори не само у јеврејској Библији, него и у другим књигама старих народа, као што су: Грци, Халдејци, Индуси. Али ма каква поплава да је била, сву земљу она ипак није могла потопити. Најпосле, могла је да прелије и потопа равнице, али планине су сигурно остале. Ви ту књижицу, ако 'оћете, читајте, приче су лепе, али немојте много да им верујете.

Лиди опет потекоше сузе, она се окрену па наједаред зајеца тако гласно да Костја уздрхта и диже се с места веома узбуђен.

— 'Оћу кући, — проговори дете. — Код тате и даде.

И Саша се расплака. Костја оде горе у своју собу па рече телефоном Јулији Сергијевној:

— Голубице, деца опет плачу. Ја лепо не знам шта ћу.

Јулија Сергијевна дотрча из велике куће само у собној хаљини и повезана марамом, — сва најеже-на јер је уз пут озебла, — па поче да умирује децу.

— Верујте ми, верујте ујни, — говорила је она молећивим гласом, приљубљујући к себи час једну, час другу: — ваш тата ће вам доћи данас, послао нам је телеграм. Жао ми је маме, срце ми се кида, али шта ћемо, децо? Против Божје воље се не може.

Кад деца престадоше да плачу, она их добро утопли, па их повезе да их просанка. Најпре се прове-зоше Малом Дмитровком, па поред Страсног манастира на Тверску улицу. Код Иверске капелице се зауставише, припалише свака по свећу пред Мајком Божјом и очиташе молитву, клечећи. На повратку свратише у Филиповљеву посластичарницу па узеше посних перечића с маком.

Лапћеви су ручавали у три. Јела им је служио Петар. Тај Петар би преко дана час трчао на пошту, час у магазу, час би га Костја послао у окружни суд, — и служио је за обедом. Увече би пунио господи цигарете, ноћу би трчао да отвара врата, а у пет изјутра би већ подлагао пећи, — и нико није знао кад тај човек спава. Он је врло волео да отчепљује боцу са минералном водом, и чинио је то вешто, без ларме, не просипљући ниједне капи.

— Добро здравље! — рече Костја, испијајући пре супе чашицу ракије.

У прво време се Костја није допадао Јулији Сергијевној. Његов бас, његове узречице као „не може бити било“, „зашао у гушу“, „с коца и конопца“, „прикажи-дер нам тај самоварчић“; његова навика да се непрестано куца и да уз сваку чашицу држи шаљиве здравице, изгледаху јој вулгарни, геачки. Али, кад га изближе упознаде, она се поче врло добро осећати у његовом присуству.

Он је био с њом искрен, волео је да се увече разговара полугласно с њом о чему било, па јој је чак и давао да чита своје романе који су све досад били тајна чак и за такве његове пријатеље, као што су Лапћев и Дарцев.

Она је читала те романе и, да га не би ожалостила, хвалила их је, а он је био сав срећан јер се надао да ће он ипак једном постати знаменит писац.

У својим романима описивао је он само село и властеоске дворе, премда је у селу ретко бивао, само кад би долазио у посету познаницима у летњиковцу, а у властеоском дому био је свега једном у свом веку кад је ради једне парнице некад ишао у Волоколамск.

Љубавни је елеменат у својим романима избегавао, као да се стидео, а природу је описивао често, и притом је волео да употребљава такве изразе, као „ћудљиве контуре брегова“, „фантастична обличја облака“, или „акорд тајновитих хармонија“...

Романе му нико није хтео да штампа, а он је то објашњавао цензурним условима.

Адвокатска пракса му се допадала, али је ипак као своје главно дело сматрао не адвокатуру, но

своје романе. Чинило му се да он има фину, артистичку природу, и увек га је нешто к уметности вукло. Сам он нити је певао, нити је свирао у какав инструменат, и потпуно је био лишен музикалног слуха, али је долазио на све симфониске и филхармониске скупове, приређивао концерте у добротворне сврхе, упознавао се с певачима...

За време ручка би се разговарали.

— Чудна ствар, — рече Лапћев: — опет ме сад збунио мој брат Фјодор! Треба, вели, распитати се кад ће се навршити сто година од постанка наше фирме, па да гледамо да добијемо племство, — и то ми он најозбиљније говори. Не знам шта му би наједаред? Право да вам кажем, почињем да се бојим за њега.

Разговараху се о Фјодору, о том како је сад мода да се људи измотавају — да дају себи изглед и гестове неких сасвим других лица. На пример, Фјодор би стално хтео да изгледа као какав прост трговачић, премда он сад већ није трговац, и кад му дође за плату учитељ из школе где је стари Лапћев старалац, он чак мења глас и ход, и држи се према учитељу као какав државни саветник.

После ручка нису знали шта ће, те пођоше у кабинет. Тамо су разговарали о декадентима, о Орлеанској девици, а Костја изрецитова читав монолог. Он је мислио да врло добро имитује Јермолову. Затим седоше да се картају винта.

Девојчице не одоше у своје одељење, него су бледе и тужне седеле, обе у истој фотељи, и пажљиво пратиле жагор на улици, непрестано очекујући да им дође тата. Увече, у помрчини а и спрам лампи, осећале су досаду. Разговор при картама, Петрови

кораци, пуцкарање ватре у камину, све би их то растуживало, и нису хтеле да гледају у ватру. С вечера већ нису хтеле ни да плачу, него их беше страх, и нешто их је тиштало у грудима. И нису могле да разумеју како то свет уопште може ма о чему да говори кад је мама умрла.

— Шта сте данас видели на догледу? — запита Јулија Сергијевна Костју.

— Данас ништа, а синоћ се сам старац Француз купао.

У седам часова се Јулија Сергијевна и Костја одвезоше у Мали театар. Лапћев остаде с девојчицама.

— Богами, требало би ваш тата већ да је ту, — рече он, погледавши на часовник. — Мора да је заkasнио воз.

Девојчице су седеле у фотељи ћутећи, припијајући се једна уз другу, као зверчице којима је хладно, а он је непрестано ходао по собама и нестрпљиво погледао на часовник. У кући беше тишина, али већ око девет — неко зазвони. Петар пође да отвори.

Чувши познати глас, девојчице цикнуше, бризнуше у плач и полетеше у претсобље. Панауров беше у раскошној бунди, а брада и бркови му побелели од снега.

— Одмах, одмах, — мрмљаше он, а Саша и Лида, јецајући и смејући се, љубљаху му хладне руке, шубару, бунду. Леп, мазан, размажен љубављу, он, понајлак загрли и помилова девојчице, затим уђе у кабинет и рече, тарући руке:

— А ја код вас нећу моћи дуго остати, мили моји. Сутра путујем за Петроград. Обећан ми је премештај...

Отсео је био у „Дрездену”.

Код Лапћевих се често виђао Јарцев, Иван Гаврилић. То беше здрав, снажан човек, црнокос, с интелигентним, пријатним лицем. Сматрали су га као лепог човека, али у последње време беше почео да се гоји, те му је то кварило и лик и целу појаву; а кварило га је и то што се шишао скоро „до главе”. На универзитету некада, захваљујући његовој стаситости и снази, другови су га звали мегданџијом.

Он је заједно с браћом Лапћевима свршио филолошки факултет, па се после уписао у природњачки, а сад је био доктор хемије. На универзитетску катедру није рачунао и нигде није био чак ни лаборант, него је предавао физику и природне науке у реалци и у двама женским гимназијама. Својим ученицима, а нарочито ученицама он је био усхићен, и увек би говорио да нам сад стиже једно поколење од велике вредности.

Осим хемије, он се код своје куће бавио још и социологијом и руском историјом, и неки пут би објављивао своје мање чланчиће у новинама и часописима, потписујући се словом Ј. Кад би што говорио о нечему из ботанике или зоологије, личио би на историчара, а кад би решавао какво било историско питање, он би личио на природњака.

Блиски човек код Лапћевих беше још и неки Киш, назван вечним студентом. Он је три године био на медицинском факултету, затим прешао на математички и остајао је ту на сваком курсу по две године. Његов отац, паланачки апотекар, слао му је по четрдесет рубаља месечно, а мати, да отац не зна, још по десет. И тај новац му је био довољан за живот, па чак и за такав раскош као што је шињел са

пољским дабровим крзном, рукавице, парфеми и фотографија (он се често сликао па би раздавао своје портрете познаницима).

Акуратан, малко оћелавио, са финим залисцима око ушију, скроман, он је свагда имао изглед човека, готовог да вам буде на услузи. Свагда би радио неке туђе послове: час би се сав предао купљењу прилога, час би још од пре зоре зебао пред позоришном благајном да набави познатој му дами улазницу, час би по нечијој молби имао да поручује венац или букет. За њега се свакодневно говорило: то ће Киш отићи, Киш ће то учинити, или: Киш ће нам то створити.

Вечно су га за нешто корели, често би заборавили да му плате што би због туђих порука потрошио, а он би увек оћутао и у тешким случајевима би тек само уздахнуо.

Он се никад није нечем нарочито радовао, није се једио, причао је свагда дуго и досадно, а досетке су му увек изазивале смех само стога што нису биле шаљиве. Тако једном, у намери да се нашали, он рече Петру: „Брате Петре, би л’ јео јесетре?” — и то изазва општи смех, а и сам он се дуго смејао што му је досетка испала „тако згодна”... Кад би сахрањивали неког професора, он би ишао напред заједно с онима што носе дуплире.

Јарцев и Киш су обично долазили с вечери на чај. Ако домаћини нису некуд отишли — у позориште или на концерат, — онда би се вечерњи чај отезао до вечере.

Једне фебруарске вечери се у трпезарији развио овакав разговор:

— Уметничка творевина је само тада значајна и корисна кад у својој замисли садржи и какву било друштвену јавну сврху, — говорио је Костја љути-то погледајући у Јарцева. — Ако се у тој творевини налази протест против робовања сељака власти, или аутор ратује против богатог модног света са његовим вулгарностима, онда је таква уметничка творевина значајна и корисна. Они пак романи и приповетке, где видиш само заљубљена пренемагања, те не знам она заволела њега, а он њу престао да воли, — таква дела су, кажем ја, ништавна, и ђаво нека их носи:

— Потпуно се слажем с вама, Константине Иванићу, — рече Јулија Сергијева. — Један описује љубавни састанак, други — неверство, трећи — поновно виђење после расанка. Па зар нема и других сиже-а? Јер има врло много људи, болних, несрећних, оскудицом утучених, којима мора да су врло одвратна таква празна нагваждања.

Лапћеву је бивало непријатно што његова жена, младо женскиње, којој још нема ни двадесет две године, тако озбиљно и хладно умује о љубави. Он се досећао зашто је то тако.

— Ако поезија не решава проблеме који вам изгледају врло значајни, — рече Јарцев: онда је паметније да се обратите списима из области технике, полициског и грађанског права, да читате научне фељтоне. Јер откуд то да се у Ромеу и Јулији, место о љубави, дебатује, рецимо, о слободи наставе, или дезинфекцији апсана, кад о свему томе можете наћи још боља објашњења у специалним стручним чланцима или списима.

— Чико, то су крајности! — прекиде га Костја. — Ми не говоримо о таквим исполинима, као што су Шекспир или Гете; ми говоримо о стотини даровитих али осредњих писаца који би донели кудикамо више користи кад би баталили љубав па се посветили уношењу знања и хуманих идеја у народ.

Киш, рскајући и малко кроз нос говорећи, поче да прича садржину једне приче коју је недавно прочитао. Причао је исцрпно, не журећи се; прођоше три минута, затим пет, десет, а он још прича; лице му је долазило све равнодушније, а очи му потамнише.

— Кишу, причајте то, брате, брже, — не издржа Јулија Сергијева: — јер овако нас све мучите.

— Престаните, Кишу! — викну на њ Костја.

Сви прснуше у смех, па и сам Киш.

Дође Фјодор. Пун црвених пега на лицу, журећи се, он се поздрави и одведе брата у кабинет. У последње време избегавао је веће друштво и више је волео друштво само једног човека.

— Нека се омладина тамо кикоће, а ја и ти ћемо овде од срца да се разговарамо, — рече он, седајући у дубоку фотељу, подаље од лампе. — Давно се, брате, нисмо видели. Кад си последњи пут у магази био? Има јамачно недеља дана.

— Да. А ког ћу вам врага ја тамо? А после, и старац ми је досадио, морам ти признати.

— Наравно, они тамо у магази могу и без нас површити послове, али човек треба, ипак да има неког занимања. У зноју лица свог ћеш јести хлеб свој, речено је. Бог раднике воли.

Петар донесе на служавнику шољу чаја. Фјодор га попи без шећера, па заиска још. Он је пио много чаја, за једно вече би неки пут десетак шоља попио.

— Знаш шта, брате? — рече он, уставши и прилазећи брату. — Док се мудри намудроваше, дотле се паметни наживеше. — Кандидуј се ти, брате, за члана општинског одбора, па ћемо ми тебе после, Бога молећи, и за члана управе изгурати, па и за потпретседника... А после ће да иде као намазано, јер ти си човек паметан, образован: — дознаће за тебе они тамо у Петрограду, — самоуправни и варошки јавни радници су данас тамо у моди, брате, па само да видиш: ни педесет година ти неће бити, а ти тајни саветник и оволика лента преко груди.

Лапћев му ништа не одговори; он осети да све то — и тај тајни саветник, и те ленте — све то за нешто треба баш самом Фјодору те не знаде шта да му одговори.

Браћа су седела и ћутала. Фјодор отвори свој часовник па се дуго, врло дуго, са напрегнутом пажњом, загледа у њега, — баш као он би желео да уочи кретање казаљке, а израз његовог лица учини се Лапћеву чудан.

Позваше их на вечеру. Лапћев пође у трпезарију, а Фјодор остаде у кабинету. Они тамо се већ нису препирали, а Јарцев је беседио тоном професора који држи предавање:

— Услед разлике у климама, у енергијама, укуси-ма, у годинама старости, једнакост је међу људима немогућна. Али културан човек може ипак ту разлику да учини нешкодљивом тако исто, као што је он то учинио са мочварама и медведима. Јер ето, један научник је постигао да су му мачка, миш, кобац и врабац сви јели из једног истог тањира, а васпитање ће, треба да се надамо, учинити исто то и од људи. Јер живот иде непрестано само напред и

напред, култура, на наше очи, чини огромне успехе, и, очевидно, доћи ће време кад ће, например, данашњи жалостан положај фабричких радника изгледати људима таква иста немогућност као нама данас Крепосно право¹) кад су наши дедови трапили девојке за ловачке керове.

— Само што то неће тако скоро бити, — рече Костја па се насмехну: — неће то бити тако скоро кад ће Рочилду његови лагуми са златом изгледати немогућна бесмислица, а дотле нека радник криви своју грбачу и нек липсава од глади. Није то тако, чико. Ту не помаже чекање, него борба. Јер што та тамо мачка једе с мишем из истог тањира, зар ви мислите да је то она надахнута свешћу? Каква свест? Она је бичем на то натерана!

— Ја и Фјодор смо богати, отац нам је капиталист, милионар, с нама се треба борити! — проговори Лапћев па се почеша шаком по челу. — Борити се са мнош — то мени никако не иде у главу! Лепо, ја сам богат, али шта је мени дао досад тај мој новац, шта ми је дала та сила? Чиме сам ја то као срећнији од вас? Детињство ми је било — права робија, и те паре ме нису од батина спасавале. Кад је Нина боловала и умирала, ништа јој моје паре нису помогле. Кад нисам вољен, могу ли ја неког натерати да ме заволи, па макар и сто милиона за то дао!

— Али зато ви можете много добра учинити.

— Ама какво добро! Ето ви сте ме синоћ молили за некаквог студента математичара који тражи ра-

¹ Економско и социјално робовање руских сељака властели до 19 фебруара 1861-ве године. — Пр. прев.

да. Верујте ми, ја за њега тако исто мало могу учинити као и ви. Ја могу да дам паре, али то није оно што он жели. Једном сам некако молио једног познатог музичара виртуоза да дâ место једном сиротану виолинисти, а он ми одговори овако: „Ви сте се обратили баш мени стога што нисте музичар”. Па тако ћу и ја вама сад да одговорим: ви се обраћате мени за помоћ с таквом увереношћу стога што сами још ниједном нисте били у положају богатог човека.

— Нашто ту сад упоређење са чувеним музичарем, не разумем! — проговори Јулија Сергијевна, па порумене. — Шта ће ти тај чувени музичар!

Лице јој задрхта од мржње, и она обори очи да скрије то осећање. Али израз њеног лица је разумео не само муж, но и сви што су за столом седели.

Наста ћутање. Петар донесе јаребице, али их нико не хтеде јести, и сви су јели само салату. Лапћев се већ не сећаше шта је био рекао, али му беше јасно да су јој мрске биле не речи његове, него и само то што се и он у разговор умешао.

После вечере он пође у свој кабинет. Напрегнуто, са лупањем срца, очекујући све још нова понижења, он ослушкиваше оно што се збивало у сали. А тамо се опет била заподела препирка. Затим Јарцев седе за клавир па отпева сентименталну романсу. Он беше мајстор од сваке руке: он је и певао, и свирао, па је чак и жонглерске вештине изводио.

— Како знате, господо, али вечерас ја нећу да седим код куће, — рече Јулија. — Хајдете да одемо некуд.

Одлучише да се извезу некуд ван вароши, па послаше Киша у трговачки клуб да набави тројку. Лапћева не позваше са собом стога што он обично није хтео да се вози ван вароши а и стога што је сад код њега седео брат, — но он је то сад разумео тако да је њима његово друштво досадно, те да је он у тој младој, веселој дружини сувишан.

Његов јед и огорчено осећање га толико савладаше да умало што се није заплакао. Он је чак волео што се с њиме поступа тако нељубазно, што се о њему не води рачуна, што је он, у њиховим очима, глуп, досадан муж, златна врећа, па му се сад чинило да би му још и милије било, кад би га његова жена ноћас изневерила с његовим најбољим пријатељем, и кад би му то после и признала, гледајући га с мржњом...

Он беше љубоморан због познатих му студената, глумаца, певача, Јарцева, па чак и због случајних пролазника на улици, и сад је страсно желео да му је она баш и стварно неверна, желео је да је на делу затече с неким; па да се после отрује, да се курталише једном за свагда ове неиздржљиве досаде.

Фјодор је пио чај и гласно сркао. Али ето и он се диже да иде.

— А наш чича канда је већ сасвим дотрајао, — рече он, облачећи бунду. — Сад већ ништа не види.

И Лапћев обуче бунду па изађе. Испративши брата до Страсног, он узе извошчика па се одвезе у Јаров ресторан.

„И то зову породичном срећом! — смејао се он самом себи. — И то има да буде љубав!”

Од муке је све шкрипао зубима, и није знао је ли то љубомора или нешто друго. Код Јара се прошета између столова, задржа се мало да чује куплетисту. За случај састанка са својима, он не беше смислио шта да им каже, и унапред је знао да ако се ту сретне са женом, да ће се само кукавички и глупо насмехнути, и сви ће разумети какво га је осећање нагнало да дође овамо.

Од електричне светлости, од бучне музике, мириса пудера и отуд што су се даме на које би наишао, загледале у њега, — мутило му се у глави. Застајао је код врата, напрезао се да увреба и послушне шта се ради у сепаре-има, па му се чинило да он, заједно са куплетистом и с оним дамама, игра неку ниску, презрену улогу. Затим се одвезе на Стрељну, али ни тамо не нађе никога од својих, па тек кад је на повратку опет прилазио Јару, са лармом га прстиже једна тројка. Пијани кочијаш је галамио, и чуло се како се Јарцев кикоће: „Ха-ха-ха!”

Вратио се Лапћев кући око четири часа. Јулија Сергијевна беше већ у постељи. Приметивши да она не спава, он јој приђе и рече опором:

— Ја разумем вашу одвратност према мени, вашу мржњу, али бисте ме могли бар пред странама поштедети, могли бисте сакрити то своје осећање.

Он седе на постељу, спустивши ноге. Спрам светлости кандила очи јој изгледаху велике, црне.

— Молим те да ме извиниш, — проговори она.

Од узбуђења и дрхтавице у целом телу он већ није могао ниједне речи изговорити, него је стајао пред њом и ћутао. И она је дрхтала и седела са изразом грешнице, очекујући објашњавање.

— Ја не знам шта да радим са собом, колико ми је тешко! — рече он најзад, па се ухвати за главу. — Ја сам као у паклу, — полудео сам!

— А зар је мени лако? — запита она гласом који задрхта. — То сам Бог зна како је и мени.

— Ти си већ пол агодине моја жена, али у твојој души нема ни искре љубави, нема никакве наде, никаквог зрачка светлости! Што си ти онда полазила за мене? — настави Лапћев сав очајан. — Зашто? Какав ли те је демон бацао у мој загрљај? Чему си се ти надала? Шта си мислила ти?

А она се загледа у њега престрављено, баш као да се бојала да ће је сад убити!

— Јесам ли ти се допао? Јеси ли ме волела? — настави он, једва дишући. — Ниси! Но па шта је било? Шта? Говори: шта је било? — дрекну он. — О, проклети новац! Проклети новац!

— Кунем ти се Богом, није новац! — викну она па се прекрсти. Она се сва згурила и најежила од увреде, и он први пут чу како она плаче. — Кунем ти се Богом, није! — понови она. — Ја о новцу нисам мислила, он мени не треба, мени се просто чинило да ако те одбијем, да бих ја тиме нешто ружно, нешто рђаво учинила. Бојала сам се да упропаstim живот и теби и себи. И сад ето трпим због своје погрешке, неиздржљиво трпим.

Она се горко заплака, и он виде како јој је тешко, па, не знајући шта да јој рекне, он се спусти пред њом на ћилим.

— Доста, доста, — мрмљаше он. — Увредио сам те, јер те лудо волим, — он је наједном пољуби у ногу и страсно је загрли. — Макар једну искрицу

љубави! — мрмљаше он. — Но, слажи ме! Слажи! Не говори ми да је то била погрешка!...

Али она је и даље плакала, а он осећаше да она ове његове милоште подноси само као неизбежну последицу своје погрешке. И ногу коју је он пољубио, она трже пода се, као птица. Он осети жалост према њој.

Она леже па се преко главе покри; он се скиде па такође леже. Ујутру су се обоје снебивали и нису знали о чему да говоре, а њему се чак чинило да она несигурно стаје на ону ногу што ју је он ноћас пољубио.

Пред ручак дође Панауров да се опрости. Јулија несавладљиво захтеле да и она иде кући, у завичај. Лепо би било отпутовати, — помисли она, — па одахнути од породичног живота, од ове пометње и сталног осећања да је рђаво поступила.

За ручком решише да и она пође с Панауровим, да остане коју недељу код оца у гостима док јој се и тамо не досади.

XI

Она и Панауров путоваху у засебном купеу. Он је имао на глави шешир од астрагана, некаквог чудноватог облика.

— Да, није ме задовољио Петроград, — говорио је он отежући и, уздишући. — Обећавају ми много, али ништа поуздано. Да, мила моја. Био сам вам судија појединац, па стални члан, па претседник примирне скупштине, најзад и саветник губерниске управе. Да кажете, доста сам послужио отачаству те сам ваљда заслужио неко право на пажњу, али

ето још никако да постигнем да ме преместе у другу варош. ...

Панауров зажмири и замаха главом.

— Не признају ме, — настави он, као да ће да заспи. — Наравно, ја нисам неки гениалан администратор, али зато сам озбиљан, поштен човек, а у данашње време је то реткост. Признајем и кајем се: неки пут сам можда помало и варао — жене, али у односу према руској влади ја сам вазда био центлмен. Него доста о томе, — рече он, отварајући очи: — боље да говоримо о вама. Откуд вам то сад паде напамет да идете код тате?

— Тако, нешто сам се с мужем споречкала, — рече Јулија, загледавши се у његов шешир.

— Да, он вам је некако чудан. Сви су ти Лапћеви настран свет. Још ваш муж је и боже помози; може га човек некако поднети, али брат његов Фјодор је права будала.

Панауров уздахну па је озбиљно запита:

— А имате ли већ љубавника?

Јулија га погледа зачуђено па се осмехну.

— Ја не разумем такве разговоре.

На једној великој станици, у једанаест часова, обоје изађоше па вечераше. Кад се воз крену даље, Панауров скиде огртач и своје шеширче па седе до Јулије.

— А ви сте врло златни, морам да вам кажем, — поче он. — Извините за ово гурманско упоређење, али ви ме потсећате на свеже усољен краставчић. Он још мирише на топлу леју, али већ садржи у себи малко соли и мирис мирођије. Из вас се мало помало изграђује великолепна жена, чудесна, елегантна жена. Да се овај наш пут десио пре једно пет

година, — уздахну он, — ја бих сматрао за пријатну дужност да ступим у број ваших поклоника, али данас — авај! — ја сам инвалид.

Он се сетно и, у исти мах, умиљато осмехну, и загрли је око струка.

— Ви сте полудели! — рече она, порумене и уплаши се тако, да јој се и руке и ноге охладише. — Оставите ме, Григорије Николаићу!

— А што се бојите, мила моја? — упита је он нежно. — Шта има ту страшно? Ви се просто нисте навикли.

Кад нека жена протестује, то је за њега само био поуздан знак да је учинио жељени утисак, да се допада. Држећи Јулију око струка, он је снажно пољуби у образ, затим у уста, знајући сигурно добро да јој тиме чини велико уживање. Јулија се прибра од страха и збуњености, па поче да се смеје. Он је пољуби још једном па рече, метнувши на главу свој смешан шешир:

— То вам је ето све што вам може да да један инвалид. Један турски паша, иначе добар чичица, добио је био од некога као дар, или, канда, у наслетство, један читав харем. Кад се његове младе, лепе жене поређаше пред њим у ред, он их све обиђе, пољуби сваку па рече: „То вам је ето све што сам вам ја кадар дати”... Исто то сад и ја кажем.

Све јој то изгледаше глупо, необично и врло ју је занимало. Она доби вољу да буде раскалашна. Ставши на канабе и певушећи, она дохвати с полице кутију са бонбонама па викну, бацивши му парче чоколаде:

— Ватајте!

Он ухвати. Она му баци другу бонбону са гласовитим смехом, затим трећу, а он их све хваташе и меташе себи у уста, гледајући је молећивим очима; а њој се учини да на његовом лицу, у цртама и у изразу има много женског и детињег. И кад она, сва задихана, седе на канабе па и даље гледаше у њега са смехом, он се са два прста дотаче њеног образа па изговори бајаги љутито:

— Ах, неваљалице једна!

— Ево, узмите, — рече она, пружајући му кутију. — Ја не волим слаткише.

Он посиса бонбоне, све до једне, а празну кутију закључа у свој куфер. Волео је кутије са сличицама.

— Него, доста је било шале, — рече он. — Инвалиду је време да буји - паји...

Он извади из дењка своју бухарску домаћу хаљину и јастук, леже и покри се њоме.

— Лаку ноћ, голубице! — проговори он тихо па уздахну тако као да га све тело боли.

И ускоро се зачу ркање. Јулија се сад већ није устручавала, те и она леже и ускоро заспа.

Кад се ујутру она у свом родном месту возила са станице кући, улице јој изгледаху пусте, ненастањене, снег некако сив, а куће сићушне, баш као да их је неко припљеснуо. Срете једну поворку: носили су самртника у отвореном сандуку, са црквеним барјацима.

„Самртника срести, кажу, значи срећу”, — помисли она.

На прозорима оне куће у којој је некад живела Нина Фјодоровна, сад беху залепљене беле цедуљице.

Сва стрепећи у срцу она уђе у двориште своје родитељске куће па зазвони на вратима. Отвори јој непозната собарица, пуна, дремљива, у топлој памуком постављеној рекли. Пењући се уза степенице, Јулија се сети како јој је ту Лапћев изјављивао љубав, али сад су степенице биле неопране, загађене. Горе, у хладном ходнику чекаху болесници у бундама. И однекуд јој је срце силно лупало, једва је ишла од узбуђења.

Доктор који се био још више угојио, поцрвенео као цигла, и са накострешеном косом, пио је чај. Угледавши кћер, он се врло обрадова па се чак и расплака. Она помисли да је она у животу овога старца још једина радост па га, разнежена, снажно загрли и рече да ће остати код њега дуго, до Ускрса. Пресвукавши се у својој соби, она дође у трпезарију, да с оцем пије чај. Он ходаше преко целе собе, туривши руке у џепове, и певаше своје „ру-ру-ру“, — значи био је нешто зловољан.

— Ти тамо у Москви лепо живиш, — рече он. — Врло ми је мило... А мени старцу ништа не треба. Ја ћу скоро отегнути папке, па ћу вас све ослободити. И зачудо, откуд ми само ова мачја жилавост те још живим! То је, просто да човеку памет стане!

Он рече да је он стари дорат коме је Бог дао два века, али кога сви јашу. На њега су били натоварили лечење Нине Фјодоровне, бригу о њеној деци, њену сахрану; а тај дембел Панауров, детињи отац, ништа није хтео ни да чује, него му још дигао сто рубаља — бајаги на зајам који ће му вратити о К у в о м л е т у.

— Поведи ме, тако ти Бога, у Москву па ме дај у лудницу! — рече доктор. — Ја сам ето и тако из-

лапио, — наивно дете, — јер ето још увек верујем у правду и правичност!

Затим је осуђивао њеног мужа што је тако кратковид и непрактичан: неће да купује куће које се после тако повољно могу продати. И ту се Јулији већ учини да у животу овог старца она није његова једина радост.

Док је он примао болеснике а после отишао на праксу, она је ишла по свим собама, не знајући шта да почне и о чему да мисли. Она се већ беше одвукла од свог места рођења и родитељског дома. Ништа је сад није вукло ни на улицу, ни да оде у посету познатим породицама, а кад би се сетила својих негдашњих другарица и свога девовања, не би се нимало растужила нити би жалила за прошлошћу.

Увече се обуче у своју најбољу тоалету па пође на бденије. Али у цркви затече само простији свет, те њена елегантна бундица и шешир не учинише никакав утисак. И учини јој се као да се десила некаква промена — и у цркви, и у њој самој. Пре је она волела кад се на бденију читао канон, и певачи појали ирмос, например, „Отворићу уста моја“; волела је да се полако примиче кроз народ до свештеника који стоји наспред цркве па да после осети на свом челу освештано уље, — сад је пак само чекала кад ће се бденије свршити. И, излазећи из цркве, она се већ бојала да је не закупе просјаци; сад би јој било досадно да застаје, да тражи џепове, а у џеповима она сад није ни имала ситнине, но само рубље.

Легла је да спава врло рано, али је заспала касно. Сањала је све некакве портрете и погреб што га је јутрос видела. Непокривен ковчег са покојником у-

несоше у двориште па застадоше код врата, а затим су дуго махали ковчегом на подметнутим поњавама па из све снаге ударили њиме у врата. Јулија се трже иза сна и скочи уплашена. У самој ствари, доле је неко лупао у врата, а жица од кућног звонцета гребла је по зиду, но звоно се није чуло.

Накашља се доктор. Ево, чује се, собарица сишла доле, затим се вратила.

— Госпођо! — рече она па закуца на врата. — Госпођо!

— Шта је било? — запита је Јулија.

— Телеграм за вас.

Јулија са свећом изађе пред њу. Иза собарице је стајао доктор, у доњем рубљу и огртачу, и он са свећом.

— Звонце нам се покварило, — рече он, зевајући иза сна. — Одавно већ треба да се оправи.

Јулија распечати телеграм па прочита: „Пијемо у ваше здравље — Јарцев, Кочевој”.

— Ах, баш су шашави! — рече она па се закикота.

Она се наједном расположи и развесели.

Вративши се у своју собу, она се полако уми, обуче се, затим је дуго паковала своје ствари, све док није свануло, а у подне отпутова натраг — у Москву.

XII

Велике недеље Лапћеви су били на изложби слика у Сликарској школи. Пошли су онамо сви, — цела кућа, — по московском обичају, поведоше собом и обе девојчице, гувернанту и Костју.

Лапћев је знао имена свих чувених сликара и није пропуштао ниједну изложбу. Који пут преко лета, у летњиковцу, он је и сам сликао бојама пејзаже, и чинило му се да он има много укуса, те да се у своје време учио, из њега би можда испао добар сликар.

У иностранству би неки пут свраћао код старинара па би са изгледом znalца разгледао старине и исказивао своје мишљење. Куповао би понеку ствар, старинар би му наплаћивао колико је хтео, а купљена ствар би лежала затим, закуцана у сандуку, у колској шупи, док најзад не би ишчезла незнано где...

Или, свративши у старинарницу у којој су се продавали стари бакрорези, он би дуго и пажљиво разгледао слике и бронзу, правио би разне примедбе, па би тек наједном купио какав било рам са телалнице, или дењак неке црвоточне хартије.

Код куће је имао много слика све од великих размера, али без вредности; а и које су нешто вределе биле су незгодно обешене. Шта пута би плаћао немилице за ствари које су се после показале као ваљарска подвала. И чудна ствар: уопште снебивљив и непредузетан у животу, он је бивао необично смео и самоуверен на изложбама слика. Откуд му то?

Јулија Сергијевна разгледаше слике, као и муж јој „кроз песницу” или на доглед, па би се чудила како људи на сликама изгледају као живи, а дрвеће као право; али она није разумевала — њој се чинило да на изложби има много слика потпуно једнаких, те сва сврха сликарства као да је у томе да на сликама, кад их посматраш кроз песницу, људи и предмети изгледају као живи...

— То је Шишкинова шума, — објашњаваше јој муж. — Он увек слика једно те једно... А гле, обрати пажњу: таквог љубичастог снега у стварности нема... А овом дечку је лева рука краћа од десне.

Кад се сви уморише, те Лапћев пође да нађе Костју па да иду кући, Јулија се задржа пред омањим пејзажом па се загледа у њ равнодушно. На предњем плану речица, преко ње мостић од брвана, на оној другој обали путањица која се губи у тамној трави, поље, затим десно комадић шуме, крај ње наложена ватра: то су јамачно сеоска момчад истерала коње преко ноћ на пашу. А у даљини догорева вечерња румен.

Јулија замисли себи како она сама прелази преко тог мостића, затим путањом, све даље и даље, а свуд око ње тишина, жагоре сањиви дроздови, у даљини трепће ватрица. И однекуд јој се наједном поче чинити да је она исте те облачиће што се отегли поврх руменог дела неба, и ту шуму, и то поље, — да је она све то већ одавно и много пута виђала... Она се сад осети усамљена па зажеље да иде, иде и иде оном путањом; и тамо где је била вечерња румен, падао је отсјај нечег неземног, вечног.

— Како је то лепо насликано! — прозбори она, дивећи се и радосна што јој слика наједном постаде разумљива. — Види, Аљоша! Видиш ли како је ту тихо.

Она покуша да му објасни зашто јој се допада тај пејзаж, али ни муж, ни Костја нису могли да је разумеју. Она непрестано гледаше у пејзаж са сетним осмехом, узбуђивало ју је што други не виде на њему ништа нарочито. Затим она поче наново да иде по салама и да разгледа слике, хтеде да их схвати,

и сад јој се већ није чинило да на изложби има много „по једном калупу” израђених. А кад, вративши се кући, први пут за све време, обрати пажњу на једну велику слику што је висила у сали изнад клавира, она као да је наједном омрзну па рече:

— Не знам како може човек држати у кући овакве слике!

И после тога, златни карнизи, венецијанска огледала са шарама у боји, и слике као она што је висила над клавиром, а исто тако и мисли мужевљеве и Костјине о сликарству — већ су изазивали код ње осећање досаде и једа, а неки пут чак и мржње.

Живот је протицао као и обично, из дана у дан, не обећавајући јој ничега нарочитог. Позоришна сезона се већ била свршила, насташе летњи дани. Време је стално било ванредно лепо. Некако једном пре подне Лапћев пођоше у окружни суд да чују Костју кога је суд био одредио за браниоца у некој парници. Они се нешто задржаше код куће те стигоше у суд кад је већ испитивање сведока отпочело.

Оптужен је био један ислужени редов због опасне крађе. Било је много сведока - праља. Оне су сведочиле да је оптужени често долазио код газда-рице, која је држала перионицу. Уочи Крстов дана он дође некако касно увече па поче да иште новаца да пије, али му нико не даде. Он тада оде, али се после једног часа врати и донесе собом пива и медених колача за девојке. Ту су пили и певали скоро до зоре, кад ујутру, а брава од тавана обијена а од рубља нестало три мушке кошуље, сукња и два чаршава.

Костја је све женске сведоке испитивао подружливо: да ли је пила уочи Крстов дана оног пива

што га је оптужени био донео? Очеvidно он је желео и удешавао да целу ствар прикаже тако као да су праље саме себе покрале. Говорио је своју одбрану без икаквог узбуђења, љутито погледајући у поротнике.

Он објасни шта је опасна крађа, а шта обична. Говорио је врло разложито, убедљиво; те је показао своју нарочиту способност да говори дуго и озбиљним тоном оно што и мала деца знају. И тешко је било схватити шта он управо хоће.

Из његовог дугог говора поротник је могао да изведе само овај закључак: „обијање локала постоји, али крађа не постоји, тако да су рубље пропиле саме праље, а ако је крађе и било, онда без обијања врата”. Али, очевидно, он је говорио таман оно што је свет желео, јер његова одбрана дирну у срце и поротнике и публику — и врло им се допаде.

Кад суд ослободи оптуженога од оптужбе, Јулија ману главом према Костји, а после се срдечно рукова с њим.

У мају Лапћеви пређоше у летњиковац у Сокољнике.

У то доба Јулија беше већ у другом стању.

XIII

Прође од то доба више од годину дана. У Сокољницима, недалеко од насипа Јарославског друма, седи су на трави Јулија и Јарцев; малко у страни беше се извалио на трави Кочевој, подметнувши руке под главу, па се загледао у небо. Сви троје се беху нашетали па су сад чекали кад ће да прође вечерњи шетни воз, да иду кући да пију чај.

— Мајке увек виде у својој деци нешто екстра, тако је то и сама природа удесила, — говорила је Јулија. — Свака ће вам мајка по читаве часове престojати над креветићем детета па ће посматрати какво мали има лепо уво, очице, носић, — и нико срећнији од ње! Ако јој ко од туђина пољуби њеног малишу, њој се, сиротој чини да је то за тог туђина велико уживање. И ни о чему вам мати не прича, до само о детету. Ја знам ту слабост мајки па и саму себе посматрам, али, верујте ми: моја Оља је збиља једно необично дете. Само да видите какав јој је поглед кад доји! Па како се смеје! Њој је тек осам месеци али, богами, тако паметних очију ја ни у трогодишње деце нисам виђала.

— Па лепо, — запита је Јарцев: — кога ви већма волите: мужа, или дете?

Јулија слеже раменима.

— Богами не знам, — рече она. — Ја никад нисам богзна како волела свог мужа, и Оља је, стварно, моја прва љубав. Ви знате, ја се за Алексија нисам из љубави удала. Пре сам била глупа тешко ми је то падало, — непрестано сам мислила да сам унесрећила и њега и себе, и свој живот упропастила, а сад видим да ту никакве нарочите љубави и не треба, — све су то глоупости.

— Па лепо, кад није љубав — онда како вас осећање веже за мужа? Што онда живите с њим?

— Не знам... Тако, навика ваљда. Ја њега ценим, досадно ми је кад се негде позабави па га дуго нема да дође кући, али то — није љубав. Он је паметан, красан човек, а за моју срећу је то довољно. Он је врло добар, једноставан, природан...

— Аљоша је паметан, Аљоша је добар, — проговори Костја дижући главу: — али, мила моја, да се уверите да је он паметан, добар и занимљив, за тако што се иште читав век човечји... И шта вам вреди та његова вајна доброта, или његова памет? Пара ће вам он дати колико год вам срце иште, то он може, али кад треба неком показати песницу, ту вам се он свагда сплете и клоне духом. Такви људи као ваш слатки Алексис — прекрасни су људи, али за борбу су они потпуно неспособни. И уопште они су вам за све неспособни.

Најзад се указа и воз. Из димњака је сукљала и дизала се изнад шумице сасвим љубичаста пара, а два прозора на последњем вагону наједном заблесташе спрам сунца тако јарко да би човека очи заболеле кад би их погледао.

— Хајдемо кући чај да пијемо! — рече Јулија Сергијевна дижући се.

Она се у последње време била попунила а и ход јој је сад био као у праве даме, малко лен и тром.

— Па ипак нема ти, брате, ништа без љубави, — рече Јарцев, идући за њом. — Ми непрестано само причамо о љубави, али у ствари мало волимо, а то, богами, није никакав живот.

— Све су то глупости, Иване Гаврилићу, — рече Јулија. — Није сва срећа ни у љубави...

Чај су пили у баштици, где се била расцветала резеда, шебој, дуван и већ се развијаху рани драгољуби. Јарцев и Кочевој су Јулији Сергијевној на лицу читали да она очевидно сад преживљује време душевног спокојства и равнотеже; да јој ништа не треба осим онога што она већ има, те су се, овако поред ње, и они сами осећали мирни и задовољни.

Ма ко шта да рекне, њима је све то изгледало умесно и паметно. Борови беху дивни, смола је мирисала чудесно, као никад дотле, а и скоруп је данас био ванредно укусан, и Саша беше паметна, златна девојчица...

После чаја Јарцев је певао романсе, пратећи сам себе на клавиру, а Јулија и Кочевој су седели ћутећи и слушајући га, и само би Јулија који пут устајала и полако изашла да обиђе своју малу Лиду која је већ два дана лежала у ватри, и ништа није хтела да једе.

— „Друже мој, нежни друже“, — певао је Јарцев. — Не, господо, макар ме заклали, — рече он и одмахну главом: — али ја не разумем шта ви то имате против љубави! Ја да нисам заузет свакодневно по петнаест часова, — ја бих се неизоставно заљубио.

За вечеру поставише сто на тераси. Беше топло и тишина, али Јулија се замотавала у топлију мараму и жалила на влагу. Кад освоји вече, њој нешто није било добро, непрестано је дрхтала и молила госте да остану мало дуже. Частила их је добрим вином, а после вечере нареди да се донесе коњак — само да јој не оду. Никако није хтела да остане сама са децом и послугом.

— Ми овдашње гошће, хоћемо да приредимо позоришну претставу за децу, — рече она. — Имамо већ све — и позорницу, и глумце, фали нам само још комад. Послали су нам једно дваестак разних комада али ниједан нам није згодан. Ето ви волите театар, а добро знате историју, — обрати се она Јарцеву: — па дедте напишите нам какав историски комад.

— Драге воље — што не бих.

Гости попише сав коњак па се дигоше да иду. Беше већ једанести час, а за село је то већ касно.

— Каква је то помрчина: — ни прста не видиш! — рече Јулија, испраћајући их на капију. — Ја не знам, господо, како ћете ви у овој помрчини погодити кући. И откуд ова хладноћа у ово доба?

Она се умота боље па пође назад у трем.

— А мој се Алексије негде сигурно закартао! — довикну им она. — Лаку ноћ!

После светлости у кући, сад се овде напољу ништа није видело. Јарцев и Костја, пипајући као слепи, докотураше се некако до железничког насипа па га пређоше.

— Ни врага не видим, — рече Костја у басу, заставши, па се загледа у небо. — А звезде, брате, звезде — баш као новосковани талири! Еј Гаврилићу!

— Ој? — одазва му се из помрчине Јарцев.

— Рекох: ништа се не види. Где сте ви?

Јарцев му, звиждећи, приђе па га узе под руку.

— Овамо, летњиковчани! — наједаред се Костја развика колико га грло носи. — Уватисмо социалисту!

Кад би га ухватило вино, он би увек бивао врло немиран, викао би, нападао жандарме и кочијаше, певао би и смејао се као луд.

— Природо, ђаво да те носи! — продра се он.

— Но, но, — умириваше га Јарцев. — Шта вам је сад најдном? Но, но, молим вас.

Ускоро пријатељи снађоше у помрчини па сташе ипак разазнавати силуете високих борова од телеграфских дирека. Од московских станица долеташе

овда онда звиждање, и тужно брујаху телеграфске жице. Сама пак шумица не издаваше звук, и у том се њеном луку осећаше нешто поносно, снажно, тајновито; а сад ноћу изгледаше као да ките од борова скоро до неба допиру.

Другари нађоше свој шестар па пођоше њиме. Ту беше помрчина као тесто, и само су према дугој прузи неба осутој звездама, и по томе што су под ногама осећали утапкану земљу, — само потом су знали да иду дрворедом. Ишли су један поред другог ћутећи, и обојица су све време имали осећање као да им у сусрет иду некакви људи.

Пијано расположење их брзо пређе. Јарцеву дође мисао у главу да можда овим шумарком сад пролећу душе московских царева, бољара и патриараха, па хтеде да то и каже Костји, али оћута...

Кад испадеше на сеоски ђерам, на небу као да се указиваху први знаци праскозорја. Ћутећи и даље, Јарцев и Кочевој иђаху калдрмом поред страних летњиковаца, поред крчми, поред дрвара. — Под мостом летњиковачке пруге запахну их влага, пријатна, са миомирисом липе, а затим се указа пред њима широка дуга улица а на њој ни душе, нити где светлости у прозору... Кад стигоше до булевара Красније пруди, већ се указаше зора.

— Москва — то ти је варош која ће некада још многе муке поднети, — рече Јарцев, загледав се у Алексијевски манастир.

— Откуд вам то сад паде напамет?

— Тако. Ја Москву много волим.

И Јарцев, и Костја су се родили у Москви и обожавали су је, и држали су се некако непријатељски према другим градовима. Они беху дубоко уверени

да је Москва — дивна варош, а Русија — дивна земља. У Криму, на Кавказу и у иностранству бивало би им досадно, неудобно, а своју суморну московску климу су сматрали као најпријатнију и најздравију. Дани кад у прозоре бије хладна киша и рано се смркава, а зидови кућа и цркви добијају суру печалну боју, и кад, полазећи у варош, не знаш шта да обучеш, — такви дани су њих пријатно узбуђивали.

Најзад, око станице узеше фијакер.

— Збиља, занимљиво би било написати историски позоришни комад, — рече Јарцев: — али, знате, без тих тамо Љапунових и без Годунових, него чак из времена Јарослава или Мономаха... Ја мрзим руске историске комаде све, осим монолога Пушкиновог монаха-летописца Пимена. Кад имаш посла са неким историским извором, или кад читаш макар и уџбеник из руске историје, чини ти се, да је у нашој Русији све необично даровито и занимљиво, а кад гледаш у позоришту какав историски комад, онда ти руски живот почиње да изгледа недаровит, нездрав, неоригиналан.

Код Дмитровке се пријатељи растадоше, и Јарцев се одвезе према свом стану на Никитској. Он је дремао, клатио се у колима и непрестано мислио о позоришном комаду. Наједном му се причини као да чује некакву страшну грају, непрекидан говор, вику на неком неразумљивом, баш као калмучком језику; а некакво село, све обузето пожаром, и суседне шуме, огрезле у ињу, и нежно-рујне од пожара, виде се далеко унаоколо, али тако разговетно да се може свака поједина јела разазнати, некакви људи — коњаници и пешаци — јуре селом, коњи им

и они сами тако су исто рујни као и онај пламен на небу.

„То су Половци”,¹ — мисли Јарцев.

Један између њих, — стар, страшан, крвава лица, сав огњем опрљен — привезује за седло младу девојку са белим руским лицем. Тај старац нешто дивљачки виче, а девојка гледа жално, паметно... Јарцев се трже и... пробуди...

„Мој друже, мој нежни друже”... запева он.

Плаћајући извошчика и пењући се после у стан степеницама, он још никако није могао да се добро расани, и још и сад као да је гледао како је пламен од пожара прешао и на дрвећа, а шума поче да прашти и да се пуши. Грдан дивљи вепар, избежумљен од ужаса, јури кроз салон... А девојка, што ју је старац Половац заробио и за седло везао, непрестано гледа...

Кад он у свом стану уђе у собу, беше се већ расвануло. На клавиру код отворених нота догореваху две свеће. На дивану је лежала Разсудина у црној хаљини, опасана појасом, с новинама у рукама и чврсто спавала. Мора да је дуго свирала, очекујући кад ће се Јарцев вратити па је, не сачекавши га, и заспала.

— Гле како се уморила, јадница! — помисли он.

Пажљиво извади из њених руку новине, он је покри пледом, угаси свеће па пође у своју спаваћу собу. Лежући, он и даље размишљао о историском комаду, а из главе му никако не излазаше мотив: „Друже, нежни друже”...

¹ Азијатско освајачко племе које је у средњем веку као Турци на Балкан, насртало на Русију и подјармљивало је. — Пр. прев.

После два дана Лапћев сврати код њега на часак да му каже да је Лида добила дифтерију и да су се од ње заразили и Јулија Сергијевна и дете, а после пет дана дође још један извештај да Лида и Јулија оздрављају, а дете да је умрло, и да су Лапћеви побегли из свог сокољничког летњиковца у варош.

XIV

Лапћеву беше непријатно да се дуже задржава код куће. Жена му је често одлазила у авлијску кућу, говорећи да треба да ради с децом његове покојне сестре Нине, али он је знао да она то не иде да поучава децу, но да се исплаче код Костје. Дође девети дан, па двадесети, па после четрдесети, и сваки пут је требало ићи на Алексијевско гробље, отстојати тамо цео парастос па се после мучити читав дан и ноћ, мислити само о том јадном детету и говорити жени ради утехе разне вулгарности.

Он је већ ретко одлазио у магазу и бавио се само добротворством, измишљајући себи разне задатке и послове, и било му је врло мило кад би се десило да због макакве ситнице по цео дан проведе на колима.

У последње време се спремао да отпутује у иностранство, да се упозна са уређењем јавних бесплатних преноћишта за сиротињу, и та мисао га је сад разонођавала.

Беше јесењи дан. Јулија тек што беше пошла у авлијско крило да плаче, а Лапћев лежао у кабинету на дивану и смишљао куда да оде. Таман у тај мах Петар јави да је дошла Разсудина. Лапћев јој се врло обрадова, скочи па пође у сусрет неоче-

киваној гошћи, својој бившој другарици живота коју је скоро већ био почео да заборавља. Од оне вечери кад ју је видео последњи пут, она се нимало не беше изменила, и била је и сад увек она иста.

— Полина! — рече он, пружајући јој обе руке. — Откад се себе нисмо видели! Кад бисте само знали како ми је мило што вас опет видим! Извол'те, извол'те.

Разсудина се поздрави, трже га за руку па, не скидајући ни мантил ни шешир, уђе у кабинет и седе.

— Ја дођох само на часак, — рече она. — О лудоријама да говорим немам кад. Изволите сести и слушати. Волели ви сад што сам вам дошла, или не, мени је сасвим свеједно, пошто ја милостиву пажњу госпode мушкараца према мени ни за грош не ценим. А што сам ето ипак дошла до вас, то је стога што сам данас била на пет места и свуда била одбијена, а ствар је међутим, неодложна. Слушајте, — настави она загледавши му се у очи: — пет познатих ми студената, који су сви људи ограничени и тупоглави али несумњиво сиротни, — немају од чега да плате школарину, а школска власт хоће да их искључи. Ваше богатство ставља на вас обвезу да се одмах овог часа одвезете до универзитета и да за те људе платите школарину.

— Драге воље, Полина.

— Ево вам њихова имена, — рече Разсудина, пружајући Лапћеву цедуљу. — Одвезите се овог тренутка, а да се наслађујете породичном срећом, за то ћете и после имати времена.

У тај мах се иза врата што су водила у салон, зачу неки шум: јамачно се псето чешало. Разсудина поцрвене и скочи.

— То нас сигурно ваша Дулчинеја послушкује! — рече она. — То је ружно.

Лапћев се осети увређен због Јулије.

— Она није овде, она је у дворишту, — рече он.
— И немојте да говорите тако о њој. Нама је умрло дете, па јој је сад страшно тешко.

— Па имате чиме да је утешите: — потсмехну се Полина, опет седајући: — имаћете их још читаво туце. Кома је још недостајало памети да рађа децу?

Лапћев се сети да је то исто или нешто врло слично он некад од ње већ много пута слушао, и на њега као да духну поезија прошлости, слобода самотног момачког живота, кад му се чинило да је млад и да може све што год зажели створити; и кад није било љубави према жени и данашњег болног сећања на дете.

— Хајдемо заједно, — рече он, теглећи се.

Кад дођоше на универзитет, Разсудина остаде да га причека на капији, а Лапћев уђе у канцеларију; мало после ето га натраг те даде Разсудној пет признаница.

— Куд ћете ви сад?

— Код Јарцева.

— И ја ћу с вама.

— Али ви ћете му сметати при раду.

— Не, уверавам вас! — рече он па је погледа с молбом.

На њој беше црн од крепа шешир, као да је у жалости за неким, и врло кратак, изношен горњи капут са разваљеним џеповима. Нос јој је сад изгледао чисто дужи но пре, а на лицу јој не беше ни капи крви, крај све хладноће.

Лапћеву беше пријатно да иде за њом, да јој се покорава и да стрпљиво слуша њено гунђање. Ишао је и мислио о њој: какву то снагу мора да има у себи ова жена, кад је она, тако неугледна, немирна, не знајући ни да се обуче како треба, увек нехатно очешљана и свагда некако нескладна, — крај свега тога ипак даровита и заносна.

Код Јарцева уђоше на улаз за млађе, кроз кујну где их сачека куварица, нека чиста старка са седом косом. Она се веома збуни, умиљато се насмеши, при чему њено ситно лице дође налик на посластицу, — па рече:

— Извол'те.

Јарцев није био код куће. Разсудина седе за клавир па поче да лупа досадне, тешке вежбе, припретивши Лапћеву да јој не смета. А он је није расејавао разговором него је прелиставао „Весник Европе“. Кад отсвира два часа, — то беше њен дневни оброк, — она се прихвати нечим у кујни па оде својим ученицима. Лапћев прочита наставак неког романа, затим је дуго седео, не читајући и не осећајући досаду, и задовољан што је већ закаснио кући за ручак.

— Ха-ха-ха! — зачу се наједном смех Јарцевљев, и уђе он сам, здрав као дрен, бодар, као ружа румен у образима, у новом новцатом фраку са сјајним дугмадима, — ха-ха-ха!

Пријатељи ручаше заједно. Затим Лапћев леже на диван, а Јарцев седе до њега па запали цигару. Поче да се смркава.

— Ја канда почињем да старим, — рече Лапћев.
— Од оно доба како ми је умрла сестра Нина, нешто сам често почео да мислим о смрти.

Заподенуше разговор о смрти, о бесмртности душе, о том како би збиља лепо било васкрснути па после одлетети куд било некуд у свемир, вечно левентовати и уживати, а што је главно, мислити некако нарочито, не овако земаљски.

— А не умире ми се, — фолако рече Јарцев. — Никаква ме филозофија не може помирити са смрћу, и ја гледам на њу просто као на коначну пропаст. Још бих, брате, хтео да живим.

— А ви волите живот, Гаврилићу?

— Да, волим га.

— А ја, видите ли, никако не могу у том погледу себе да разумем. Моје расположење је час мрачно и очајно, час ни тако, ни тако. Ја се вечно свуда снебивам, нисам уверен у себе, ја имам некакву кукавичку савест, никако не могу да се оспособим за овај живот, да му постанем господар. Неко ти лупета којекакве глупости и вара све и свакога, али је тако вољан и пун живота, ја пак, шта пута, свесно чиним добро а осећам при том само немир или потпуну равнодушност. Све ја то, Гаврилићу, објашњавам себи тим што сам ја роб, унук негдашњег властеоског роба-сељака. Пре но што ми, фукара, испаднемо на прави пут, много од наше браће има да плати главом...

— Све је то лепо, соколе мој, — рече Јарцев па уздахну. — То само још једном доказује како је богат и разнолик овај наш руски живот. И те како богат! Оћете л' ми веровати: ја сам сваки дан све више уверен да ми живимо уочи величанственог триумфа, па бих хтео да га и доживим, да и сам у њему учествујем. Веровали ви мени или не, али данас дозрева и пристиже један значајан нараштај.

Кад се ја занимам са децом, нарочито са девојчицама, ја осећам велико уживање. Дивна су, брате, ово деца!

Јарцев приђе клавиру па удари један акорд.

— Ја сам хемичар, мислим хемиски, па ћу као хемичар и умрети, — настави он. — Али ја сам незасит па се бојим да ћу и умрети, а нећу се заситити. И мени је мало само моје хемије, ја се хватам још и за руску историју, за историју уметности, педагогију, музику... Некако летос ваша жена рече да напишем историски позоришни комад, и сад бих хтео да пишем, да пишем; лепо бих, чини ми се, засео па се три дана и три ноћи дизао не бих, и непрестано бих писао...

Поетична драмска обличја ме измучише, у глави ми нека тишма, и ја осећам како у моме мозгу бију дамари. Мени ни напамет не пада да створим од себе нешто нарочито, да створим нешто велико, мени се просто хоће да живим, да маштам, да се надам, свуда да стижем!... Живот је, соколе мој, кратак, па га треба што је могуће лепше проживети.

После тог другарског разговора који се заврши тек око поноћи, Лапћев поче да долази код Јарцева скоро сваки дан. Нешто га је вукло њему. Обично би долазио с вечера, легао би на канабе па би чекао његов долазак стрпљиво, не осећајући нинајмању досаду.

Јарцев, вративши се са дужности и ручавши, седао би за посао, но Лапћев би му давао какво било питање, почињао би разговор, и тада му већ није било до посла, а у поноћ би се пријатељи растајали, врло задовољни један другим.

Но то не потраја дуго. Једном некако дошавши код Јарцева, Лапћев затече код њега саму Разсудину која је седела за клавиром и свирала своја вежбања. Она га погледа хладно, скоро непријатељски, па га запита, не пружајући му руку:

— Реците ми молим вас кад ће томе бити крај?

— Чему томе? — запита је Лапћев, не разумевши.

— Ви ту долазите свакидан па не дате човеку да ради. Јарцев није беспосличар, него научник, и сваки његов тренутак је драгоцен. Требало би да то и сами увидите, и да имате макар трунке такта.

— Ако ви налазите да му ја сметам, — рече Лапћев кротко и ожалостљиво: — ја своје посете могу и прекинути.

— То ћете врло добро учинити. И најбоље — идите сад одмах, јер он сваког часа може наићи па вас ту затећи.

Тон којим је то било речено, и неосетљиве очи Разсудине коначно га сневеселише. Она дакле није имала већ никаквих осећања према њему, осим жеље да он што пре оде, а како то сад не беше ни налик на њену пређашњу љубав! Он изађе, не руковавши се с њом; чинило му се да ће она викнути па га позвати натраг, али се чуше опет скале, и он, полако се спуштајући низа степенице, разумеде да је он њој данас већ туђин.

После два три дана дође му Јарцев да заједно проведу вече.

— А ја имам једну новост, — рече он и засмеја се. — Полина Николајевна прешла код мене сасвим. — Он се малко као сневесели па настави полугласно: Најзад, нека је. Ми, дабогме, нисмо заљубљени

једно у друго, али ја мислим, то је... па, то је свеједно. Мени је мило што могу да јој дам склоништа и мира, и могућности да не мора радити ако се случајно разболи, а њој се чини, да отуд, што ће она живети са мном, да ће отсад у мом животу бити, више реда и да ћу ја под њеним утицајем постати неки велики научник. Тако она мисли. Па нека је нек мисли. Украјинци имају пословицу: Будала се од својих мисли богати. Ха-ха-ха.

Лапћев оћута. Јарцев се прошета по кабинету, загледа се у слике које је дотле толико пута гледао, па рече, уздахнувши:

— Да, драги мој. Ја сам старији од вас три године, и за мене је сад већ касно да помишљам на неку праву љубав. И, у самој ствари, таква жена као што је Полина Николајевна, за мене је једна права ризница и, наравно, ја ћу проживети с њом срећно до саме старости. Али, јаво ме мој знао, све ми је још нечега жао, све бих још нешто хтео и све ми се чини као да лежим „у долини Дагестана”¹ па сањам да сам на игранци. Једном речју, човек никад не бива задовољан оним што већ има.

Он пође у салон па, као да ништа није ни било, поче да пева романсе, а Лапћев остаде у кабинету, зажмуривши, па се трудио да разуме зашто је Разсудина прешла да живи са Јарцевим. А затим је непрестано жалио како нема озбиљних, сталних

¹ Изврсна и популарна Љермонтовљева романса. Песник у њој прича како је пао рањен у долини Дагестана па му се у заносу чини да види отмену игранку. На њој једна група младих жена говори о њему, али једна „млада душа” не улази у тај разговор, и богзна у шта се њена мисао задубила. — Пр. прев.

симпатија оданости, и би му криво што ће Полина Николајевна отсада да живи с Јарцевим, — и би му криво на себе што данас његово осећање према жени већ није оно што је било некад.

XV

Лапћев је седео у фотељи и читао, љуљајући се. И Јулија је била ту у кабинету па је такође читала. Изгледаше да није било о чему да се говори, те су обоје још од јутрос ћутали. Овда онда би он преко књиге бацио поглед на њу па би помислио: „ето, оженио се ти из страсне љубави или и без икакве љубави, — зар није то у ствари једно исто”? И оно време кад је био љубоморан, кад се узбуђивао, паatio — изгледаше му сад далеко. Он је већ успео да оде на неко време у иностранство, а сад се одмарао од пута и рачунао да на пролеће опет отпутује у Енглеску где се врло добро осећао.

А Јулија Сергијевна беше се већ навикла на своју жалост, већ није прелазила у авлијски дом да плаче. Ове зиме она већ није ишла по радњама, није одлазила у позоришта и на концерте, него је остала код куће. Она није волела велике собе, и свагда би седела или у мужевљевом кабинету, или у својој соби, где је имала киоте са иконама, што их је добила у мираз, и где јој је на зиду висио онај исти пејзаж што јој се на изложби онако био допао. Новац она на себе скоро није ни трошила, и сад јој је требало онако исто мало као некада у очевој кући.

Зима је протицала сетно. У Москви су се свуда играли карата, а кад би се, место тога, сетили неке друге забаве, например, да певају, да цртају, то би им испадало још досадније. И отуд што је у Москви

било врло мало даровитих људи те су на свима вечерњим поселима учествовали све једни исти певачи и рецитатори, — само уживање у уметности би им мало помало додијало, па се за многе прометнуло у досаду, монотону дужност.

Осим тога, код Лапћевих ниједан дан није пролазио без јада. Старац Фјодор Степанић беше скоро сасвим обневидео те већ није ни одлазио у магазу, а очни лекари су говорили да ће ускоро и ослепити. И Фјодор некако сасвим престаде да долази у магазу, па је све време седео код куће, и нешто писао. Панауров беше добио премештај у другу варош са унапређењем за саветника четврте класе, и сад је живео у хотелу „Дрездену”, и скоро сваки дан би долазио код Лапћева да тражи новаца. Киш је, најзад, изашао с универзитета па, чекајући да му Лапћеви нађу неку дужност, седео би код њих по цео дан, причајући о дугим, неинтересантним стварима. Све је то човека онерасполагавало и замарало, те свакидашњи живот чинило непријатним.

Уђе у кабинет Петар па јави да је дошла нека непозната дама. На посетници коју је он дао, беше: „Жозефина Јосифовна Милан”.

Јулија Сергијевна се тремо диже па изађе, малко храмајући, јер јој беше утрнула нога. На вратима се показа једна дама, мршава, врло бледа, са загаситим обрвама, сва у црном. Она стиште на груди руке па проговори с молбом:

— Мсје Лапћев, спасите моју децу!

Звекет од њених гривни и лице са траговима од пудера Лапћеву беху већ познати; он познаде ону исту даму код које је некако пред своју свадбу онако неумесно ручао.

То беше друга жена Панаурова.

— Спасите моју децу! — понови она, а лице јој задрхта па дође наједном и старо и јадно, а очи јој се зацрвенеше. — Ви нас једини можете спасти, и ја сам вам допутовала у Москву с последњим својим парама! Деца ће ми скапати од глади!

Она учини покрет баш као да је хтела да клекне. Лапћев се уплаши па је прихвати за руке више лактова.

— Седите, седите... — промрмља он, посађујући је. — Молим вас, седите.

— Ми сад немамо пара — ни хлеба да купимо, — рече она. — Григорије Николаић одлази на нову дужност, али мене и децу неће собом да узме, а онај новац који сте ви, великодушни човече, нама слали, троши он само на себе. Шта сад да радимо? Шта? Јадна ова деца!

— Умирите се, молим вас. Ја ћу наредити благајнику да се отсад тај новац шаље вама лично.

Она зајеца, затим се умири, а он примети да су јој се од суза преко напудрованих образа начиниле бразде, и да јој расту бркови.

— Ви сте бесконачно великодушни, мсје Лапћев. Али будите наш анђео бранитељ, наша добра вила: саветујте Григорија Николаића да ме не оставља, но да ме поведе са собом. Та ја га волим, волим га безумно, он је сва моја радост.

Лапћев јој даде сто рубаља и обећа јој да ће говорити с Панауровим, али, испраћајући је у претсобље, он се све бојао да се она опет не расплаче или да не падне на колена.

После ње дође Киш. Затим наиђе Костја са фотографским апаратом. У последње време он се сав

био одао фотографији, па би сваки дан по неколико пута снимао све у кући, и то ново занимање доносило му је много једа, па је чак био и измршавео.

Пред вечерњи чај дође Фјодор. Седнувши у кабинету у угао, он отвори књигу па је: дуго гледао све у једну исту страну, очевидно не читајући. Затим је дуго пио чај; лице му се беше све зацрвенело. У његовом присуству Лапћев је осећао неки терет у души; чак му је и његово ћутање било непријатно.

— Можеш честитати Русији на новом публицисти, — рече Фјодор. — У осталом, шалу на страну, „донео сам на свет” један чланчић, пробу пера, тако рећи, и донео сам га да ти покажем. Прочитај то, соколе мој, па да ми кажеш своје мишљење. Али само искрено.

Он извади из џепа једну свешчицу па је пружи брату. Чланак се звао овако: „Руска душа”. Написан је био досадно, безбојним, бледим стилем каквим обично пишу недаровити, потајно самољубиви људи, а главна му мисао беше ово: интелигентан човек има право да не верује у натприродан свет, али он треба да крије то своје неверовање, да не би саблажњавао друге, и да код других људи не поколеба веру. Јер без вере нема идеализма, а само је идеализму намењено да спасе Европу и да човечанству прави пут укаже.

— Али ти ту не велиш од чега то треба Европу спасавати, — рече му Лапћев.

— Па то се само по себи разуме?

— Ко каже да се разуме? — рече Лапћев па се прође по соби у узбуђењу. — Не види се зашто си ти то написао. Најзад, то је твоја ствар.

— Хоћу да издам као засебну брошуру.

— То је твоја ствар.

Поћуташе један часак. Фјодор уздахну и рече:

— Дубоко, бескрајно ми је жао што се ја и ти тако разликујемо у погледима. Ах, Аљоша, Аљоша, брате мој мили! Ја и ти смо, брате, Руси, православци, људи широких груди и погледа. Па личе ли нама те лацманске и чивутске идејице? Та ја и ти нисмо тек ма какви пробисвети, него претставници старе знатне трговачке породице.

— Каква сад опет знатна породица? — проговори Лапћев уздржавајући се да не плане од једа. — Знатна породица! Нашег деду су властели тукли као вола, и сваки последњи ћатица га је по зубима ударао! Нашег оца је шибао деда, а мене и тебе шибао отац. Шта је мени и теби дао тај знатни род? Какве смо живце и какву крв добили ја и ти у наслетство? Ти ето већ четири године нагваждаш којешта као какав црквењак, говориш којекакве глупости, па си их ето сад још и написао, — па то је простачко трабуњање!...

А ја, а ја? Погледај ме само... Ни гипкости, ни смелости, ни јаке воље; ја страхујем за сваки свој корак, баш као да ће ме ко ишибати, снебивам се пред којекаквим ништавилом, пред идиотима и стоком која и умно и морално стоји неизмерно ниже од мене. Бојим се кућних чувара, вратара, пандура, жандарма, и сваког ђавола се бојим, зато што ме је родила тиранисана мајка, и од раног детињства сам у главу убијен и застрашаван!... Нас двојица бисмо врло добро учинили, кад не бисмо имали деце. О, да да Бог да се на нама и заврши та знатна трговачка кућа!

У кабинет уђе Јулија Сергијевна и седе крај прозора.

— О чему се ви то препирете? — рече она. — Да вам нисам што посметала.

— Не, снајка, — одговори Фјодор: — наш разговор је начелан. Ето ти кажеш: тамо он — такав и такав род, — обрати се он брату: — али је тај род ето створио предузеће које милионе обрће. А то тек ваљда вреди нешто!

— Ех, чудна ми чуда — што обрће милионе! Човек без нарочите неке памети без икаквих способности почео прво као пиљар, па се мало помало помогао и обогатио, промеће се из дана у дан, без икаквог система, без циља, немајући чак ни неке нарочите грамжљивости за парама, тргује механички, а новац му и сам иде, а не он њему. Он целог свог века седи код тог посла и воли га само зато што тако може да се натреса над момцима, и да подваљује муштеријама. Он је црквени тутор, јер тамо може да тиранише певаче, да их нагони да му се до земље клањају. Он је претседник школског одбора, јер му пријатно кад зна да је учитељ — његов потчињени, и да он може да се натреса над њим.

Ћифта ти пре свега воли не да тргује, него да је госа, да се издире, и та ваша магаза није нека трговачка установа, него мучилиште! Да, за таку трговину као што је та ваша, потребни су помоћници без своје личности, од Бога и од људи увређени, и ви сами спремате себи баш такве сараднике, нагоњећи их још од малих ногу да вам се као пред иконом клањају за злехуду кору хлеба, па им још из малена уливате мисао да сте им ви неки вајни добротвори! А тога са универзитетом — Киша — тога ти у твоју магазу јамачно нећеш узети!

— Универзитетски људи за наш посао нису.

— Ко то каже?! — викну Лапћев. — Лаж!

— Извини, али мени се чини да ти пљујеш у бунар из кога пијеш, — рече Фјодор, па се диже. — Наш посао је теби мрзак, али ти се ето ипак користиш приходима од њега.

— Аха, истерасмо лисца на чистину! — рече Лапћев па прсну у смех, љутито гледајући у брата. — Право кажеш. Јер кад ја не бих и сам припадао том вашем знатном трговачком реду, и да имам у себи макар једну трунку воље и смелости, ја бих одавно бацио дођавола све те ваше приходе па бих пошао да сам себи хлеб зарађујем. Али ви сте ме у својој магази још од детињства морално ушкопили! Ја сам сав ваш.

Фјодор погледа на часовник па поче брзо да се прашта. Он пољуби руку Јулији па изађе, али место да иде у претсобље, он се упути у салон, затим у спаваћу собу.

— Ја сам заборавио распоред соба код вас, — рече он онако збуњен. — Чудна кућа. Је л' те да је ово чудна кућа?

Кад је навлачио бунду, био је као врелом водом опарен, и на лицу му се читао бол. Лапћева прође љутина; он се чисто уплаши и у исти мах му беше и жао Фјодора. И она топла, лепа љубав према брату која као да беше утрнула у њему за ове три године, сад се опет пробуди у његовим грудима, он осети јаку жељу и да некако изрази ту љубав.

— Чуј, Феђа — дођи нам сутра на ручак, — рече он па га потапша по леђима. — Хоћеш доћи?

— Доћи ћу, доћи ћу. Али дајте ми воде.

Лапћев сам отрча у трпезарију, узе у бифеу што

му прво паде под руке, — то беше висок пехар за пиво, — насу у њега воде па донесе брату. Фјодор поче халапљаво пити, али наједном загризе чашу, зачу се шкргут зуба, а затим јецање. Вода се просу на бунду, на герок. А Лапћев који никад дотле није видео човека кад плаче — стајао је сад збуњен и уплашен и није знао шта да ради. Он се унезверено загледа како Јулија и собарица скидоше с Фјодора бунду па га одведоше натраг у собе, па и сам пође за њима, осећајући да је он за то крив.

Јулија положи Фјодора на постељу и спусти се пред њим на колена.

— Није то ништа опасно, — тешила га је она.

— То су код вас живци...

— Голубице, мени је тако тешко! — говораше он.

— Ја сам несрећан, несрећан... али сам то све време од вас крио — крио сам!

— Ја сваку ноћ виђам сестру Нину: она долази па седне у фотељу крај моје постеље...

Кад је један час доцније опет облачио у претсобљу бунду, он се већ смешио и снебивао пред собарицом. Лапћев пође да га испрати на Пјатњицку.

— Дођи нам сигурно сутра на ручак, — говорио му је он путем, држећи га под руку: — а о Ускрсу ћемо отићи сви заједно у иностранство. Ти треба да се мало проветриш, јер си се овако сасвим уплеснивио.

— Да, да. Поћи ћу, поћи ћу... Па ћемо и снајку повести.

Вративши се кући, Лапћев застаде жену у јаком нервном узбуђењу. Случај са Фјодором беше ју потресао, те никако није могла да се прибере. Није

плакала, али је била врло бледа и превртала се по постељи и грчевито се хладним прстима хватала за јорган, за јастук, за мужевљеве руке. Очи јој беху дошле велике, уплашене.

— Не иди од мене, не иди, — говорила је она мужу. — Кажи ми, Аљоша, зашто сам ја престала да се молим Богу? Куд се деде она моја вера? Ах, што сте преда мном онако говорили о религији? Ви сте ме збунили, ти и твоји пријатељи. Ја се сад већ и не молим Богу.

Он јој стављаше на чело облоге, грејао јој руке, појио је чајем, а она се прибијала уз њега у страху...

Пред зору она клону те заспа, а Лапћев је седео крај ње и држао је за руку. Он те ноћи никако није ни спавао. После се цео дан осећао као разбијен, туп — ни о чему није мислио, и тромо је прелазио из собе у собу.

XVI

Лекари рекоше да је Фјодор душевно оболео. Лапћев није знао шта се ради на Пјатњицкој, а мрачна магаза у којој се сад није јављао ни старац, ни Фјодор, чинила је на њ утисак гробнице. Кад би му жена говорила да треба свакидан да оде и до магазе и на Пјатњицку, он или би оћутао, или би љутито почео говорити о свом детињству, о томе да он не може да опрости своме оцу за своју несрећну прошлост, да су му и Пјатњицка улица и магаза мрски...

Једне недеље, изјутра, Јулија сама пође на Пјатњицку. Она затече тамо старца Фјодора Степанића у оној истој сали у којој су некада, приликом њеног првог доласка попови чинили молепствије. Он

је у свом лакој платненом капуту, без машини, у папучама, седео непомично у наслоњачи, и трептао слепим очима.

— То сам ја, ваша снаја, — рече она, прилазећи му. — Дошла сам да видим шта радите.

Он се задиха од узбуђења. Потресена његовом несрећом, његовом самораношћу, она му пољуби руку, а он напипа њено лице и главу па, као уверивши се да је то она, прекрсти је.

— Хвала ти, ћерко, хвала, — рече он. — А ја ето изгубио очи, па ти ништа не видим... Прозор једва, једва назирем, а људе и ствари никако не видим. Да, ја ћу да ослепим, Фјодор се разболео, а без домаћиновог ока радња не иде. Ако се деси неки неред, немаш кога да кривиш; овај свет овде ће се покварити. А од чега Фјодор да се разболи? Да није где назебао? А ја ето нигда нисам боловао, нити сам игда лекове пио. Никаквих доктора ја свога века нисам знао.

И старац, поче по свом обичају, да се хвалише. Међутим, послуга је брзо постављала у сали сто, и износила закуске и флаше с винима. Било је изнето једно десетак боца, а једна је између њих имала изглед Ајфелове куле. Изнесоше пун служавник врелих пирожака од којих се осећао мирис куваног пиринча и рибе.

— Молим драгу моју гошћу да се прихвати, — рече старац.

Она га узе под руку па га доведе до стола, и насу му чашицу ракије.

— Ја ћу вам и сутра доћи, — рече она: — и довешћу вам са собом ваше унуке, Сашу и Лиду. Оне ће вас пазити и волети.

— Не треба, немојте их доводити. Не требају ми ничија копилад.

— А што да су копилад? Па отац и мати су им били венчани?

— Али без моје дозволе. Ја их никад нисам благословио, и нећу да чујем ни за кога. Нек иду с милим богом!

— Како ви то чудно говорите, Фјодоре Степанићу, — рече Јулија па уздахну.

— У Јеванђељу је речено: деца да поштују своје родитеље и да их се боје...

— Нема у Јеванђељу ни речи о томе. Напротив: тамо стоји да треба да праштамо чак и непријатељима својим.

— Код нас се, у нашем послу, не може праштати... Јер ако једаред почнеш свакоме да прашташ, за три године ћеш отићи где шеве не певају.

— Али опростити, рећи лепу љубазну реч човеку, па макар и кривцу, — то је више од сваког посла, више од богатства!

Јулија је хтела да умекша старчево срце, да му улије осећање сажаљења, да изазове код њега кајање, али све што је она говорила, он је слушао само са висине, као што старији децу слушају.

— Фјодоре Степанићу, — рече Јулија одлучно: — па ви сте већ стари и скоро ће вас Бог к Себи позвати. Он вас неће питати како сте трговали и како су вам послови ишли, него да ли сте били милостиви према људима; питаће вас да ли нисте били сурови према онима који су слабији од вас, например, према млађима, према момцима у радњи?

— Својим момцима и млађима ја сам вазда био добротвор, и они док су живи треба за мене Бога

да моле, — рече старац убеђено. Али дирнут искреним тоном Јулијиним, и желећи да јој ипак по вољи учини, он рече: — Па лепо, доведите ми сутра унућиће. Наредићу да им и поклона накупују.

Старац беше аљкаво обучен, и на грудима и на коленима виделе му се рпе пепела од цигара. Очигледно нико му није чистио ни обућу, ни одело. Пиринач у колачима није био докуван, од чаршава на столу се осећао задах од сапуна, млађи су лупали кад су ишли по кући. И старац, и сав овај дом на Пјатњицкој имали су изглед крајње занемарености, а Јулију која је то осећала, беше срамота и због себе и због мужа.

— Ја ћу вам сигурно и сутра доћи, — рече она.

Она прође по собама па нареди да лепо спреме старчеву спаваћу собу и да запале код њега кандило. Фјодор је седео у својој соби па се био загледао у отворену књигу пред собом, али је очигледно није читао. Јулија застаде мало код њега, проговори с њим реч, две, па и код њега нареди да спреме, затим пође доле код момака.

Насред собе, где су момци ручавали, стојаше неотесан дрвен стуб који је подупирао таваницу да се не стропошта; плафони беху сниски, зидови олепљени неким бедним тапетима, било је загушљиво због разваљене пећи и осећао се кухињски задах. Како је тог дана био празник, сви момци беху код куће па су седели у својој соби на постељама, очекујући да им се да ручак. Кад уђе Јулија, они поскакаше с места, а на питања одговарају са снебивањем, згледајући се испод обрва као апсеници.

— Господе каква вам је ово соба! — рече она плеснувши рукама. — Па како ви ту живите? — Зар вам није ту тескобно?

— Ако људи нису бесни, кућа није тесна, — рече Макеићев. — Много смо с вама задовољни и уздижемо наше молитве милосрдном Богу.

— Подударност живота према амбицији личности, — рече мудријаш Початкин.

Па, приметивши да Јулија није разумела шта је Початкин хтео да каже, Макенћев похита да јој објасни:

— Ми смо малени људи па треба и да живимо према свом положају.

Она разгледаше собу за шегрте и кујну, упозна се са економком, и све то учини на њу врло тежак утисак.

Вративши се кући, она рече мужу:

— Треба што пре да и сами пређемо на Пјатњицку па тамо и да живимо. И ти ћеш сваки дан отсада ићи у магазу.

Затим су обоје седели у кабинету и ћутали. Њему беше тешко у души, и није имао вољу да иде ни на Пјатњицку, ни у магазу, али је осећао о чему мисли жена, и није имао снаге да јој противуречи. Он је помилова по образу па рече:

— Ја имам такво осећање као да се наш живот већ завршио, па нам отсад почиње један нов, суморан полуживот. Кад сам дознао да је брат Фјодор неизлечиво болестан, ја сам се заплакао; ја и он смо заједно провели своје тужно детињство и младост, некад сам га из свег срца волео, а сад ето та катастрофа, па ми се чини да, ако га изгубим, ја онда коначно прекидам са својом прошлошћу. А сад, кад ти рече, да треба да сасвим пређемо на Пјатњицку, у онај казамат, мени се учини да ја тада ни будућности немам.

Он устаде па приђе прозору.

— Како је — да је, имам да се опростим са сваком надом на срећу, — рече он, загледавши се на улицу. — Немам је, нити сам је икада имао, а среће канда уопште и нема на свету. Уосталом, једном сам у животу ипак био срећан, кад сад оно седео ноћу под твојим сунцобраном. Сећаш се, једном си код сестре Нине ти била заборавила свој сунцобран? — запита је он, окренувши се жени. — Ја сам тада био заљубљен у тебе и, сећам се, сву ноћ сам преседео под оним сунцобраном и осећао се срећан и блажен.

У кабинету код ормана са књигама стајао је један махагонски комад са месинганим оковом, у коме је Лапћев чувао разне неупотребљаване ствари, међу њима и сунцобран. Он га сад извади и даде га жени.

— Ево га.

Јулија погледа сунцобран, познаде га и сетно се осмехну.

— Сећам се, — рече она. — Кад си ми изјављивао љубав, имао си га у рукама, — па, приметивши да он хоће да иде, она му рече: — Молим те, ако можеш, дођи вечерас кући раније. Мени је досадно кад ти ниси код куће.

Затим оде у своју собу па се, замишљена, загледа у сунцобран...

XVII

Магаза, макар што је посао био разгранат а обрт велики, ипак није имала свог нарочитог књиговођу, а из књига што их је водио писар благајне, ништа се није могло разабрати. Сваки дан су долазили у

магазу трговачки путници, Немци и Енглези, с којима су се помоћници разговарали о политици и о религији. Долазио им је и један негдашњи властелин који се био пропио, болестан, бедан човек који им је преводио страну кореспонденцију. Момци су га називали убогим ђаволом и турали би му со у чај. И уопште сва је та трговина Лапћеву изгледала као нешто ван осталог света.

Он је свакидан долазио у магазу и гледао да заведе нов ред. Забрањивао је да бију шегрте и да се шегаче са муштеријама; страшно се једио кад би момци, са смехом и кикотом, отправљали куд било у унутрашњост застарелу и рђаву робу под видом нечега свежег и најмодернијег.

Сад је у магази он био главна личност, али он ни сад као ни пре није знао колики је његов иметак, иду ли послови добро, колика је плата старијих момака и тако даље. Початкин и Макеићев га сматраху за младог и неискусног, много су шта крили од њега и свако вече са слепим старцем се крадом о нечем дошаптавали.

Некако почетком јуна Лапћев и Початкин пођоше у Бубновљев ресторан да доручкују и да се уједно и о пословима разговоре. Початкин је код Лапћевих већ одавна био у служби, а ступио је код њих кад му беше тек осам година. Он им је био свој човек, имали су потпуно поверење према њему, и кад би он, одлазећи из магазе, купио из касе сав дневни пазар па набио њиме џепове, ту нико ништа није сумњао.

Он је био глава у магази и у кући, па и у цркви где је, место старца, вршио дужност татора. Због

суровог и зверског поступања са млађима — момци и шегрти га прозваше Маљутом Скуратовим.¹

Кад дођоше у ресторан, он ману главом на келнера па му рече:

— Донесидер нам, братац, пола морског чуда и два тестета непријатности.

Мало после им келнер донесе на служавнику пола флаше ракије и неколико тањира различитих закусака.

— И знаш шта још, љубезниче, — рече му Початкин: — да нам рапортујеш порцију главног мајстора клевете и пањкања — с папулом од кромпира.

Келнер га не разумеде па се збуну и хтеде нешто да каже, али га Початкин строго одмери и рече му:

— Окром!

Келнер се напрегнуто замисли, затим оде да се посаветује с друговима, али се најзад ипак сети, па им однесе порцију сушеног језика. Кад попише по две чашице и прихватише се, Лапћев запита:

— Реците ми, Иване Василићу, је ли истина да су наши послови у последње време почели да падају?

— Боже сачувај.

— Реците ми искрено, без икаквог околишења: колико смо добијали и добијамо прихода, и колика је уопште наша имовина? Јер нема смисла лутати по помрчини. Ми смо недавно састављали биланс наше магазе, али, немојте се љутити, ја том билансу много не верујем. Ви мислите да треба нешто од мене да кријете, па говорите истину само оцу. Ви сте још

¹ Крволок — сарадник Ивана Грозног. — Пр. прев.

од раног детињства навикли да врdate, те сад без тога не можете. Али нашто врдање? Па молим вас, дакле, будите искрени. Какво је право стање наше радње?

— Све зависи од колебања кредита.

Початкин поче да објашњава, али Лапћев ништа не разумеде па посла по Макеића. Овај се одмах појави, прихвати се, пошто се Богу помолио, па својим солидним, густим баритоном поче да говори, пре свега о томе да момци треба и дању и ноћу Бога да моле за своје добротворе.

— Лепо, лепо, али дозволите ви мени да ја себе не сматрам за вашег добротвора, — рече Лапћев.

— Сваки човек треба вазда да има на уму шта је он, и да зна своју нумеру. Ви сте, по милости Божијој, наш отац и добротвор, а ми ваша чељад.

— Ама, све је то мени већ страшно досадило! — плану Лапћев. — Молим вас, будите ето сад и ви мој добротвор, па ми објасните у каквом се стању налази наша фирма. Престаните већ једаред да ме сматрате за балавца, иначе ћу ја сутра затворити магазу. Отац ослепио, брат у лудници, моје сестричине су још нејака деца. Ја овај посао мрзим, ја бих се радо повукао, али нема ко да ме замени, ви то врло добро знате. Оставите већ једанпут то ваше врдање, ако Бога знате.

Пођоше у магазу да прегледају рачуне. Затим су цело вече рачунали код куће, при чему им је и старац помагао. Уводећи сина у своје трговачке тајне, он је говорио таквим тоном као да је он некакав вештац, а не трговац. Показало се да се приход повећавао сваке године приближно за једну десетину капитала, и да је иметак Лапћевих, рачунајући ту

само готов новац и хартије од вредности, достизао у овај мах шест милиона златних рубаља.

Кад у један сат после поноћи, после довршеног рачунања, Лапћев изађе на свеж ваздух, он се још осећао под волшебним утицајем тих цифара. Ноћ беше тиха, сјајна, запарна. Бели зидови с оне стране реке Москве, изглед гломазних замандаљених капија, тишина и ноћне сенке чиниле су уопште утисак некакве тврђаве, и недостајао је само какав стражар с пушком.

Лапћев пође у баштицу па седе на клупу крај оградe која их је одвајала од суседног дома, где такође беше врт. Дафина је била у пуном цвету. Лапћев се сети да је та Дафина још у његовом детињству имала овако испуцану кору и исту оваку висину, и ништа се није изменила од оног доба. Сваки кутак у врту и у дворишту потсећаше га на далеку прошлост. И за време његовог детињства се, исто као и сад, кроз ретко дрвеће видело цело двориште, обасјано месечином, исто су овако тајновите и стравичне биле ноћне сенке, исто овако је наред дворишта лежало црно псето, и широм су били отворени прозори од момачке собе. А све то беху сетне успомене.

Иза оградe у суседном дворишту зачуше се лаки кораци.

— Моја драга, моја мила... — шапну један мушки глас код самог плота, тако да Лапћев чу чак и дисање.

А сад се ево и пољубише.

Лапћев беше уверен, да ће му ти милиони и радња, којима га срце није вукло, загадити живот и коначно га заробити. Он замишљаху себи како ће он

мало помало и огуглати на тај свој положај, па ће се и неосетно уживети у улогу старешине трговачке куће. Почеће да глупави, да стари и на крају крајева ће и умрети, као што уопште умиру паланчани: бедно и чемерно, преносећи своју празнину и досаду на све око њега. Али шта њему смета да баци и те милионе и радњу, па да оде из ове баштице и тог дворишта који су му још из детињства били мрски?

Шапат и пољупци иза плота узрујаваху га. Он изађе на средину дворишта па се, раскопчавши на грудима кошуљу, загледа у месец, и учини му се да ће он овога часа наредити да се отвори капијица па ће изаћи и већ се никад овамо вратити неће. Срце му се слатко стеже од предосећања слободе, он се радосно засмеја и замишљаше какав би то могао да буде диван, поетичан, па, можда, чак и свети живот...

Но он је непрестано стојао и није одлазио, него се питао: „Па лепо! Шта ме то сад још задржава овде? И једио се и на себе и на то црно псето што се извалило на циглама и неће да оде у поље, у шуму где би могло бити независно, радосно. И њему и том псу сметало је да оде из овог дворишта, очевидно, једно и исто: навика на робовање...

* * *

Сутрадан у подне он се одвезе код жене и, да му не би било досадно, позва са собом и Јарцева. Јулија Сергијевна је живела у летњиковцу у Бутову, а он већ пет дана није био код ње. Стигавши на станицу, пријатељи седоше у фијакер, а Јарцев је целог пута певао и дивио се раскошно лепој природи.

Летњиковац се налазио недалеко од станице у једном великом парку. Тамо где се почињала главна алеја, једно двадесет корака од капије; под једном старом гранатом тополом, седела је Јулија Сергијевна, очекујући госте. На њој беше лака елегантна хаљина, — украшена чипкама, — хаљина отворене крем боје, — а у рукама јој беше онај њен негдашњи сунцобран.

Јарцев се поздрави с њом па оде летњиковцу одакле се могаху чути гласови Саше и Лиде, а Лапћев иде до Јулије да се разговоре о пословима.

— Што те нема тако дуго? — запита га она, не пуштајући његову руку. — Ја по цео дан седим ту па те изгледам: хоћеш ли доћи. Досадно ми је без тебе.

Она устаде па га поглади руком по коси па са љубопитством разгледаше његово лице, рамена, шешир.

— Знаш... ја те волим, — рече она па сва порумене. — Ти си ми мио. Ето ти дође, ја те видим и сва сам срећна, не знам како. Но, дед да се разговарамо. Причај ми нешто.

Она му изјављиваше своју љубав, а он је имао такво осећање баш као да је ожењен њоме већ каквих десет година, и зажеле да доручкује. Она га загрли око врата, голицајући свилом своје хаљине његов образ. Он нежно отстрани њену руку, устаде па, не рекав ни речи, пође ка летњиковцу. У сусрет им трчаху девојчице.

„Гле како су порасле! — помисли он. — И колико промена за ове три године... Али ја ћу имати да живим можда још тринаест, још тридесет година... Шта ли нас још све очекује у будућности? Ко доживи — видеће.

Он загрли Сашу и Лиду које му обиснуше око врата, па рече:

— Поздравио вас деда... Ујка Феђа ће скоро умрети, од чика Костје из Америке дошло писмо па вас поздравља. Досадило му је тамо на изложби и скоро ће нам се вратити. А ујка Аљоша је огладнио па би да руча...

Затим седе на терасу па виде како алејом иде његова жена, упутивши се ка летњиковцу. Она се о нечем била замислила, на лицу јој беше сетан, чаровит израз, а у очима јој блистаху сузе. То сад већ не беше она пређашња жгољава, нежна, бледолика девојка, него зрела лепа снажна жена. И ту Лапћев примети с каквим усхићењем ју је посматрао Јарцев, како се тај њен нов, диван израз одражавао и на његовом лицу, такође сетном и усхићеном. Учини му се да Јарцев Јулију сад први пут у животу види. И док су доручковали на тераси, Јарцев се некако радосно и снебивљиво смешио, и непрестано погледао у Јулију, у њен диван врат.

Лапћев га и нехотице посматраше и размишљаше о томе да ће се можда живети још тринаест, па још и тридесет година... И шта ли ће имати да се преживи за то време? Шта ли нас очекује у будућности?

Па помисли:

„Ко жив дочека — видеће”.

УБИСТВО

На станици Пролазна служили су бденије. Пред великом иконом, светло измаланом на златној позадини, стајала је група станичног особља, њихове жене и деца, као и дрвосече и тестераши, који су радили у близини пруге. Сви су ћутали, опчињени сјајем воштаница и фијукањем мењаве, која је изненада почела да бесни напољу, без обзира што то беше уочи Благовести. Служио је стари свештеник из Ведењапина, а певали су црквењак и Матвеј Терехов.

Матвејево лице сијало је од радости, он је певао и уз то протезао врат као да хоће да полети. Певао је тенором, а и канон у тенору читао, с насладом и убедљиво. Кад су певали песму „Архангелски глас”, он је махао руком као диригент, и, трудећи се да се сложи с муклим, старачким црквењачким басом, извијао је својим тенором нешто необично складно, а на лицу му се видало да осећа велико задовољство.

Али се бденије заврши, сви се мирно разиђоше, и опет поста мрачно и пусто, и настаде она иста тишина, која бива само на станицама које се налазе усамљене у пољу или у шуми, кад ветар за-

вија и ништа се више не чује, и кад се осећа сва она празнина унаоколо, сва чамотиња живота који полако тече.

Матвеј је становао близу станице, у крчми свога брата од стрица. Али њему се није ишло кући. Он је седео код бифеције за келнерајем и причао полугласно:

— Ми смо у фабрици каљевих пећи имали свој хор. И морам вам рећи, да иако смо били прости мајстори, ипак смо певали као што треба, изванредно. Често су нас позивали у варош, и кад је тамо викарни владика Јован извољевао да служи у Троицкој цркви, онда је архијерејски хор певао на десној, а ми на левој певници. Само су се у граду жалили да ми дугачко певамо: они из фабрике, веле, отежу. Додуше ми смо Андријин канон и Похвалу почињали у седам а завршавали после једанаест сати, тако да понекад дођеш кући у фабрику, а оно већ један сат. Добро је било! — уздахну Матвеј, — чак врло добро, Сергије Никаноровићу. А овде, у рођеној кући, никакве радости. Најближа црква је удаљена пет километара, а при оваквом слабом здрављу као што је моје, не може се ни доћи тамо, па и певача нема. А у нашој породици — никаквог мира, из дана у дан ларма, псовка, нечистоћа, сви из једног чанка као сељаци једемо, а чорба је са бубашвабама... Бог ми не да здравља, а иначе би одавно отишао, Сергије Никаноровићу.

Матвеј Терехов не беше још стар, четрдесет пет година, али је изгледао болестан, с борама на лицу и проређеном брадицом која беше већ сасвим седа, и то га је чинило да изгледа много старији. Гово-

рио је slabим гласом, обазриво и кашљући, хватао се за груди и тада је његов поглед постајао немиран и узбудљив као код врло осетљивих људи. Никад није говорио одређено шта га боли, али је волео да прича надугачко, како је једном у фабрици подигао тежак цак и струнио се, и како је због тога добио гуку, која га је натерала да остави службу у фабрици каљевих пећи и да се врати у завичај. А шта значи гука, то није могао да објасни.

— Признајем, не волим брата, — настави он, доливајући себи чаја. — Он је старији од мене, и грота је да га осућујем, али, Боже ме прости, не могу да издржим. Он је човек осигон, суров, поган на језику, напаст за своје рођаке и раднике, и никад расположен. Прошле недеље љубазно га замолих: „Брале, хајдемо у Пахомово на службу”. А он на то: „Нећу, вели, тамошњи поп је коцкар”. Па ни овамо није данас дошао, јер, вели, ведењапински свештеник пуши и пије вотку. Не воли свештенство! Сам себи врши обреде: и службу, и часове, и вечерњу, а сестра му служи уместо црквењака. Он започне: Господу помолимсја! А она танким гласићем, као ћурка, одговара: Господи помилуј!... Грех, па то ти је! Свакидан му говорим: „Опаметите се, драги мој! Покајте се, драги мој! — а он ни абера.

Сергије Никанорић, бифеција, насу пет чаша чаја и однесе их на служавнику у женско одељење. Тек што уђе тамо, зачу се узвик:

— Како то служиш, свињо једна? Не умеш ни да служиш!

То беше глас шефа станице. На то се зачу неко неразговорно мумлање, а затим опет љутит и оштар узвик:

— Напоље!

Бифеџија се врати веома збуњен.

— Некада сам угађао и грофовима и кнезовима, — проговори тихо: — а сад, видите, не уmem ни чај да служим... Изгрди ме у присуству свештеника и жена.

Бифеџија Сергије Никанорић је некад имао велике паре и држао ресторацију на најбољој станици, у губерниском граду, где су се укрштале две пруге. Тада је носио фрак и златан сат. Али су му послови ишли рђаво, потрошио је све паре на луксузно посуђе, поткрадала га је и послуга и пошто се мало помало запетљао, пређе на другу станицу, мање прометну; ту му одбеже жена и однесе све сребрно посуђе. Онда он пређе на трећу станицу, гору, где се нису продавала топла јела. Затим на четврту. Мењајући често станице и падајући све ниже, најзад је доспео на станицу Пр о л а з н а. Ту је продавао само чај, јевтину ракију, а за мезе давао је кувана јаја и суву саламу, која је заударала на смолу и коју је и сâм, шеретски звао, „музикантском саламом”. Био је потпуно ћелав, имао је плаве избуљене очи и густе, чупаве залиске, које је често чешљао пред малим огледалом. Успомене на прошлост стално су га узнемиравале, он никако није могао да се навикне на „музикантску саламу”, на простаклук шефа станице и на сељаке који су се цењкали, док је то, по његовом мишљењу, било у

бифеу исто тако непристојно као и у апотеци. Он се стидео своје сиротиње и свог понижења, и тај стид беше сад главна садржина његовог живота.

— А пролеће је нешто одоцнило ове године, — рече Матвеј, послушнујући. — Додуше, и боље је, јер не волим пролеће. У пролеће је врло каљаво, Сергије Никанорићу. У књигама пишу: пролеће — певају тице, сунце залази, а зар је то пријатно? Тица је тица и квит. Ја волим добро друштво, да чујем људе, да проговорим о религији или да отпевам нешто пријатно у хору, а они, тамо, о славујима и цвећу. — Нек иду с милим Богом!

Он опет поче о фабрици каљевих пећи, о хору, али увређени Сергије Никанорић није се могао никакo да смири и мумлао је нешто, непрестано слежући раменима. Матвеј се поздрави и оде кући.

Мраза не беше, а на крововима се већ кравило, ма да је падао крупан снег; пахуљице су се брзо виле у ваздуху и бели облаци јурили су један за другим дуж железничке пруге. А храстова шума с обе стране насипа, једва обасјана месечином, која се пробијала негде високо иза облака, хујала је некако језовито и отегнуто. Како је страшно дрвеће, кад га љуља јака олуја! Матвеј је ишао друмом поред пруге, кријући лице и руке, а ветар га је шибао с леђа. Одједном се појави мали коњ, засут снегом, и саонице које су се вукле по голом камењу друма, и сељак са завијеном главом, такође сав бео, који је ударао бичем. Матвеј се осврте, али већ не беше ни саоница ни сељака, као да му се све то привидело, те он убрза кораке, уплашен наједном ни сам не знајући зашто.

Ето и прелаза, и мрачне кућице, где станује стражар. Браник је подигнут и наоколо су стајали читави сметови, и као у вилинском колу уочи празника вили су се облаци снега. Ту пресеца пругу стари, некада велики пут, који још и сада зову главним друмом. Десно, близу прелаза, поред самог пута налази се крчма Терехова, некадашња механа. Ту ноћу увек тиња светлост.

Кад Матвеј дође кући, у свима собама, па чак и у претсобљу, мирисало је јако на тамњан. Његов брат, Јаков Иванић, и даље је служио бденије. У соби за молитву, где се ово дешавало, стајала је напред у углу скриња са старинским, прадедовским иконама у позлаћеним ризама, а ђоба зида, и лево и десно, беху пуна икона старе и нове иконописачке школе, у скрињама или без њих. На столу прекривеном до земље столњаком, стајала је икона Благовести, а поред ње крст од кипариса и кадионица; гореле су воштанице. Крај стола је стајала налоња. Пролазећи поред те собе, Матвеј се заустави и погледа кроз врата. Јаков Иванић је тада читао с налоње; с њиме се молила и његова сестра Аглаја, висока, сува старица у плавој хаљини и белој марами. Беше ту и кћи Јакова Иванића, Дашутка, девојка од својих осамнаест година, ружна, сва пегава у лицу, по обичају боса и у истој хаљини у којој је те вечери појила стоку.

— Слава Тебје, показавшему нам свјет! — викну високим гласом, певајући, Јаков Иванић и дубоко се поклони.

Аглаја подупре руком подбрадак и запева танким, пискавим и отегнутим гласом. А горе над та-

ваницом одјекнуше такође неки нејасни гласови, који као да су претили и наговештавали нешто рђаво. На другом кату, после пожара који је врло давно био, није нико становао и прозори беху заковани даскама, а на поду међу гредама ваљаху се празне флаше. Сада је тамо ударао и фијукао ветар и изгледало је да неко трчи, спотичући се о греде.

Половина доњег ката беше заузета за крчму, у другој се сместила породица Терехова, тако да кад су у крчми лармали пијани путници, чуло се у собама све до последње речи. Матвеј је становао крај кујне, у соби с великом пећи, где су раније, док је ту била механа, свакидан пекли хлеб. У тој истој соби иза пећи становала је и Дашутка, која није имала своју собу. Ту је ноћу увек певао попац и трчкарали су мишеви.

Матвеј запали свећу и поче читати књигу, коју је добио од станичног жандарма. Док је читао, молитва се заврши и сви одоше на спавање. Дашутка такође леже. Она одмах захрка, али се убрзо пробуди и рече, зевајући:

— Чича Матвеја, не гори бадава свећу.

— То је моја свећа, — одговори Матвеј. — Ја сам је за моје паре купио.

Дашутка се мало преврну и опет заспа. Матвеј је још дуго седео, — није му се спавало — и пошто заврши последњу страну, узе из сандука писаљку и написа на књизи: „Ову књигу сам читао ја, Матвеј Терехов, и налазим да је она од свих књига које сам читао најбоља, због чега изјављујем своје признање подофициру жандармериске же-

лезничке управе Кузми Николајеву Жукову, као власнику ове неоцењиве књиге." Он је сматрао за бон-тон да чини овакве натписе на туђим књигама.

II

На сам дан Благовести, пошто су испратили поштански воз, Матвеј је седео у бифеу, пио чај с лимуном и причао.

Слушали су га бифеџија и жандарм Жуков.

— Ја сам, да вам речем, — причао је Матвеј, — још у младости био привржен религији. Имао сам тек дванаест година, а већ сам читао апостол у цркви, и моји родитељи беху веома поносити, и свакога лета ја и покојна нана ишли смо на богослужење. Некад смо, док друга деца песме певају или лове ракове, ја и нана седели заједно. Старији су ме хвалили, па и мени лично беше пријатно, што сам таквог владања. А чим ме нана с благословом испрати у фабрику, ја сам у слободном времену тамо певао тенор у нашем хору, и не беше лепшег задовољства. Дабоме, вотку нисам пио, ни дуван пушио, чувао сам телесну чистоту, а познато је да се такав начин живота не допада непријатељу човечанског рода, и он захеле, проклет дабогда, да ме упропасти, и поче да помрачује мој разум, исто као сад брату. Најпре сам дао завет да не мрсим понедеоником и да никако не једем месо, а после ме уопште обузе чудно расположење. Свети оци су у прву недељу Великога поста до суботе одредили строги пост, али онима који раде и болесницима није грех ни чај да попију; а ја до саме недеље ни мрве хле-

ба нисам узимао у уста, а затим целог поста никако нисам употребљавао зејтин, а средом и петком уопште нисам јео. То исто беше и за време малих постова. Некад, у време Петровог поста, наши у фабрици кусају кашиком чорбу од купуса са шараном, а ја постранице од њих гризем двопек. Људи, наравно, разног су састава, али о себи могу рећи ово: у посне дане не беше ми тешко, па чак уколико бејаш ревноснији, утолико ми лакше беше. Зажелиш се јела само у прве дане поста, а после навикнеш, бива ти лакше, и, не лези враже, на крају недеље ништа ти није, и ноге ти некако обамрле, као да ниси на земљи већ у облацима. А сем тога, бејаш се заветовао и за штошта друго: устајао сам ноћу и клањао, преносио тешко камење с места на место, ишао бос по снегу, па и вериге носио. Али после неког времена, исповедајући се једном пред свештеником одједном ми паде напамет оваква мисао: па овај свештеник је жењен, мрси и пуши; како ме он може исповедати и с којим правом ми он опрашта грехове, кад је грешнији од мене? Ја се чак зејтина чувам, а он по свој прилици јесетру једе. Одем другом свештенику, кад овај за пакост, неки дебељко, у свиленој мантији шушти као жена, а и он мирише на дуван. Одем у манастир да постим, али и тамо моја душа не може да се смири, све ми се чини да калуђери не живе по уставу. А после тога, никако да нађем богослужење како се мени свиђа: у једном месту служе врло брзо, у другом, замисли, не певају припев после Достојно, у трећем црквењак пева кроз нос... Једном, Боже ме прости грешног, стојим тако у цркви а од љутине

ми срце игра. Зар то молитва? И чини ми се, као да се свет у цркви не крсти како треба и не слуша како ваља; когагод погледам, све саме пијанице, гурмани, пушачи, развратници, коцкари, једини сам ја који живим по заповестима.

Лукави сотона не дрема, и што даље то пре, пре-стадох да певам у хору и сад више уопште не идем у цркву; о себи овако претпостављам, као да сам праведник, а да црква по својој несавршености није за мене, тојест, слично палом анђелу, почех у својој гордости да уображавам врло много. После тога почех радити, да створим своју цркву. Најмих код једне глуве мештанке собицу далеко ван вароши, код гробља, и уредих капелицу, као што је у мога брата, али имао сам само свећњаке и праву кадионицу. У тој мојој капелици држао сам се светогорског устава, тојест код мене је обавезно сваког дана почињало јутрење у поноћ, а уочи дванаест празника који се нарочито поштују и славе, бденије је код мене трајало десет сати, а понекад и дванаест. Калуђери ипак, по уставу, седе за време катизама и паримија, а ја сам желео да угодим Богу више од калуђера, па сам све време бивао на ногама. Читао сам и певао отегнуто, са сузама и уздасима, дижући руке, и право с молитве, не спавајући, ишао сам на посао, па и радио све с молитвом. Али се про-несе по вароши: Матвеј је светац, Матвеј исцељује болесне и луде. Наровно, никога нисам исцелио, али зна се, чим се појави некакав раскол или лажно учење, онда се од женског пола не можеш отрести. Свеједно, иду као муве на мед. Запеле па долазе к мени разне снаше и старе девојке, клањају ми се

до земље, љубе ме у руку и веле да сам светац и тако даље, а једна рече да је чак видела на мојој глави светитељски сјај. Постаде тесно у капелици, и ја најмих већу собу, и створи се код мене права вавилонска кула, сотона ме узе коначно под своје и заклони светлост од очију мојих поганим копитама својим. Ми сви као да постасмо луди. Ја сам читао а снаше и старе девојке су певале, и на тај начин, дуго без јела и пића, отстојавши на ногама дан и ноћ или дуже, наједном су почињале да се тресу, као да их је грозница ухватила, а затим час једна час друга — да вриште — и то тако страшно! Ја се такође тресем као Јеврејин на тигању, не знајући ни сам зашто, и наше ноге почињу да скачу. Управо чудновато: нећеш, а скачеш и млатараш рукама; а после тога: вика, цика, сви играмо и трчимо једно за другим, трчимо док не клонемо. И, тако, у дивљој несвести, постанем развратник.

Жандарм се насмеја, али, приметивши да се нико више не смеје, уозбиљи се и рече:

— То је молоканска секта. Ја сам читао, све је тако и на Кавказу.

— Гром ме није спалио, — настави Матвеј, прекрстивши се према икони и мрдајући уснама. — Мора бити да се на оном свету молила за мене нана. Пошто су ме у вароши сви поштовали као светитеља и почеше чак и госпође и боља господа да долазе кришом код мене утехе ради, одох једном нашем газди Осипу Варламићу да се опростим — беху тог дана поклада, а он онда затвори врата резом и ми остадосмо насамо, очи у очи. И он поче да ме

трезни. А треба да знате, да је Осип Варламић био нешколован човек, али врло далековид, и сви су га поштовали и бојали га се, јер беше строг, побожан и марљив. Био је претседник општине и кмет можда двадесет година и учинио многа добра дела; сву Новомосковску улицу посуо је шљунком, па окре-чио саборну цркву, а стубове измалао у виду мине-рала малахита. Дакле, он затвори врата и — „одав-но, вели, хтео сам да те нађем, добросрећниче... Ти, вели, мислиш да си светац? Не, ти ниси светац, већ богоотпадник, јеретик и злочинац...” Па развезе, развезе... Не могу ни да вам опишем како је склад-но и паметно говорио, као да је написао, па тако дирљиво. Говорио је два сата. Гану ме речима, отво-рише ми се очи. Слушах га, слушах и — зајецах! „Буди, вели, обичан човек, једи, пиј, одевај се и мо-ли се Богу као сви, а што је изнад уобичајеног, од ђавола је. Твоје су, вели, вериге од ђавола, и капе-лица је твоја од ђавола; све је то, вели, гордост.”

Сутрадан, на чисти понедеоник, даде Бог да се разболим. Струних се, одвезоше ме у болницу; му-чио сам се врло много и горко плакао и тресао се. Мишљах да ми је из болнице пут право у пакао, и замало што нисам умро. Промучих се на болеснич-кој постељи пола године, а чим се придигох први посао ми беше да се испостим како треба и поста-дох опет човек. Осип Варламић ме отпрати кући и поучи: „Памти, вели, Матвеје, да све што је изнад уобичајеног, од ђавола је. И ја сад једем и пијем као сви, и молим се Богу као сви... Ако ли се сад деси да поп мирише на дукан или винце, не усуђујем се да му замерим, јер је и поп обичан човек. Али чим

почну да говоре да у граду или селу има некакав све-тац, који недељама не једе и уводи своја правила, одмах знам, шта је посреди.

— Дакле, ето вам господо, мога живота. Сад и ја, као Осип Варламић, непрестано поучавам брата и сестру и корим их, али то је глас вапијућег у пу-стињи. Није ми Бог дао дара.

Прича Матвејева по свој прилици није направила никакав утисак. Сергије Никанорић не рече ништа и поче да скупља с келнераја мезелуке, а жандарм отпоче говорити о томе како је богат Матвејев брат, Јаков Иванић.

— Он има бар тридесет хиљада, — рече он.

Жандарм Жуков беше риђ, пун у лицу (кад је ишао тресли су му се образи), здрав, сит и кад није било старијих обично је седео заваљен и ставивши ногу преко ноге; у разговору се клатио и безбриж-но звиждукао, а истовремено на лицу му се огледа-ло лично задовољство, ситост, као да је тек устао с ручка. Имао је новаца и говорио о њима с изразом великога znalца. Бавио се и посредничким послови-ма и кад је некеме требало да прода имање, коња или половна кола, онда се обраћао њему.

— Да, биће, богами, тридесет хиљада, — потвр-ди Сергије Никанорић. — Ваш је дед имао огроман иметак, — рече, обраћајући се Матвеју. — Огро-ман! Све је после остало вашем оцу и вашем стри-цу. Ваш отац је умро у младим годинама, а после њега све је узео стриц, а затим значи Јаков Иванић. Док сте ви с наном ишли на богослужење и певали тенор у фабрици, ту без вас нису седели скрштених руку.

— На ваш део долази петнаест хиљада, — рече жандарм, клатећи се. — Крчма вам је заједничка, дакле и капитал је заједнички. Да. Да сам на вашем месту одавно бих повео парницу. Поднео бих сам претставку, а док би се парница водила, у четири ока би му главу разбио...

Јакова Иванића нису волели, јер кад неко не верује онако као сви, онда то непријатно дира чак и људе равнодушне према вери. Жандарм га није волео још и зато, што је и он продавао коње и половна кола.

— Ви немате воље да се парничите с братом, јер и сами имате много новаца, — рече бифеџија Матвеју, гледајући га завидљиво. — Добро је ко има средстава, а ја ето, вероватно и умрећу овако...

Матвеј поче уверавати да он уопште нема новаца, али га Сергије Никанорић више није слушао; сећања на прошлост, на увреде које је трпео свакидан, навалише на њега; ћелава се глава озноји, он поцрвене и поче жмиркати очима.

— Живот је проклет! — рече љутито и тресну саламу о под.

III

Причало се, да је механу сазидала још за време Александра I, нека удовица, која се овде доселила са својим сином; звала се Авдотија Терехова. Код оних који су некад поштом пролазили нарочито у ноћима пуним месечине, мрачна зграда са наслоном за коње и стално затворена врата изазивали су својим изгледом осећање досаде и нејасног страха, као

да су у тој згради живели вилењаци и разбојници; и увек, кад је већ остави за собом, кочијаш би се освртао и брже потерао коње. Путници би овде нерадо отседали, јер су газде биле увек непредусретљиве и врло скупо би им наплаћивали. У дворишту чак и лети беше блата; и ту, у блату, лежале су огромне дебеле свиње и лутали непривезани коњи, којима су трговали Терехови, па се често догађало, да су коњи, кад им се досади, истрчавали из дворишта и као бесни јурили друмом и плашили богомољке.

Некад је овде био велики саобраћај; пролазили су дугачки каравани с еспапом, и ту се дешавали разни догађаји, као например, кад су пре тридесет година кириџије, у свађи, заподеле тучу и убили трговца који је туда пролазио, а на пола километра од механе још и сад стоји нахерен крст; пролазиле су и поштанске тројке са звонцима и тешка господска кола, а с риком и облацима прашине — и крда рогате марве.

Кад су саградили железницу, онда је у прво време на том месту била само постаја, а затим, после десет година, саградили су данашњу станицу *П р о л а з н у*. Саобраћај је на старом поштанском друму готово престао, и по њему су ишле само месне спахије и сељаци, а у пролеће и у јесен пролазили су у гомилама и радници. Механа се претворила у крчму; горњи кат је изгорео, а кров постао жут од рђе, наслон за коње мало помало беше се развалио, а у дворишту су се још увек ваљале у блату огромне дебеле свиње, розикасте и одвратне. Као и пре, истрчавали су понекад из дворишта коњи, и задигнута репа бесно јурили друмом. У крчми су продавали

чај, сено, овас, брашно, а такође вотку и пиво, које су точили и за кафану и за куће; алкохолна пића продаваху крадом, пошто никад нису имали дозволе.

Терехови су се уопште одликовали религиозношћу, те су чак добили и надимак — Богомолони. Али можда зато што су живели одвојено као медведи, избегавали људе и до свега долазили на свој начин, беху склони сањаријама и верском колебању, и готово свако поколење веровало је некако друкчије. Баба Авдотија, која је сазидала механу, беше староверка, њен син и оба унука (очеви Матвеја и Јакова) ишли су у православну цркву, примали су у кућу свештеника и молили се Богу пред новим иконама с истом побожношћу као и пред старим; син у старости није јео меса и беше се заветовао да ћути, сматрајући да је сваки разговор грех, а унуци су имали ту особину што су тумачили Св. писмо не тако једноставно, већ су у њему тражили скривени смисао, тврдећи да се у свакој светој речи садржи нека тајна. Праунук Авдотије, Матвеј, борио се од самог детињства са сањаријама и замало није пропао; други праунук Јаков Иванић био је православац, али је после женине смрти одједном престао ићи у цркву и молио се Богу код куће. Угледајући се на њега, саблазнила се и сестра Аглаја: ни она није ишла у цркву, нити је дозвољавала Дашутки. За Аглају се још причало, као да је у младости ишла у Ведењапино, код секте Христа и да крадом и даље живи као припадница те секте, па зато и носи белу мараму.

Јаков Иванић био је старији од Матвеја за десет година. То беше врло леп старац, седе браде, гото-

во до појаса и густих обрва, које су давале његовом лицу суров, скоро пакостан израз. Носио је дугачак доњи капут од добре чоје и црну романовску полубунду, и уопште старао се да буде чисто и уљудно одевен; каљаче је носио чак и кад је суво. У цркву није ишао, јер по његовом мишљењу тамо се нису потпуно придржавали устава, а и зато што су свештеници пили вино кад се то не допушта и пушили дуван.

Он је код своје куће читао и певао свакидан заједно с Аглајом. У Ведењапину на јутрењу нису уопште читали канон, а вечерње нису служили чак ни на велике празнике, а он је код своје куће читао све како треба свакидан, не пропуштајући ни ретка и не хитајући, а у слободно време читао је наглас житија. И у свакодневном животу он се строго придржавао устава; тако, ако би се за време Великог поста дозвољавало по уставу вино „ради живљег рада“, онда би он неизоставно пио вино, чак кад му се и не пије.

Он је читао, певао, кадио и постио не зато да га Бог некако награди, већ што је такав ред. Човек не може живети без вере, а вера се мора правилно исповедати, из године у годину, из дана у дан у извесном реду, да се човек свако јутро и свако вече обраћа Богу баш оним речима и мислима које пристоје томе дану и часу. Треба живети, па према томе и молити се онако како је Богу угодно, и зато треба свакидан читати и певати само оно што је Богу угодно, тојест што је прописано уставом; на пример, прву главу Јовановог Јеванђеља треба читати само на Ускрс, а од Ускрса до Спасовдана не сме се пе-

вати „Достојно јест”, и тако даље. Јаков Иванић за време молитве осећао је велико задовољство што је био свестан овога реда и његовог значаја. Кад је силом прилика морао да квари овај ред, на пример, ради одласка у варош за робу или у банку, онда га је гризла савест и осећао се несрећан.

Брат Матвеј, кад дође неочекивано из фабрике и кад се настани у крчми као у кући, почео је још од првих дана да квари ред. Он не хтеде да се заједнички моли Богу; нити да у одређено време једе и пије чај, устајао је доцкан, средом и петком пио је млеко тобож због слабог здравља; готово сваки дан за време молитве улазио је у собу за молитву и викао: „Опаметите се, драги мој! Покајте се, драги мој!” Због тих речи Јаков Иванић је падао у ватру, а Аглаја, не могући да издржи, почињала би да грди. Или би Матвеј ноћу прикривен, улазио у собу за молитву и тихо говорио: „Брале, ваша молитва није угодна Богу. Јер је казано: Иди пре те се помири с братом својим, па онда дођи и принеси дар свој. Ви пак дајете новац под интерес и тргујете ракијом. Покајте се!”

У Матвејевим речима Јаков је видео само обичан изговор неозбиљних и немарних људи, који говоре о љубави према ближњем, о помирењу с братом и свему осталом само ради тога, да се не би молили Богу, постили и да не би читали свете књиге, и који с презрењем говоре о добити и процентима само зато што не воле да раде. Много је лакше бити сиромас, ништа не штедети и ништа не чувати, неголи бити богат.

Па ипак он беше узнемирен и више се није могао молити Богу као пре. Чим би ушао у собу за молитву и отворио књигу, одмах је почињао зепсти да ће ући брат и сметати му; и стварно, Матвеј би се убрзо појављивао и викао дрхтавим гласом: „Брале, опаметите се! Брале, покајте се!” Сестра би грдила, а Јаков би бивао изван себе и викао: „Напоље из моје куће!” Овај би му узвраћао: „То је наша заједничка кућа”.

Почињао би Јаков поново да чита и пева, али се више није могао смирити, и сасвим несвесно, понеки пут би се замислио над књигом; ма да је речи брата сматрао за ситнице, ипак би му однекуд у задње време падало напамет, да је богаташу тешко ући у царство небеско, да је пре три године купио врло повољно украденог коња, да је још за живота покојне жене умро једном некакав пијаница у његовој крчми од ракије...

Тада по читаве ноћи не би добро спавао, и скоро будан чуо је како и Матвеј не спава и непрестано уздише, вајкајући се за својом фабриком каљевих пећи. А Јакову је ноћу, док се претурао у постељи, падао напамет и украдени коњ, и пијаница и јеванђелске речи о камили.

Изгледало је, да он опет почиње да сањари. А као заинат, сваки дан, иако беше крај марта, падао је снег и шума је хујала као у зиму, и никако није ишло у главу да ће једном пролеће доћи. Време је стварало расположење и за досаду, и за свађу и за мржњу, док је ноћу, кад је ветар фијукао изнад таванице, изгледало да неко станује горе на празном

кату, и сањарије су се мало помало увлачиле у душу, глава је горела, и није се могло спавати.

IV

Ујутру на Велики понедеоник Матвеј зачу из своје собе, како Дашутка рече Аглаји:

— Чича Матвеј је говорио, да данас, вели, не треба постити.

Матвеј се сети целог разговора који је имао уочи тог дана с Дашутком, и наједном се осети увређен.

— Девојко, не греш, — рече он јечећи, као болесник. — Без поста се не може, и Бог наш постио је четрдесет дана. А теби сам само говорио, да рђавом човеку и пост не помаже.

— А ти само слушај оне у фабрици, па ћеш добро проћи, — рече иронично Аглаја, перући под (она је радним данима обично прала патос и том приликом се љутила на цео свет). Зна се какав је пост у фабрици. Де, упитај њега, оног твог стрица, упитај за ону лепојку, како је он с њом, с том гујом, ждерао млеко у посне дане. Друге учи, а сам прећуткује гују. Па упитај још: коме је он оставио новац, коме?

Матвеј је брижљиво, као гуја нокте, крио од свих, да се у оно време, кад су с њим заједно у капелици скакале и беснеле старице и девојке, саживео са једном малограђанком и имао с њом дете. При поласку кући, он је тој жени дао све што је уштедио у фабрици, а за свој пут је узајмио од газде, и сад је имао свега неколико рубаља да троши на чај и свеће. „Лепојка“ га је затим обавестила да је дете

умрло, и питала у писму шта да ради с новцем. То је писмо донео са станице радник, а Аглаја га примила и прочитала, и после је свакидан пребацивала Матвеју „лепојку“.

— Није шала, девет стотина рубаља! — настави Аглаја. — Дао девет стотина рубаља туђој гуји, фабричкој кобили, црко да Бог да! — Она се већ разгоропади и поче викати пиштећи: — Ћутиш? Ја би те смождала, распикућо! Девет стотина рубаља, као да је копејка! Боље да си то Дашутки преписао, она ти је своја а не туђина — или да си послао у Бјељев Маријиним јадним сиротицама св. Деве Марије. Дабогда се задавила та твоја гуја, нек је трипут с анатемом проклета, шкорпија једна, дабогда не дочекала Христово васкресење!

Јаков Иванић је позва; беше већ време да служе часове. Она се уми, стави белу вратну мараму и пође у собу за молитву своме вољеном брату, сад већ мирна и смерна. Кад је разговарала с Матвејем или у крчми служила сељацима чај, онда то беше сува, оштрих очију, пакосна старица, а у соби за молитву лице јој беше светло, благо, цела њена појава изгледала је млађа, достојанствено се клањала и чак љупко пућила усне.

Јаков Иванић поче тихо и тужно читати часове, као увек уз Велики пост. Прочитавши мало, он застаде да послушне какав је мир у целој кући, а затим настави опет читање, осећајући задовољство; он је побожно склапао руке, колутао очима, климао главом и уздисао. Али се наједном зачуше гласови. Матвеју су дошли у госте жандарм и Сергије Ни-

канорић. Јаков Иванић се устручавао да чита наглас и да пева, кад су се у кући налазили непознати људи, и сад кад зачу гласове, поче читати шапатом и лагано. У соби за молитву чуло се како бифеџија прича:

— Татарин у Шчепову издаје свој посао за хиљаду и по. Треба му сад дати пет стотина, а на остало меницу. Дакле, Матвеје Василићу, имајте толико поверења, па ми дајте тих пет стотина. Плаћаћу вам два процента месечно.

— Откуд мени паре! — зачуди се Матвеј. — Откуд ми паре!?

— Два процента месечно, то вам је као кад падне с неба, — објашњавао је жандарм. — А кад код вас леже, паре вам само мољци једу и никакве хасне од тога.

Затим гости одоше и настаде тајац. Али чим Јаков Иванић опет поче наглас читати и певати, зачу се глас иза врата:

— Брале, дајте ми коње да одем у Ведењапино! То беше Матвеј. И Јаков у души опет осети узнемиреност.

— Кога да вам дам? упита он, размисливши се. — Вранца је узео радник да одвезе свињу, а паству ће са мном у Шутејкино, чим завршим.

— Брале, зашто само вама стоје коњи на расположењу, а мени не? — запита љутито Матвеј.

— Зато што не идем у шетњу, већ послом.

— Имање нам је заједничко, па према томе и коњи су заједнички, и ви то треба да знате, драги мој.

Наста тајац. Јаков се није молио и чекао је да се Матвеј склони с врата.

— Брале, — рече Матвеј: — ја сам човек болестан, нећу имање, нек иде бестрага, управљајте сами, али ми дајте макар нешто кол'ко да се одржим у мојој болести. Дајте, и ја ћу отићи.

Јаков је ћутао. Он би радо хтео да се отараси Матвеја, али да му да паре није могао, пошто је све уложено у послове; а и у целој лози Терехова још се није десило да се браћа деле; деоба је— пропаст.

Јаков је ћутао и непрестано чекао да Матвеј оде, и стално погледаше у сестру, страхујући да се не умеша и да не отпочне опет грдња, као јутрос. Кад најзад Матвеј оде, он настави читање, али више није имао воље, од метанисања до земље отежала му глава и смркавало се пред очима, и би му досадно да слуша свој тихи и тужни глас. Кад би некад тако ноћу клонуо духом, онда је то тумачио несаницом, а дању га је опет то плашило и почело му се причињавати да му на глави и раменима седе ђаволи.

Кад сврши некако часове, незадовољан и срдит, он пође у Шутејкино. Још јесенас су радници копали јарак око Пролазне и задужили се у крчми осамнаест рубаља, и сад је требало затећи у Шутејкину њиховог предузимача и наплатити од њега тај новац. Од раскрављеног снега и вејавице пут се искварио, постао црн и пун рупчага, а местимице већ и излокан; снег се по странама наслањао испод пута, тако да се морало ићи као по уском

насипу, а скретати у страну при сусрету било је веома тешко. Небо се беше натуштило још ујутру, а дувао је влажан ветар...

У сусрет је ишла дуга поворка кола: сељанке су возиле цигле. Јаков је требало да скрене с пута, и његов коњ упаде у снег до трбуха, санке за једног путника нагоше се у десно, и он да се не би претурио, наже се на леву страну и тако је седео све време. Док се поред њега полако кретао низ кола, он је слушао кроз ветар шкрипу саоница и задуваност мршавих коња и сељанке како веле за њега: „Богомољац путује”, — а једна од њих пошто погледа сажаливо у његовог коња, рече брзо:

— Изгледа да ће снег трајати до Ђурђевдана. Јадни коњи!

Јаков је седео незгодно, повијен, и жмиркаше очима због ветра, а пред њим промицали час коњи час цигле. И можда зато што му је незгодно и што га је болела слабина, њему наједном би криво, и посао ради кога је путовао учини му се безначајан и он се сети да би могао сутра да пошаље радника у Шутејкино. Однекуд опет, као и прошле несане ноћи, падоше му напамет речи о камили, а затим га обузеше разне успомене, час о сељаку што је продао украденог коња, час о пијаници, час о сељанкама што су му давале самоваре у залог.

Наравно, сваки се трговац труди да узме што више, али Јаков је осећао замор, што је трговац; он је хтео да оде негде далеко од таквог начина живота и би му досадно од мисли, да вечерас треба још и вечерњу да очита. Ветар га је шибао пра-

во у лице и шушкао око крагне, и чинило се да му он шапуће све ове мисли, доносећи их са широког, белог поља...

Посматрајући то поље, које је знао још из детињства, Јаков се сети да се исто тако плашио и да су га исте мисли обузимале у младости, кад је сањарио и верски се колебао.

Он се плашио страшно да остане сам у пољу; осврте се натраг и полако пође за низом кола, док су се сељанке смејале и говориле:

— Богомоллов се враћа.

Код куће, због поста, нису ништа кували, нити самовар грејали, и дан је због тога изгледао веома дугачак. Јаков Иванић је већ одавно испрегао коња, послао брашно на станицу и двапут узимао да чита псалтир, а до вечери било је још далеко. Аглаја је опрала већ сав под, и из докона времена, претура-ла је по сандуку, чији капак беше олепљен етикетама с флаша. Матвеј, гладан и тужан, седео је и читао, или прилазио холандској пећи и дуго посматрао каљеве делове, који га потсетише на фабрику. Дашутка је спавала, затим, пробудивши се, оде да напоји стоку. Њој се, док је вадилa воду из бунара, прекинуо конопац а кофа јој пала у воду. Радник поче тражити чакљу, да извуче кофу, а Дашутка је табанала за њим боса по прљавом снегу, с црвеним ногама као у гуске, и понављала: „Тамо је амбис!” Хтела је рећи, да је у бунару дубље него што може допрети чакља, али је радник није разумевао и, по свој прилици беше му досадила, јер се изненада осврте и изгрди је непристојним речима. Јаков Ива-

нић, који је у то време изишао у двориште, зачу како Дашутка одговара раднику брзом и дугачком паљбом грдње, коју је могла да научи само у крчми од пијаних сељака.

— Шта је то, безобразнице једна? — викну јој он и чак се уплаши. — Какве су то речи?

Она погледа у оца у недоумици, тупо, не разумевајући, зашто не треба изговарати такве речи. Он хтеде да јој прочита лекцију, али му се она учини тако дивља, мрачна и први пут за све време откако је код њега, би му јасно да она ни у шта не верује. И сав тај живот у шуми, у снегу, с пијаним сељацима, с псовком учини му се тако диваљ и мрачан, као и ова девојка, и, уместо да јој прочита лекцију, он само одмахну руком и врати се у собу.

У то време дођоше опет код Матвеја жандарм и Сергије Никанорић. Јаков Иванић се сети, да ти људи такође ни у шта не верују и да их то нимало не дира, и живот му се учини тако чудноват, глуп и мрачан, као у пса; он се гологлав прошета по дворишту, а затим изиђе на друм и ходаше, стиснутих песница, — у то време отпочеше падати крупне пахуљице, — његова се брада лелујала на ветру, он је непрестано тресао главом, јер му је нешто притискивало главу и рамена, као да су на њима ђаволи седели, и чинило му се да то не иде он већ нека звер, огромна, страшна звер, и да ако само викне, глас ће му одјекнути као рика кроз поље и шуму, и све ће поплашити...

Кад се врати у кућу, жандарма већ не беше, док је бифеџија седео у Матвејевој соби и рачунао нешто на рачунаљци. Он је и раније, готово сваки дан бивао у овој крчми; пре је долазио код Јакова Иванића, а у последње време — код Матвеја. Он је стално нешто рачунао, и том приликом би му се лице стезало и знојило, или је тражио паре, или би, гладећи браду, причао како је некад на најбољим станицама спремао за официре кришон а на свечаним ручковима сам служио чорбу од кечиге. На овом свету га баш ништа није интересовало сем бифеа, и знао је да говори само о јелима, сервирању и винима. Једном приликом, служећи чај једној младој жени, која је дојила дете на грудима, и желећи да каже нешто пријатно, овако се изразио:

— Мајчине груди, то је — бифе за дете.

Рачунајући на рачунаљци у Матвејевој соби, он је тражио пара и говорио, да више не може живети у Пр о л а з н о ј, и поновио неколико пута, таквим тоном, као да се спремао да плаче:

— Куда да идем? Куда сад да идем, побогу?

Затим Матвеј уђе у кујну и поче чистити кувани кромпир, који је сакрио негде по свој прилици још јуче. Наста тишина и Јакову Иванићу се учини као да бифеџија оде. Давно је требало отпочети вечерње; он позва Аглају и мислећи да никог нема у кући запева без устезања, јаким гласом. Певао је и читао, али је у мислима изговарао друге речи: „Опрости, Господе! Спаси, Господе!“ — и отпоче, не престајући, метанисати до земље, као да је желео да

се умори, и стално је тресао главом, тако да га је Аглаја с чуђењем гледала. Он се бојао да не уђе Матвеј, и беше убеђен да ће ући, и осећао је према њему мржњу, коју није могао одолети ни молитвом, ни честим метанисањем.

Матвеј полако отвори врата и уђе у собу за молитву.

— Греота, баш је греота! — рече он прекорно и уздахну. — Покајте се! Освестите се, драги мој!

Јаков Иванић, стиснутих песница, не гледајући га да га не би ударио, брзо изиђе из те собе. Исто тако као малочас на друму, осећајући се као грдна, страшна звер, прође кроз ходнике у сиву, прљаву и пуну магле и дима половину, где су сељаци обично пили чај, и ту је дуго шетао из кута у кут, тешко корачајући, тако да је одзвањало посуђе на полицама и клатили се столови. Јасно му беше, да је и сам незадовољан својом вером и да више не може да се моли Богу као пре. Требало је да се покаје, да се освести, уразуми, да живи и да се моли некако друкчије. Али како да се моли Богу? Па можда га све ово само ђаво буни, и то ништа не треба?... Шта ће и како ће? Шта да ради? Ко да га научи? Каква немоћ! Он се заустави, и, ухвативши се за главу поче мислити, али то, што се у близини налазио Матвеј, сметало му је да мирно размишља. И он брзо изађе из собе.

Матвеј је седео у кухињи испред чанка с кромпиром и јео. Одмах ту око пећи седели су једна према другој Аглаја и Дашутка и мотале конце. Између пећи и стола за којим је седео Матвеј, стојала је

опружена даска за пеглање, а на њој — хладна пегла.

— Сејо, — замоли Матвеј, — дајте ми зејтина.

— Ко на данашњи дан једе зејтин? — запита Аглаја.

— Ја, сејо, нисам калуђер, већ световњак. А због слабог здравља, не само да могу јести зејтин већ чак и млеко.

— Да, код вас у фабрици је све дозвољено.

Аглаја узме боцу са зејтином с полице и стави је пред Матвеја, лупнувши љутито, и са пакосним смешком, по свој прилици задовољна што је он такав грешник.

— А ја ти велим: не смеш јести зејтин! — викну Јаков.

Аглаја и Дашутка задрхташе, а Матвеј, као да не чу, нали зејтина у свој чанак и настави да једе.

— А ја ти велим: не смеш јести зејтин! — викну још јаче Јаков, сав поцрвене и наједном узме чанак, диже га више главе и из све снаге тресну о земљу, тако да се разби у парампарчад. — Не говори! — викну горопадним гласом, ма да Матвеј не рече ни речи. — Не говори! — понови и тресну песницом о сто.

Матвеј пребледе и устаде.

— Брале! — рече он, жваћући и даље. — Брале, приберите се!

— Сместа напоље из моје куће! — викну Јаков; беше му одвратно мршаво лице Матвејево, и његов

глас, и мрве на брковима, и то, што он жваће. — Напоље, кад ти кажем!

— Брале, смирите се! Обузела вас је ђаволска поама.

— Ћути! (Јаков тресну ногом). Одлази, сотоно!

— Ви сте, ако желите знати, — настави Матвеј јаче, почињући такође да се љути: — ви сте отпадник од Бога и јеретик. Проклети ђаволи заклонили су од вас праву светлост, и ваша молитва није угодна Богу. Покајте се, док још није доцкан! Грешникова је смрт грозна. Покајте се, драги мој!

Јаков га ухвати за рамена и повуче од стола, а он још више пребледе, и уплашивши се, мрмљао је збуњен: „Шта је то? Шта је то?” — и одупирући се и напрежући да се ослободи из Јаковљевих руку, ухвати га нехотице око врата за његову кошуљу и поцепа му оковратник, а Аглаји се учини да он хоће да туче Јакова па цикну, дохвати флашу са зејтином и тресну из све снаге мрског брата посред темена. Матвеј посрну и његово лице у тренутку поста мирно и равнодушно; Јаков, тешко дишући, узбуђен. и. осећајући задовољство што је флаша при удару о главу писнула као жива, не даде му да падне и неколико пута (тога се добро сећао) показивао је Аглаји прстом на пеглу, и тек кад по његовим рукама лину крв и зачу се гласни плач Дашуткин, и кад уз тресак паде даска за пеглање и на њу се као џак свали Матвеј, Јаков престаде да осећа мржњу и схвати шта се догодило.

— Нека цркне, фабрички пастув! — рече с гнушањем Аглаја, не пуштајући пеглу из руку; бела и

крвљу умазана марама спаде јој с рамена, а седа коса се расу. — Тако му и треба!

Све је било грозно. Дашутка је седела на поду крај пећи с пређом у руци, јецала и непрестано се клањала, изговарајући после сваког метанисања: „уф, уф!” Али Јакову није изгледало ништа тако грозно као кувани кромпир у крви, на који се плашио да згази, и беше му још нешто исто тако грозно, што је притискивало, као ружан сан, и изгледало му још опасније, и што он никако није могао да схвати у првом тренутку. То је бифеџија, Сергеје Никанорић, који је стајао на прагу с рачуницама у руци, врло блед и с ужасом гледао оно што се догађа у кујни. Тек кад се окрете и брзо пође кроз ходник, а одатле напоље, Јакову би јасно ко је то и пође за њим.

Бришући путем руке о снег, он поче размишљати. Паде му напамет, да је радник питао да ноћи код куће у селу и да је већ давно отишао: јуче су клали свињу и огромне кржаве мрље виделе се у снегу, на санкама, па је чак и једна страна бунарских балвана била попрскана крвљу, тако да кад би сад и цела Јаковљева породица пливала у крви, не би могла изгледати сумњиво. Крити убиство тешко је, али, знајући, да ће се појавити станични жандарм, који ће звиждукати и подругљиво се смешкати, да ће доћи сељаци и чврсто свезати Јакову и Аглаји руке и у поворци их повести у општину, а одатле у град, и да ће путем сви упирати прстом у њих и весело говорити: „Богомолове воде!” — све се то учини Јакову грозније од свега, и он хтеде да не-

како развуче у времену, да не преживи сад тај срам, већ другом приликом и доцније.

— Могу вам позајмити хиљаду рубаља. . . — рече он, стигнувши Сергија Никанорића. — Ако кажете некоме, каква вајда од тога. . . а човека, свеједно, не можеш васкрснути, — и, једва сусстижући бифецију, који се није освртао и који се старао да иде све брже, он настави: — Па даћу ти и хиљаду и по. . .

Он застаде, јер се беше задувао, а Сергије Никанорић пође даље исто онако брзо, по свој прилици, бојећи се да и њега не убију. Тек кад прође брану и пређе половину друма, који је водио од бране до станице, он се узгред осврте и пође лакше. На станици и дуж пруге већ су гореле лампе, црвене и зелене; ветар се стишао, али крупан снег је непрестано падао и друм опет побеле. И тек готово код саме станице, Сергије Никанорић се заустави, замисли се за тренутак и одлучно крену натраг. Спуштао се мрак.

— Јакове Иванићу, дајте хиљаду и по, — рече он лагано, дрхтећи целим телом. — Пристајем.

VI

Новци Јакова Иванића лежали су у градској штедионици и од њих је банка исплатила признанице на залог које се по другипут залажу; код своје куће он је држао незнатну суму, само ону колико му је требало ради обрта. Ушавши у кујну, он напипа плехану лампу и, док је петролеум горео плавим сја-

јем, он успе да види Матвеја, који још лежаше на поду крај стола, али је већ био покривен белим чаршавом, и само су му се виделе чизме. Попац је пешао. Аглаја и Дашутка нису били у собама: обадве су седеле у соби за чај, крај тезге и мотале конце. Јаков Иванић оде с лампицом у своју собу и извуче испод кревета сандуче, у коме је држао новац за исплату. Овог пута имао је скупљено свега четири стотине двадесет рубаља у банкнотама и тридесет пет рубаља у сребру; од банкнота ширио се непријатан, тежак задах. Ставивши новац у качкет, Јаков Иванић изиђе у двориште а затим на капију. Он је ишао и освртао се на све стране, али бифеције не беше.

— Хеј! — викну Јаков.

Код самог прелаза одвоји се од браника мрачна прилика и неодлучно пође му у сусрет.

— Зашто тако дуго идете? — проговори љути-то Јаков, познавши бифецију. — Ево вам: овде је мало мање од пет стотина. . . Немам више код куће.

— Добро. . . Веома сам вам захвалан, — мрмљао је Сергије Никанорић, похлепно узимајући новце и трпајући их у џепове; сав је дрхтао, и то се примећивало, иако је био сумрак. — А ви, Јакове Иванићу, будите спокојни. . . Зашто да брбљам? Знам свој посао: био сам и отишао. Као што се каже: ништа не знам и ништа нисам видео. . . — и ту додаде с уздахом: — Проклет је живот!

Стојали су за тренутак ћутећи, негледајући један у другог.

— Па то се код вас деси ни због чега, ђаво би га знао како... — рече бифеџија, дрхтећи. — Седим ја тако, рачунам, кад наједном ларма... Погледам на врата, а ви због зејтина... А где је он сад?

— Лежи тамо у кујни.

— Требало би да га негде одвезете... Нашто чекати?

Јаков га ћутке испрати до станице, а затим се врати кући и упреже коња, да одвезе Матвеја у Лимарово. Одлучио је, да га одвезе у Лимаровску шуму и да га тамо остави на друму, а затим ће свима рећи, да је Матвеј отишао у Ведењапино и да се није вратио; и сви ће онда помислити да су га убили пролазници. Он је знао да тиме неће никог преварити, али кретати се, радити нешто, бити у послу није тако тешко као седети и чекати. Зовну Дашутку, и заједно с њом одвезе Матвеја. А Аглаја остаде да спрема у кујни.

Кад су се Јаков и Дашутка враћали натраг, задржа их код прелаза спуштени браник. Долазио је дугачак, теретни воз, кога су вукле две локомотиве, тешко хукчући и избацујући из димњака снопове румене ватре. Код прелаза, на домаку станице, предња локомотива јако писну.

— Пишти... — рече Дашутка.

Воз најзад прође и стражар не журећи диже браник.

— То си ти, Јакове Иванићу? — рече он. Нисам те познао, да си ми жив, здрав и богат.

А затим, кад стигоше кући, требало је спавати. Аглаја и Дашутка легле су једна поред друге, по-

што простреше себи по поду у соби за чај, а Јаков се намести на тезги. Пре него што ће лећи, Богу се нису помолили и не запалише кандило. Сви троје не заспаше до самог јутра, али не проговорише ни речи, и чинило им се целе ноћи, да неко горе по празном кату тумара.

После два дана дође из града полициски писар и иследник и извршише претрес, прво у Матвејевој соби, па после и у целој крчми. Пре свега, саслушали су Јакова и он им рече, да је Матвеј у понедељак предвече отишао у Ведењапино да пости и да су га свакако путем убили тестераши, који раде на пружи. А кад га иследник запита, како се то могло догодити, да су Матвеја нашли на путу а његову капу код куће — зар је без капе отишао у Ведењапино? и зашто поред њега на путу у снегу не нађоше ни капи крви, ма да му је глава била пробијена а лице и груди црни од крви — Јаков се збуну, смете и одговори:

— Не знам.

И догоди се управо оно чега се Јаков бојао: долазио је жандарм, полициски чиновник је пушио у соби за молитву, и Аглаја га је грдила, и шта није рекла и писару; а кад су затим повели Јакова и Аглају из дворишта, на капији се скупиле сељаци и говорили: „Богомолова воде!“ — и изгледало је, да се сви радују.

Жандарм је на саслушању рекао отворено, да су Матвеја убили Јаков и Аглаја, да се не би с њим поделили, а како је Матвеј имао своје новце, које при претресу нису нађене, онда је јасно да су се

новцима користили Јаков и Аглаја. Саслушавали су и Дашутку. Она рече, да су се чича Матвеј и тетка Аглаја свакидан грдили и замало што се нису тукли због пара, а чича је био богат, јер је чак и некој својој лепојки поклатио девет стотина рубаља.

Дашутка остаде у крчми сама; нико више није долазио на чај и ракију, и она је час спремала собе час пила медовину и јела переце; али после неколико дана саслушаше и стражара код прелаза, и он рече, да је доцкан у понедељак увече видео кад се Јаков с Дашутком враћао из Лимарова. Дашутку такође затворише, одведоше у град и ставише у затвор. Убрзо, из Аглајиних речи дознало се, да је убиству присуствовао и Сергије Никанорић; код њега извршише претрес и нађоше новце на врло сумњивом месту, у високим сукненим чизмама иза пећи, и то све саму ситнину, сем триста рубаља у банкнотама. Он се клео, да их је зарадио и да крчму није посетио више од године дана, док сведоци изјавише, да је био сиромаш, да му је у последње време новац био јако потребан, и да је ишао свакидан у крчму да тражи на зајам од Матвеја, док је жандарм причао како је на дан убиства и он ишао двапут с бифецијом у крчму, да би му помогао да добије зајам. Узгред се сетише, да у понедељак увече Сергије Никанорић није излазио пред мешовити воз, већ је некуд отишао. И њега ухапсише и послаше у град.

После једанаест месеца било је суђење.

Јаков Иванић беше јако остарио, ослабио и говорише полако, као болесник. Он се осећао слаб, ја-

дан, мањи од свију, и изгледаше, као да од гриже савести и привиђења, која га нису напуштала ни у тамници, његова душа исто тако остарила и смршавила, као и тело. Кад се повела реч, да он не иде у цркву, претседник га упита:

— Јесте ли расколник?

— Не знам, — одговори.

Он више ништа није веровао, ништа није знао, нити разумевао, а некадања вера беше му сад одвратна и изгледаше неразумна и мрачна. Аглаја се никако није смиривала па је и даље грдила покојног Матвеја, окривљујући га за сву несрећу. Сергију Никанорићу уместо зализака израсла је брада; на суђењу се знојио, црвенео и очигледно стидео суре домаће хаљине, као и тога, што су га посадили на исту клупу са простим сељацима. Он се невешто бранио, и желећи да докаже да у крчми није био целе године, упуштао се у препирку са сваким сведоком, публика му се смејала. Дашутка се угојила док је била у затвору; на суђењу није разумевала питања која су јој стављали, и само рече, да кад су чича Матвеја убијали она се прво много уплашила, а после — ништа.

Сви четворо беху оглашени кривим за убиство у циљу користољубља. Јакова Иванића осудише на двадесет година робије, Аглају на тринаест и по, Сергија Никанорића на десет а Дашутку на шест.

VII

Доцкан увече заустави се на Дуеском кеју на острву Сахалину страни пароброд и затражи угља.

Замолише команданта да причека до ујутру, али он не хтеде ни часити, говорећи, да ако се у току ноћи поквари време, онда ће ризиковати да оде без угља. У Татарском Мореузу време се може нагло изменити за неких пола сата, а тада сахалинске обале постају опасне. А већ је почело да захладњује и дизали се прилични таласи.

Из Војводске тамнице, најружније и најсуровије од свих сахалинских тамница, потераше у рудник групу робијаша. Требало је товарити угљем барке, затим их помоћу лаке парне лађице вући до брода, који се налазио више од пола километра од обале и ту је требало да отпочне претовар — тежак посао, кад барка удара о брод, а радници се једва држе на ногама од морске болести.

Робијаша, који су тек устали с постеље, ишли су сањиви обалом, спотичући се у мраку и звецкајући оковима. На левој страни видела се висока, стрма обала, необично мрачна, а десно — густа, непровидна помрчина, у којој је хуктало море, ширећи тежак, једнолик звук: „а... а... а... а”, и само кад би надзорник припалио лулу и том приликом моментано био осветљен стражар с пушком и два-три робијаша у близини, с грубим лицима, или кад би он прилазио с фењером близу воде, тек онда би се могле боље распознати пенушави хрбати предњих таласа.

У тој групи налазио се и Јаков Иванић, прозван на робији Метла, због своје дуге браде. По имену и презимену нико га више није звао, већ просто Јашка. Беше рђаво записан, јер је после три месеца

по доласку на робију, осећајући јаку, несавладљиву тугу за кућом, подлегао искушењу и побегао, али су га убрзо ухватили и осудили на вечиту робију, и опалили му четрдесет батина; затим су га још двапут кажњавали шибом због упропашћавања државног одела, ма да то одело беху обадва пута од њега украли. Туга за кућом је почела код њега још од онога времена, кад су га терали у Одесу, а робијашки воз се зауставио ноћу на Пролазној, док се Јаков наслоњен на прозор, упињао да види своју кућу, ма да ништа у мраку није видео.

О родном месту није имао с ким да поразговара. Сестру Аглају су послали на робију у Сибир, али се није знало, где је она сад. Дашутка је била на Сахалину, дали су је неком насељенику за домаћицу у неком далеком насељу; о њој се ништа није чуло, само је неки насељеник, који допаде Војводске тамнице, причао Јакову, као да она има већ троје деце. Сергије Никанорић је служио као лакеј код чиновника, ту близу у Дуге, али Јаков није могао рачунати да ће се с њим некад видети, пошто се Сергије стидео познанства с робијашима из редова простог сталежа.

Група дође у рудник и размести се по пристаништу. Говорило се да утовара неће бити, јер се време мути и брод се спрема за одлазак. Виделе су се три светлости. Једна се од њих кретала; то је лака брза лађица прилазила броду и сад се чинило као да се већ враћа, да јави хоће ли бити посла или не.

Дрхтећи од јесење хладноће и морске влаге, замотавајући се у своју кратку, поцепану бундицу, Ја-

ков Иванић је гледао пажљиво, не трепћући, на ону страну где му је био завичај. Од дана, откако је у истој тамници с људима дотераним овамо из разних крајева — са Русима, Украјинцима, Бурђијанцима, Кинезима, Финцима, Циганима, Јеврејима — откако је слушао њихове разговоре, гледао њихове муке, он се опет почео враћати Богу, и изгледаше му, да је најзад упознао праву веру, ону исту за којом је тако дуго жудео и коју је тако дуго тражио а није је налазила ни цела његова лоза, почев од бабе Авдотије. Све је већ знао и разумео, где је Бог и како Му треба служити, али му је било само једно неразумљиво: зашто је људска судбина тако различита, зашто ту исту веру који други добијају од Бога као дар, заједно са животом, он добија тако скупо, да се од свих тих страха и мука, које ће очевидно трајати до саме његове смрти, зашто се њему, као и пијаницама, тресу и руке и ноге?

Он је напрегнуто гледао у мрак и чинило му се, да хиљаду километара кроз ову таму види завичај, види своју губернију, свој срез, Пр о л а з н у, да види мрак, дивљину, бездушност и тупу, сурову, животињску равнодушност људи, што их је тамо оставио; вид му се замаглио од суза, али он је непрестано гледао у даљину, где су се једва сијале бледе светиљке брода, и срце га је болело од туге за завичајем и желео је да живи, да се врати кући, да тамо прича о својој новој вери, да спасе од пропасти макар једног човека и да проживи без мука макар један дан.

Лађица дође и надзорник објави гласно, да утовара неће бити.

— Натраг! — командова он. — Мирно!

Чу се како на броду скупљају ланац са котве. Дувао је већ јак ветар, који кроз кости продире, а негде горе на стрмој обали шкрипело је дрвеће. По свој прилици почињала је бура.

АРИАДНА

На палуби брода, који је ишао из Одесе у Севастопољ, приђе ми да запали цигарету неки господин, прилично леп, с округлом брадицом, и рече:

— Обратите пажњу на ове Немце, што седе поред дизалице за једра. Кад се састану они или Енглези, онда разговарају о ценама вуне, о берићету и својим личним пословима; али кад се састанемо однекуд ми, Руси, онда говоримо само о женама и узвишеним стварима. Али главно је — о женама.

Лице овог господина беше ми већ познато. Уочи тог дана враћали смо се истим возом из иностранства, и у Волочиску видех како је за време царинског прегледа стајао заједно с дамом, својом сапутницом, пред читавим брдом кофера и корпи, пуних женских хаљина, и како је био збуњен и утучен кад је требало платити царину за некакву свилену крпу, док је његова сапутница протестовала и претила да ће се неком жалити; затим на путу за Одесу видех, како је уносио у женско одељење час пирожке час поморанце.

Беше мало влажно, лађа се овлаш љуљала и даме уђоше у кабине. Господин с округлом брадицом седе поред мене и настави:

— Да, кад се Руси састану, онда говоре само о узвишеним стварима и женама. Ми смо тако интелигентни, тако важни, да изричемо само истине и у стању смо да решавамо само суптилна питања. Руски глумац не уме да се измотава, он и у водвиљу игра озбиљно; тако и ми: кад треба говорити о ситницама, онда их не третирамо друкчије до с више тачке гледишта. То је недостатак одважности, искрености и простоте. Мени изгледа да о женама разговарамо тако често зато, што нисмо задовољни. Ми исувише идеално гледамо жене, захтевамо несразмерно више него што нам може дати стварност, далеко смо од тога да добијемо оно што хоћемо, и на крају јавља се незадовољство, разочарење и душевне патње, а шта кога боли о томе и говори. Неће вам бити досадно ако наставимо овај разговор?

— Не, нинајмање.

— Онда дозволите да се претставим, — рече мој сапутник, дигнувши се мало: — Иван Илић Шамохин, такорећи московски спахија... А вас ја добро знам.

Он седе и настави, гледајући ме љубазно и искрено право у лице:

— Ове сталне разговоре о женама некакав осредњи филозоф, као што је Макс Нордау, објаснио би еротичким лудилом, или тиме што смо феудални робови, и тако даље, а ја на ту ствар гледам друкчије. Понављам: нисмо задовољни, зато што смо идеалисти. Ми хоћемо, да бића која рађају нас и нашу децу буду изнад нас, изнад свега на свету. Кад смо мла-

ди, опевамо у песмама и уздижемо до божанства оне у које се заљубимо; љубав и срећа код нас су — синоними. У Русији се презире брак који није из љубави, чулност је смешна и улива одвратност, и највећи успех постижу они романи, у којима су жене лепе, поетичне и узвишене, а што се Рус одавно одушевљава Рафаеловом Мадоном или што се брине о еманципацији жена, кажем вам, ту нема ничега намештеног. Али ево у чему је несрећа. Тек што се оженимо, или се вежемо са неком женом, прође једно две-три године, а ми смо већ разочарани и преварени; вежемо се с другом, и опет разочарење, опет ужас, и на крају крајева убеђени смо да су жене лажне, ситне, сујетне, неправедне, недорасле и опаке, — једном речју: не само да нису изнад, већ далеко испод нас, људи. А нама, незадовољеним и превареним не остаје ништа друго до да гунђамо, и уз то да причамо о ономе у шта смо се тако горко преварили.

Док је Шамохин говорио, приметих да су му руски језик и руска средина чинили велико задовољство. То по свој прилици беше зато, што се у иностранству јако зажелео отаџбине. Хвалећи Русе и сматрајући их за велике идеалисте, он није говорио рђаво о странцима, и то му је ишло у прилог. Јасно се такође видело да му у души није све у реду, и да би хтео више да говори о самом себи неголи о женама, као и да нећу избећи да чујем неку дугачку историју, сличну исповести.

И заиста, кад затражисмо боцу вина и исписмо по чашу, он поче овако:

— Сећам се, у једној Велтмановој причи неко говори: „Дакле, то је историја.” А други му одговара: — „Не, то није историја, већ само увод у историју.” Тако и то што сам досад говорио само је увод, а ја управо хоћу да вам испричам своју последњу авантуру. Извините, још вас једном питам: да вам није досадно да слушате?

Ја рекох да није досадно, и он настави.

— Радња се дешава у Московској губернији, у једном од њених северних срезова. Морам вам рећи, да је ту природа дивна. Наше се имање налази на високој обали брзе речице, код тако зване брзице, где вода хучи и дању и ноћу; замислите велику стару башту, пријатне леје с цвећем, кошнице, градину, доле река с бујним врбаком, који за време велике росе изгледа загасит, као да седи, а с ону страну обале ливада, и иза ливаде, на брегу страшна мрачна шума. У тој шуми свуд расту млечике, а у најгушћем делу живе ирваси. Све ми се чини и кад умрем, и кад ме закуцају у мртвачки сандук, сањаћу рана јутра, кад, знате, боле очи од сунца, или опет дивне пролетње вечери кад у башти и иза баште певају славуји и вивци, док из села допире хармоника, у кући свирају на клавиру, река хучи — једном речју: таква музика да се човек и смеје и плаче. Зиратне земље је мало, али нас спасавају ливаде, које заједно са шумом дају годишње око две хиљаде. Ја сам јединац у оца и ми смо обојица скромни људи, а ти новци, плус очева пензија, били су нам довољни. Пре три године, кад сврших универзитет, остадох у селу; ту сам се бавио економијом и стално сам чекао да ћу добити место, а што

је главно, био сам јако заљубљен у једну необично лепу, чаробну девојку. Она је била сестра мога суседа, спахије Котловића, пропалог племића, који је имао на имању ананасе, ванредне брескве, громобрани, водоскок на средини дворишта и истовремено ни пребијене паре у џепу. Ништа није радио и ништа није знао, нит је смрдео ни мирисао, и као да је прављен од прекуване репе; лечио је сељаке хомеопатијом и бавио се спиритизмом. У осталом, он је био пажљив човек, мек и доста паметан, али ја не волим ту господу која говоре с духовима и лече сељанке хипнозом. Пре свега, код људи чији ум није слободан, увек је збрка појмова, и разговарати с њима врло је тешко, а друго, они обично никога не воле, са женама не живе и та тајанственост непријатно делује на осетљиве људе. И његова спољашњост ми се није допадала. Био је висок, дебео, плав, мале главе, малих сјајних очију и с белим меким прстима. Он при руковању није стезао руку већ је месио. Стално се нешто извињавао. И кад тражи нешто — извињава се, и кад даје такође се — извињава.

Што се тиче његове сестре, то лице је из сасвим друге опере. Ваља знати, да у детињству и младости нисам познавао Котловиће, јер је мој отац био професор универзитета у Н. и дуго смо живели у унутрашњости, а кад сам се с њима упознао, онда тој девојци беше пуних двадесет и две године и она је већ одавно била завршила институт и провела две-три године у Москви, код богате тетке која ју је изводила у друштва. Кад сам се упознао и кад сам први пут говорио с њом, пре свега изненадило

ме је њено ретко и лепо име — Ариадна. Оно јој је тако лепо пристајало! Била је смеђа, врло мршава, врло витка, еластична, грациозна, с отменим и необично благим цртама лица. И њене су очи сијале, али су братовљеве сијале хладно и сладуњаво, као шећерлема, и у њеном погледу огледала се младост, лепа и горда. Она ме је освојила још од првог дана познанства — и друкчије није могло бити. Први утисци беху тако снажни, да и данданас живим у илузијама; непрестано бих хтео да мислим, како је природа, кад је њу стварала, имала некакву широку и дивну замисао. Ариаднин глас, њени кораци, шешир, па чак и отисци њених ногу на песковитој обали, где је пецала кркуше, изазивали су у мени радост и страсну жеђ за животом. По дивном лицу и дивним облицима закључивао сам о њеним душевним особинама, и свака Ариаднина реч, сваки осмех заносили су ме, мамили и приморавали да претпоставим у њој узвишену душу. Она је била љубазна, разговорна, весела, проста у опхођењу, поетично је веровала у Бога, поетично размишљала о смрти, и у њеном душевном склопу било је тако много прелива, да су чак и њени недостаци имали некакве нарочите, љупке дражи. Рецимо, затреба јој други коњ, а пара нема, — но, па шта је с тим? Може се нешто продати или заложити, а ако се настојник имања почне клети да нема шта ни да прода ни да заложити, онда се могу скинути с кућа гвоздени кровови и продати фабрици, или за време највеће врућине отерати коње за рад на пијац и продати их тамо у бесцење. Те су необуздане жеље с времена на време доводиле цело имање до очајања, али их је

она изражавала с таквом елеганцијом, да јој се на крају крајева, као богињи или Цезаревој жени, све праштало и дозвољавало. Моја љубав беше дирљива и њу су скоро сви приметили: и мој отац, и суседи и сељаци. И сви су саосећали са мном. Кад сам покаткад чашћавао раднике ракијом, они се клањали и говорили:

— Да Бог да се оженили Котловићевој госпођицом.

И сама је Ариадна знала да је волим. Она нам је често долазила на коњу или колима и проводила понекад читаве дане са мном и оцем. С мојим старцем она се спријатељила, и он је чак научио да тера велосипед, — то беше њена омиљена забава. Сећам се како су се једном, увече, спремала да терају и ја јој помогах да узјаше велосипед, а у том тренутку беше тако лепа, да ми је изгледало као да сам опекао руке од додира са њом, и дрхтао сам од узбуђења; а кад су се њих двоје, старац и она, лепи и грациозни возили друмом напоредо, вранац, кога сретосе на коме је јашио настојник имања, при сусрету стукну у страну, и мени се учини да устукну зато што је и њега запрепастила лепота. Моја љубав и моје обожавање дирала су Ариадну, до нежности, и она је страсно желела да буде исто тако заљубљена као ја, и да ми исто тако одговори љубављу. Та то је тако поетично!

Али волети у правом смислу, као ја, она није могла, јер је била хладна и већ прилично искварена. У њу је већ ушао ђаво, који јој је и дан и ноћ шапутао, да је дражесна, божанствена, и она, не знајући

тачно зашто је управо створена и зашто јој је дат живот, замишљала је себе у будућности не друкчије до као врло богату и отмену даму, и сањала је о баловима, тркама, ливрејама, раскошним собама за пријем, о своме салону и читавом роју грофова, кнезова, посланика, чувених уметника и глумаца, како је сви обожавају и диве се њеној лепоти и тоалетама... Та жудња за влашћу и личним успесима и те сталне мисли, све у истом правцу, чине да се људи охладе, и Ариадна беше хладна: и према мени, и према природи и према музици. Међутим, време је пролазило, а просци се никако нису јављали, Ариадна је и даље живела код свога брата спиритисте, послови су ишли све горе, тако да већ није имала зашта да купи хаљине и шешире и морала је да се претвара и извлачи, да би прикрила своје немање.

Као за пакост, док је још у Москви живела, просио је неки кнез Мактујев, богат човек али сасвим безначајан. Она га је одлучно одбила, али је сад понекад мучи црв кајања: зашто га је одбила? Као што се наш сељак дури на квас са бубашвабама, па ипак пије, тако се и она с одвратношћу мрштила при разговору о кнезу, па ипак ми говорила:

— Ма шта рекли, али у титули има нечега привлачног, чаробног...

Она је сањала о титули, о сјају, али истовремено не хтеде ни мене да испусти. Маколико сањала о просиоцима, ипак срце није камен и понекад је жао човеку своје младости. Ариадна се трудила да се заљуби, правила се да воли и чак ми се клела у љубав. Али ја сам човек нервозан и осетљив; кад ме

воле, ја осећам чак и на отстојању, без уверавања и заклетва, а овде је дувао у мене хладан ветар, и кад ми је говорила о љубави, чинило ми се да слушам певање плеханог славуја. Ариадна је и сама осећала да нема довољно барута, једила се и више пута је видех како плаче. И замислите, једном приликом, наједанпут ме страсно загрлила и пољубила — то се догодило увече, на обали — и ја сам по очима опазио да ме не воли, а загрлила ме просто из радозналости, да би сама осетила шта ће из тога испасти. Али мене обузе страх. Ја је узех за руке и рекох јој у очајању:

— Те милоште без љубави задају ми бол.

— Какав сте ви... настрани! — рече љутито и оде.

По свој прилици, прошла би још година две, и ја би се њом оженио, и тиме би се завршио овај догађај, али је судбина хтела да удеси друкчије нашу авантуру. Наједанпут, у нашем друштву појави се ново лице. Ариаднином брату дође у госте његов друг с универзитета, Михаило Иванић Лубков, пријатан човек, за кога су кочијаши и лакеји говорили: „ве-е-лики господин!“ Тако, средњег раста, сувоњав, ћелав, лице као у доброг буржоа, неинтересантно али благо, бледо, с оштрим негованим брковима, на врату кожа као у гуске, с бубуљицама, и велика јабучица. Носио је цвикер са широким црним гајтаном, врскао је, не изговарајући ни р ни л, тако да је, например, реч „сладолед“ код њега прелазила у „свадовед“. Беше увек весео и све му изгледало смешно. Оженио се некако глупо кад му је

било двадесет година, добио је у мираз две куће у Москви испод Девичјег манастира, почео је да их оправља и да зида купатило и упропастио је све до паре, а сад су његова жена и четворо деце живели у „Источним меблираним собама“ и оскудевали, јер је требало да их он издржава — и то му је било смешно. Имао је тридесет шест година, а његовој жени већ четрдесет две, — па и то му је такође било смешно. Његова мати, разметљива и надувена жена, с племићким претензијама, презирала је његову жену и живела одвојено са читавом гомилом паса и мачака, а он је морао да јој даје још и седамдесет пет рубаља месечно; па и он је био човек од укуса, волео је да доручкује у Словенском базару и да руча у Ермитажу; пара је требало много, а ујак му је давао само по две хиљаде годишње; новаца није било довољно и он је по читаве дане јурио по Москви и тражио где би узајмио — па и то му је такође било смешно. Дошао је код Котловића, како рече зато, да би се на крилу природе одморао од породичног живота. О ручку, вечери и шетњи, он нам је говорио о својој жени, мајци, повериоцима, судским извршитељима и смејао им се; смејао се и себи и уверавао, да је захваљујући тој својој навици да зајми, стекао много пријатних познанстава. Смејао се без престанка, па смо се и ми такође смејали. Уз њега и ми почесмо друкчије проводити време. Ја сам волео више мирна, такорећи, идилична задовољства; волео сам пецање, вечерње шетње и скупљање печурака; Љубков је претпостављао излете, ракетле и лов са псима. По трипут недељно правио је излете, а Ариадна с озбиљним и

одушевљеним лицем бележила је на хартији поруџбине: остриге, шампањ и бонбоне и слала ме у Москву, наравно, не питајући имам ли новаца. Па онда на излетима здравице, смех и опет веселе приче о томе, како има стару жену, мајку са урањеним псима и како су дивни људи повериоци...

Љубков је волео природу, али је на њу гледао као на нешто већ одавно познато, уз то као на нешто што је у ствари стајало кудикамо испод њега и што је створено само ради његовог задовољства. Рецимо, посматра неки дивни пејзаж и каже: „Добро би било попити чај овде!“ Једном приликом видевши Ариадну, која је у даљини ишла са сунцобраном, махну главом на њу и рече:

— Мршава је, а то ми се свиђа. Не волим пуне.

Мене је то непријатно дирнуло. Замолих га да се не изражава тако у мом присуству о женама. Он ме погледа с чуђењем и рече:

— Шта има ту рђавога, што волим мршаве а не пуне?

Не одговорих му ништа. Затим једном приликом, будући одлично расположен и мало весео, он рече:

— Приметио сам, да се допадате Ариадни Григоријевној. Чудим вам се, зашто пропуштате прилику.

Мени беше незгодно од тих речи и, збуњен, изнесох му свој поглед на љубав и жене:

— Не знам, — уздахну он. — По моме мишљењу, жена је жена а човек је човек. Нека је Ариадна Григоријевна, како кажете, поетична и узвишена, али

то не значи да она мора бити изван природних закона. Сами видите да је она већ у таквим годинама кад јој је потребан муж или љубавник. Ја поштујем жене ништа мање од вас, али мислим да извесни односи искључују поезију. Поезија је за себе, а љубавник је за себе. Исто као и у сеоском газдинству: лепота природе је за себе, а приход од шума и поља за себе.

Кад смо ја и Ариадна пецали кркуше, Лубков је лежао ту на песку и задиркивао ме, или ме учио како треба живети.

— Дивим вам се, господине, како можете живети без авантура! — говораше он. — Ви сте млади, лепи, интересантни, — једном речју: човек и по, а живите калуђерски. Ох, ти старци од двадесет осам лета! Ја сам старији од вас готово десет година, а ко је од нас млађи? Ариадна Григоријевна, ко?

— Дабогме ви, — одговори му Ариадна.

А кад му је досађивало наше ћутање и пажња, с којом смо гледали пловце, он је одлазио кући, а она је говорила, гледајући ме љутито:

— Заиста, ви нисте човек, него, Боже ме прости, некаква папазјанија. Човек треба да се забавља, да лудује, да греши, да пати. Жена ће вам опростити и дрскост и безобразлук, али никад ту вашу хладнокрвност.

Она се није тек онако љутила, па настави:

— Да човек има успеха треба да буде одлучан и смео. Лубков није тако леп као ви, али је ипак интересантнији од вас и увек ће имати више успеха код жена, јер не личи на вас, он је човек...

У њеном гласу осећала се чак и нека љутња. Једном за време вечере, не обраћајући се мени, поче говорити о томе, како кад би била човек не би чамила у селу већ би путовала, зими би живела негде у иностранству, на пример у Италији. О, Италија! Ту је и нехотице мој отац доли зејтина на ватру; он је дуго причао о Италији, како је тамо лепо, како је дивна природа, какви су музеји. Ариадна се на једном одушевила да путује у Италију. Она чак удари песницом по столу и очи јој засијаше: треба путовати!

И отпочеше после тога разговори, како ће лепо бити у Италији, — ах Италија, па их, па ох — и тако сваки дан, и кад је Ариадна гледала преко мога рамена, онда сам по њеном хладном и упорном изразу видео, да је у својим сновима већ освојила Италију са свима њеним салонима, отменим странцима и туристима и да је немогуће задржати је. Ја јој посаветовах да мало причека, да одложи пут за годину, две, али се она срдито мрштила, и говорила је:

— Ви сте хладни, као стара жена.

Лубков је био за пут. Он је говорио да то неће бити скупо и да ће он такође са задовољством поћи у Италију, да се одмори од породичног живота. Ја сам се, на моју велику жалост, понашао наивно као гимназист. Не из љубоморе, већ предосећајући нешто страшно и необично, старао сам се, кадгод сам могао, да их не остављам насамо, а они су се измотавали са мном; на пример, кад уђем правили се, да тек што су се љубили, и томе слично.

Али једног лепог јутра дође ми њен дебељушни, бели брат — спиритист и изрази жељу да са мном говори насамо. Он беше човек без воље; без обзира на васпитање и пристојност, он се никако није могао уздржати а да не прочита туђе писмо, кад лежи пред њим на столу. И сад у разговору признаде, да је нехотице прочитао писмо Лубкова Ариадни.

— Из тог писма сам дознао, да ће она ускоро отпутовати у иностранство. Драги пријатељу, много сам узнемирен. Ако Бога знате, објасните ми, ја ништа не разумем!

Кад је то говорио дисао је тешко, дувао ми је право у лице и од њега је мирисало на кувану говеђину.

— Извините, ја вас посвећујем у тајне тога писма, — настави он: — али ви сте пријатељ Ариаднин, она вас поштује! Можда је вама нешто познато. Она хоће да путује, али с ким? Господин Лубков се такође спрема с њом на пут. Извините, али то је чак смешно од стране господина Лубкова. Он је — ожењен, има децу, међутим ијзављује љубав, пише Ариадни т.и. Извините, то је смешно.

Ја се охладих, руке и ноге ми се одузеше и осетих бол у грудима. Као да су ми тамо ставили троулги камен. Котловић од изнемоглости седе у наслоњачу, и руке му се опустише као бичеви.

— Шта могу ту да учиним? — запитах ја.

— Да јој сугерирате, да је убедите... Реците сами: шта ће јој Лубков? О, Боже, како је то страшно, како је страшно! — настави он, хватајући се за главу. Она има тако дивне прилике, као Мактујев и...

други. Кнез је обожава, и ту скоро, најдаље у сре-
ду прошле недеље, његов покојни деда Иларион
апсолутно, као два и два, тврдио да ће Ариадна бити
његова жена. Апсолутно! Деда Иларион је већ мр-
тав, али то је невероватно паметан човек. Његов
дух ми дозивамо свакидан.

После тога разговора ја нисам спавао целе ноћи
и хтедох се убити. Ујутру написах пет писама и све
их поцепих на најситније делове, затим сам горко
плакао у пушници за жито, после тога узех од оца
новце и отпутовах на Кавказ без поздрава.

Наравно, жена је жена а човек је човек, али зар
је могуће да је све тако просто у наше доба као
што је било до потопа, и зар ја, као културан чо-
век, који има компликован духовни живот, треба да
протумачим своју јаку наклоност према жени само
тима, што су облици њеног тела друкчији неголи
моји? О, како би то било страшно! Ја бих хтео да
мислим, да човечији геније који се борио с приро-
дом, борио се и с физичком љубављу као с непри-
јатељем, па и мада је није победио ипак је успео да
је умота мрежом илузија о братству и љубави; и
бар за мене, то већ није просто одржање личног жи-
вота, као код пса или жабе, већ права љубав, и сва-
ки загрљај је одухотворен чистим срдчним заносом
и поштовањем према жени. И заиста одвратност
према животном инстинкту била је гајена вековима
кроз стотине поколења, ја сам је наследио с крвљу
и она је саставни део мога бића, и што сад опевам
љубав, зар то није исто онако природно и неопход-
но у наше време, као моје ушне шкољке непокретне
и моје тело непокривено вуном. Изгледа ми да тако

мисли већина културних људи, јер се у данашње вре-
ме отсуство моралног и песничког елемента у љу-
бави сматра као атавистичка појава; говори се да
је то симптом дегенерације и многих лудила. Исти-
на, певајући љубав, ми претпостављамо код оних
које волимо особине које они често немају, и то нам
служи за извор сталних грешки и непрестаних пат-
ња. По моме мишљењу, нека је и тако, тојест боље
је патити неголи тешити се, да је жена жена а чо-
век човек.

У Тифлису добио сам писмо од оца. Он ми је
јављао да је Ариадна тога и тога датума отпуто-
вала у иностранство, с намером да тамо остане сву
зиму. После месец дана вратио сам се кући. Била
је већ јесен. Сваке недеље слала је Ариадна моме
оцу писма на миришљавој хартији, врло интере-
санта, писана дивним књижевним језиком. Ја сам
мишљења, да свака жена може бити литератор.
Ариадна је врло потанко описивала, како јој није
било лако да се помири са својом тетком и да из-
моли од ње за пут хиљаду рубаља и како је дуго
у Москви тражила једну своју рођаку, старицу, да
би је наговорила да заједно путују. Ова претера-
ност у појединостима већ је много мирисала на из-
мишљање, и ја, наравно, схватих да није имала ни-
какву сапутницу. Мало доцније добих и ја писмо,
такође миришљаво и књижевно. Писала је да ме се
ужелела, да се ужелела мојих лепих, паметних, за-
љубљених очију; пријатељски ме корила, што упро-
пашћујем своју младост и чамим у селу, док би, по-
пут ње, могао живети у рају, испод палми и удиса-

ти мирис поморанџиног дрвећа. А потписала се тако: „од вас остављена Ариадна”.

Затим кроз два дана стиже друго писмо у том духу и потпис: „од вас заборављена”. У глави ми се окретало. Ја сам је силно волео, сањао сам је сваке ноћи, а ту још „остављена”, „заборављена” — зашто то? ради чега? — поред тога сеоска досада, дуге вечери, тешке мисли у вези са Лубковом... Неизвесност ме мучила, тровала ми дане и ноћи и постаде неиздржљиво. Не издржах и отпутовах.

Ариадна ме је звала у Абацију. Стигох тамо једног ведрога и топлога дана после кише, чије су капљице још биле на дрвећу, и отседох у један велики *dépendance* сличан касарни, где су живели Ариадна и Лубков. Они нису били код куће. Одох у тамошњи парк, прошетам се стазама а затим седнем. Поред мене прође аустриски генерал, с рукама на леђима и с таквим црвеним лампасима какве носе наши генерали. На колицима су провезли дете и точкови су шкрипели по мокром песку. Прође један изнемогли старац са жутицом, гомила Енглеца, католички свештеник и затим опет аустриски генерал. Одгаше павиљону војни музиканти, који тек што су дошли са Ријеке, са својим сјајним трубама; музика поче да свира. Јесте ли били кадгод у Абацији? То је прљава словенска варошица, само с једном улицом, која заудара и по којој се после кише не може проћи без каљача. Више пута и увек читао сам с великим задовољством о томе земаљском рају, тако да кад сам после задигнутих ногавица пажљиво

пролазио кроз уску улицу и од досаде куповао тврде крушке код старе сељанке, која познавши да сам Рус изговорах: слично нама „четири”, „двадесет”, и кад се у недоумици питах, куда најзад да идем и шта ту да радим, и кад сам облигатно сретао Русе, преварене као и ја, онда ми би криво и застидео сам се.

Ту је тихи залив, по коме иду пароброди и чамци с разнобојним једрима; одатле се види Ријека, и далека острва покривена љубичастом маглом, и то би било живописно, да нису поглед на залив заграђивали хотели и њихове споредне зграде с ружном паланачком архитектуром, с којима су изградили сву ту зелену обалу грамжљиве ђифте, тако да већим делом ништа не видите у рају, осим прозора, тераса и испуста са белим сточићима и црним лакејским фраковима. Ту је и парк, какав ћете сада наћи у свакој страни баљи. И тамно, непокретно, ћутљиво зеленило палми, и светложути песак на стазама, и светло-зелене клупе, и сјај прозуклих војничких труба и црвени лампаси генералови — све се то досади за десет минута. А међутим, дужни сте однекуд да останете овде десет дана, десет недеља. Мувајући се случајно по овим излетиштима, све више сам се убеђивао да незгодно и цицијашећи живети и богати, да им је трома и слаба уобразиља и да им нису смели укуси и жеље. А колико су само срећнији од њих они стари и млади туристи, који, немајући пара да живе у хотелима, станују где било, наслађују се посматрањем мора с планинских висина, лежећи на зеленој трави и иду пешке да виде

изблиза шуме и села, изучавају обичаје земље, слушају њене песме, заљубљују се у жене...

Док сам седео у парку почело је да се смркава и у сумраку појави се моја Ариадна, отмена и лепо обучена као принцеза; за њом је ишао Лубков, сав одевен у ново и широко одело, купљено по свој прилици у Бечу.

— Зашто се љутите? — рече. — Шта сам вам учинио?

Кад ме опази она врисну од радости, и да ту не беше парк, сигурно би ми се обесила о врат; чврсто ми је стезала руке и смејала се, а и ја сам се смејао и замало што нисам плакао од узбуђења. Поче распитивање: како је у селу, како је отац, јесам ли видео брата итд. Захтевала је да јој гледам у очи и питала, да ли се сећам кркуша, наших малих свађа, излета...

— У самој ствари, како је све то било лепо, — уздахну она. — Али нама и овде није досадно. Имамо много познаника, драги и мили мој! Сутра ћу вас овде претставити једној руској породици. Само, молим вас, купите други шешир. — Она ме измери и намршти се. — Абација није село, — рече она. — Ту треба бити комилфо.¹

Затим пођосмо у ресторан. Ариадна се све време смејала, правила несташлуке и називала ме драгим, милим, паметним и као да својим очима није веровала да сам ја с њом. Тако смо седели до једанаест

¹ Као што треба. — Пр. прев.

часова и разишли се врло задовољни и вечером и једно другим. Идућег дана Ариадна ме претстави руској породици: „син чувеног професора универзитета, наш сусед с имања”. С том породицом је говорила само о имању и летини, и уз то се непрестано позивала на мене. Хтела је да изгледа врло богата земљепоседница и, заиста, у томе је успевала. Држала се одлично, као права аристократкиња, што је, у осталом, и била по пореклу.

— А како је тетка? — рече она наједном, гледајући ме с осмехом. — Ја и она смо се мало посвађале и она је отперјала у Меран.

Затим, кад смо шетали у парку, ја је упитах:

— О каквој сте то тетке говорили малопре? Каква тетка?

— То је спасоносна лаж — насмеја се Ариадна. — Они не треба да знају да сам без сапутнице.

— После моментаног ћутања, она се приби уз мене и рече: — Голубе мили, спријатељите се с Лубковим. Он је тако несрећан! Његова мати и жена просто су страшни.

Она је говорила Лубкову ви и одлазећи на спавање опраштала се с њим као и са мном „до сутра”, а становали су на разним спратовима, — то ми је давало наду, да је све глупост и да међу њима не постоји никаква авантура, и при сусрету са њим није ми било тешко. И кад ми једном затражи триста рубаља на зајам, дадох му с великим задовољством.

Свакидан смо шетали и само шетали. Час би лутали по парку, час јели, час пили. Свакидан — раз-

говори с руском породицом. Ја се мало навикох на то, да кад уђем у парк неизоставно сретнем старца са жутицом, католичког свештеника и аустриског генерала, који је носио са собом шпил малих карата, и глегод је могао, седао и ређао пасијанс, тресући нервозно раменима. А музика је свирала све једно исто. Код куће, у селу, било ме је срамота од сељака, кад сам у радне дане ишао с друштвом на излет или кад сам пецао рибу, па ме је тако и овде било срамота од лакеја, кочијаша и радника које сам сретао; чинило ми се да ме гледају и мисле: „Зашто ти ништа не радиш?“ И ту срамоту осећао сам од јутра до мрака, свакидан. Чудновато, непријатно и једнолико време; оно је постајало разнолико можда једино кад је Лубков зајмио од мене, час сто час педесет гулдена, и због тога наједном постајао живљи, као морфинист од морфиума, и почињао да се бучно смеје жени, себи или повериоцима.

Али отпочеше кише, настаде хладно време. Ми смо отпутовали у Италију, и ја телеграфишем оцу, да ми, ако Бога зна, пошаље упутником у Рим осамстотина рубаља. Заустављали смо се у Венецији, Болоњи, Флоренцији и у свакој вароши облигатно отседали у скуп хотел, где су нас гулили посебно за осветлење, послугу и огрев, као и за хлеб уз доручак, и за право да не ручамо у општој сали. Јели смо страшно много. Ујутру су нам давали *café complet*. У један сат доручак: месо, риба, неки омлет, воће и вино. У шест сати ручак од осам јела, с другим чекањем између њих, за које време смо пили пиво и вино. У девет сати чај. Пред поноћ Ариадна

је објављивала, да је гладна и поручивала је шунке и ровита јаја. С њом, ради друштва, јели смо и ми. А у размаку између обеда јурили би по музејима и изложбама, мислећи стално да не задоцнимо за ручак или доручак. Пред сликама сам туговао, вукло ме је кући, да се одморим; замарао сам се, очима сам тражио столице и лицемерно понављао иза других: „Баш је лепо! Изванредан ваздух!“

Као сити змијски цареви обраћали смо пажњу само на сјајне предмете, излози великих дућана као да су нас хипнотисали и ми смо се дивили лажним брошевима и куповали многе непотребне и ништавне ствари.

Исто тако и у Риму. Тамо је падала киша и дувао хладан ветар. После обилног доручка пођосмо да разгледамо Петров храм и захваљујући нашој ситости, а можда и рђавом времену, он није направио на нас никакав утисак, и ми окривљујући се међу собом да смо равнодушни према уметности, замало се не посвађасмо.

СТИГОШЕ од оца новци. Сећам се, одох ујутру да их примим. Са мном пође и Лубков.

— Садашњост не може бити потпуна и срећна, кад постоји прошлост, — рече он. — Код мене је остао из прошлости велики пртљаг. У осталом, да имам новаца, све би добро било, а овако сам као наг, као благ... Верујете ли, да ми је остало само осам франака, — настави он, спуштајући глас: — међутим, морам послати жени сто и мајци исто толико па и овде треба живети. Ариадна, као дете, неће да уђе у ситуацију и траћи новце као да је

херцегинја. Зашто је јуче купила сат? Реците, зашто да и даље изигравамо некакве поштењаковиће? Јер ово што кријемо од послуге и познаника наше односе, стаје нас дневно више од десет до петнаест франака, пошто ја станујем у засебној соби. А нашто то?

Као да ми се оштар камен окрете у грудима. Неизвесности више не беше, све ми постаде јасно, сав се охладих и одмах донесох одлуку: да их више не видим, да бежим од њих, одмах да путујем кући...

— Лако је — свезати се са женом, — настави Лубков: — треба је само свући, а после, како је све то тешко, права глупост!

Кад сам пребројавао добивене новце, он рече:

— Ако ми не дате хиљаду франака, на зајам, просто ћу пропасти. Те ваше паре су за мене једини излаз.

Ја му дадох и он одмах постаде живљи и поче се смејати свом настраном ујаку, који није могао да затаји од жене његову адресу.

Остало је да се опростим са Ариадном.

Куцних јој.

— Entrez.

У њеној соби је био јутарњи хаос: на столу посуђе, за чај, непоједена земичка, љуске од јаја; јак, загушљиви задах парфема. Кревет ненамештен и беше јасно да је у њему спавало двоје. Ариадна тек што је устала с постеље, и била је још у фланелској блузи и неочешљана.

Поздравих се, затим ћутке поседех тренутак, док се она трудила да доведе своју косу у ред, па запитих, дрхтећи целим телом:

— Зашто... зашто сте ме позвали у иностранство?

Као што ми се учини она се досети нашта мислим, па ме ухвати за руку и рече:

— Хоћу да budete овде. Ви сте тако неискварени.

Беше ме срамота од своје срџбе и свог дрхтања. Па тек још ако заплачем! Изиђох, не рекавши ни речи, а кроз један сат већ сам седео у вагону. Целим путем сам однекуд замишљао Ариадну у другом стању, и беше ми одвратна, и све жене које видех у вагону и на станицама изгледаху ми однекуд у другом стању па ми и оне беху одвратне и бедне. Налазио сам се у положају оног грамжљивог и страшног лакомог човека на добит, који је одједном открио да су сви његови дукати лажни. Чисте, грациозне слике, које је тако дуго уљушкивала моја уобразиља загрејана љубављу, моји планови и наде, моје успомене, моји погледи на љубав и жену, — све се то сад смејало мени и ругало. С ужасом сам питао, како да Ариадна, та млада, необично лепа, интелигентна девојка, сенаторова кћи, буде у вези с тако просечним и неинтересантним ништавилом? Али зашто да не воли Лубкова? — одговарах себи. Шта је он гори од мене? О, нека воли когагод хоће, али нашто лагати? Али нашто опет да буде отворена према мени? И тако даље, све у том духу, до несвести.

А у вагону је било хладно. Путовао сам првом класом, али су тамо седели по тројица на једном дивану, дуплих прозора нема, спољна врата су се отварала баш на купе-у, — и ја сам се осећао као у калупима, пригњечен, одбачен, бедан, и ноге су ми страшно мрзле, и истовремено, као заинат, падало ми је напамет како је заносна била данас у својој блузи са распуштеном косом, и наједном ме обузе тако јака љубомора да сам потскакивао од душевног бола, и моји суседи су ме гледали с чуђењем, па чак и страхујући.

Код куће сам затекао сметове и мраз од двадесет степени испод нуле. Ја волим зиму, волим је због тога, што ми је у то време код куће, чак и за време јаких мразева, било особито топло. Пријатно је, кад се обуче кратка бундица, и високе чизме од сукна, кад се ведрога зимског дана ради нешто у башти или у дворишту, или кад се чита код куће књига у јако загрејаној соби и седи у очевом кабинету крај камина, или кад се човек купа у сеоском купатилу... Али кад нису код куће мајка, сестре или деца, онда је некако непријатно зимских вечери, и оне изгледају необично дуге и тихе. И уколико је топлије и удобније, утолико се јаче осећа то оскуство. Те зиме, кад сам се вратио из иностранства, вечери су биле врло дуге, а ја сам много туговао и од туге нисам могао чак ни да читам; дању још и које како, час очистим снег у башти, час нахраним кокошке и телад, а увече — смрт.

Раније нисам волео госте, сад сам им се радовао, јер сам знао да ће неизоставно бити разговора о

Ариадни. Често је долазио спиритиста Котловић, да поразговара о сестри, а каткад је доводио са собом и свога пријатеља кнеза Мактујева, који ништа мање од мене не беше заљубљен у Ариадну. Да седи у Ариадниној соби, да пипка прстима клавиатуру њеног пианина, да гледа у њене ноте — то је кнезу била већ потреба и он није могао живети без тога, док је дух деде Илариона и даље претсказивао да ће пре или после она бити његова жена.

Кнез је код нас обично дуго седео, отприлике од доручка до поноћи, и непрестано ћутао; ћутке, испијао је по две-три боце пива и само се по каткад, да би показао да и он учествује у разговору, смејао оштрим, жалосним и доста глупим смехом. Пре него што пође кући, увек ме водио у страну и говорио ми полугласно:

— Кад сте последњи пут видели Ариадну Григорјевну? Је ли здрава? Мислим, није јој тамо досадно?

Дође пролеће. Требало је ићи на литију, затим сејати јаре усева и детелину. Било је тужно, али већ на пролећњи начин: требало је помирити се са губитком. Радећи у пољу и слушајући шеве, питао сам се: да ли да свршим одједном с овим питањем личне среће, да ли да се оженим без одлагања простом сељанком? Наједном, усред најживљих радости, стиже ми писмо с талијанском марком. И детелина, и кошнице, и телад и сељанка — све ишчезе као дим. Овог пута Ариадна је писала, да је дубоко и бескрајно несрећна. Корила ме, што јој нисам пружио руку помоћи, већ сам гледао на њу с ви-

сине своје врлине и напустио је у тренутку опасности. Све то беше написано крупним нервозним рукописом, с прецртавањима и мрљама, и видело се да је журила и патила. На крају ме је молила да дођем и да је спасем.

Опет ме је нешто откачило с котве и понело. Ариадна је живела у Риму. Допутовао сам јој доцкан увече, и кад ме видела, зајеца и баци ми се у наручје. За време зиме није се ништа изменила и беше још увек млада и дивна. Заједно смо вечерали а затим смо се до зоре возили по Риму, и све време ми је причала о своме животу. Запитах је, где је Лубков.

— Не потсећајте ме на ту ствар, — викну она.
— Он ми је одвратан и гадан.

— Али ви сте га, чини ми се волели, — рекох.

— Никада. У прво време изгледао ми је оригиналан и изазивао ми сажаљење — и то је све. Он је безобразан, узима жену на јуриш, и то је оно што привлачи. Али нећемо о њему говорити. То је тужна страна мога живота. Он је отпутовао у Русију по новце — тако му и треба! Рекла сам, да се не сме враћати.

Она више није седела у хотелу већ у приватном стану, који је наместила по своме укусу, хладно и раскошно. Чим је отпутовао Лубков, задужила се код својих познаника око пет хиљада франака, и мој долазак је заиста био за њу спасење. Рачунао сам да је вратим у село, али нисам успео. Она је туговала за завичајем, али сећања о преживљеној сиротињи,

оскудици и зарђали кров на братовој кући, изазивали су у њој одвратност и дрхтавицу, и кад сам јој предлагао да се вратимо она ми је грчевито стезала руке и говорила:

— Не, не! Тамо ћу умрети од чаме.

Затим је моја љубав ушла у своју последњу фазу, у своју последњу четврт.

— Будите као и пре срценце, волите ме мало, — говорила је Ариадна, нагињући се према мени. — Ви сте намрштени и хладни, бојите се да вас не обузме занос и непрестано мислите о последицама, а то је досадно. Али, молим вас, заклињем вас, будите љубазни... Неискварени мој, светитељу мој, драги мој, ја вас тако волим!

Постао сам њен љубавник. Бар месец дана био сам као луд, осећајући само усхићење. Држати у наручју млада, дивно тело, наслађивати се њим, осећати увек после буђења њену топлоту и сетити се да је она ту, она, моја Ариадна, — о, на то се лако не привикава! Али ја ипак навикох и мало помало почех свесно да се поносим према своме новом положају. Пре свега схватио сам, као и пре, да ме Ариадна није волела. Али је хтела да воли озбиљно, јер се плашила самоће, а главно је да сам био млад, здрав и јак, а она чулна као уопште све хладне особе — и обоје смо се правили као да смо се спојили из узајамне страсне љубави. Затим сам схватио и друго штошта.

Живели смо у Риму, Неапољу и Флоренцији; отпутовасмо и у Париз, али нам се тамо учини хладно

и вратисмо се у Италију. Свуда смо се претстављали као муж и жена, богате спахије и с нама су се радо упознавали, и Ариадна је имала великог успеха. Пошто је узимала часове из сликарства, звали су је уметницом и, замислите, то јој је пристајало, ма да није имала нимало талента. Свакидан је спавала до два, до три сата; пила је кафу и доручковала у постељи. За ручком је јела супу, морског рака, рибу, месо, шпаргле и дивљач, а затим кад је хтела да спава давао сам јој нешто у постељи, например ростбиф, и она би га јела тужно, забринуто, а кад се ноћу пробуди, јела је јабуке и поморанце.

Главна, такорећи основна особина ове жене било је изванредно лукавство. Она је увек била препредена, сваког тренутка, по свој прилици, без икакве потребе, већ инстинктивно, из истих побуда из којих врабац цвркуће или буба шваба мрда брковима. Лукаво је поступала са мном, с лакејима, с вратарем, с трговцима по радњама, са познаницима; без измотавања и увијања није пролазио ниједан разговор и ниједан сусрет. Чим уђе у нашу собу неки човек — ма ко био, слуга или господин — она би мењала изглед, израз, глас па чак и црте њеног лика би се мењале. Да сте је видели тада макар једном, рекли бисте да образованих и богатијих људи од нас нема у целој Италији. Није пропуштала ниједног уметника и музичара а да не измисли разне глупости поводом његовог изванредног талента.

— Ви сте необичан таленат. — говорила би сладуњавим, распеваним гласом. — Од вас се чак плашим. Мислим, да ви скроз видите људе.

И све то ради тога, да би се допала, да би имала успеха и да би била дивна. Свако јутро будила се с једном мишљу: „допасти се”. И то беше циљ и смисао њеног живота. Кад бих јој рекао да у тој и тој улици седи човек коме се она не допада, направила би се да озбиљно пати. Њој је потребно било свакидан да неког очара, освоји, залуди. И то што сам био у њеној власти и пред њеним чарима претварао се у потпуно ништавило, причињавало јој је оно исто уживање које су победиоци осећали некад у двобојима. Моје јој понижење није било довољно, и она је још ноћу, опруживши се као тигрица, непокривена — њој је увек било врућина — читала писма која јој је слао Љубков; он ју је молио да се врати у Русију, у противном, клео се да ће некога опљачкати или убити, да би само добио новаца и допутовао к њој. Она га је мрзела, али његова страсна, ропска писма узбуђивала су је. О својим чарима имала је високо мишљење; изгледало јој је, да кад би негде на великом скупу видели људи како је лепо развијена и какве је боје њена кожа, победила би сву Италију и цео свет. Ови разговори о развијености, о боји коже, вређали су ме, и кад је она то примећивала, љутила се, и да би ме насекирала, говорила је разне безобразлуке и дирала ме, па је чак и дотле дошло, да се једном у летњиковцу код једне госпође наљутила и рекла ми:

— Ако не престанете да ми досађујете с вашим поукама, онда ћу се одмах свући и лећи гола овде, на ово цвеће.

Посматрајући је често како спава или једе, или како се труди да своме изгледу да наиван израз, мислио сам: зашто јој је Бог дао ту необичну лепоту, грациозност и памет. Није могуће само зато, да би се ваљала у постељи, јела и лагала, непрестано лагала. А да ли је и била паметна? Плашила се три свеће, броја тринаест, страшно се бојала злих очију и рђавих снова, о слободној љубави и уопште о слободи говорила је као стара богомољка и уверавала да је Болеслав Маркевић бољи од Тургенева. Али она је била лукава и оштроумна као ђаво, а у друштву је умела да изгледа као врло образована и напредна жена.

За њу ништа није било да у тренутку веселости увреди послугу или да убије инсекта; волела је борбу с биковима, волела је да чита о убиствима и љутила се кад су неког од окривљених ослобођавали.

За такав живот којим смо живели ја и Ариадна требало је много новаца. Сиромах отац слао ми је своју пензију, све своје приходе, зајмио је због мене гдегод је могао, а кад ми је једном одговорио са „поп хабео”,¹ послао сам му очајан телеграм, у коме сам га молио да заложи имање. Мало доцније замолих га да узме негде паре на другу заложницу. И једно и друго испунио је без роптања и послао ми сав новац до последње копејке. А Ариадна је презирала практичан живот, све јој се то није тицало, и кад сам, бацајући хиљадарке ради задовољења ње-

¹ Немам. — Пр. прев.

них безумних жеља, крцкао као старо дрво, она је лака срца певала „Addio bella Napoli”.²

Мало помало ја се охладих према њој и почех се стидети наше везе. Не волим трудноћу и порођај, али сам сад већ сањао понекад о детету, које би било макар формално оправдање овог нашег живота. Да не би себи коначно огадио, почех посећивати музеје и галерије и читати књиге, мало јести и оставих пиће. И тако сам играо на конопцу од јутра до мрака, и као да ми на души беше лакше.

Досадио сам и ја Ариадни. Узгред буди речено, они код којих је имала успеха беху све осредњи људи, просиоца и салона као и пре не беше, новаца је недостајало и то ју је вређало и нагонило на сузе, па ми најзад изјави да готово не би имала против да се врати у Русију. И тако пођосмо. Последњих месеца пред одлазак, она се усрдно дописивала са својим братом, и по свој прилици, имала је некакве тајне намере, а какве — Бог једини зна. Већ ми је досадило да се удубљујем у њена лукавства. Али ми не путујемо у село, већ у Јалту, а затим из Јалте на Крим. Она сада може да живи само у бањама, о, кад бисте знали колико ја мрзим све те бање, колико ми је у њима загушљиво и срамно! Хтео бих сад у село! Хтео бих да радим, да зарађујем хлеб у зноју лица свога, да искупим своје грешке. Сад осећам у себи сувишак енергије и изгледа ми, кад бих напрегао ту снагу, одужио бих имање за пет година. Али, као што видите, има тешкоћа. Овде није иностранство, већ мајка Русија, мора се мислити на

² Збогом лепи Неапољу. — Пр. прев.

законит брак. Наравно, занос је већ прошао, од некадање љубави ни помена, али ма како било, ја сам дужан да се њоме оженим.

Шамохин, који беше узбуђен својом причом, и ја спустисмо се доле и продужисмо да говоримо о женама. Беше већ доцкан. Испало је да имамо исту кабину.

— Засад само у селима жена не заостаје иза човека, — говораше Шамохин: — она тамо тако исто мисли, осећа и тако исто се усрдно бори с природом у име културе, као и човек. Варошанка, буржујка, интелигентна жена, одавно је већ заостала и враћа се у своје првобитно стање, и већ је, пола човек, пола звер, и, захваљујући њој, врло много, оно до чега се дошло човечијим генијем, већ је изгубљено; жена ишчезава мало помало и на њено место долази првобитна женка. Ова заосталост интелигентне жене прети култури озбиљном опасношћу; у свом кретању уназад, она се труди да повуче за собом и човека, и задржава његово кретање напред. То је несумњиво.

Запитах га: зашто уопштавати, зашто по једној Ариадни судити о свима женама? Већ сама тежња жена за образовање и равноправност полова, коју разумем као тежњу за правдом, искључује сама собом сваку претпоставку о кретању уназад. Шамохин ме једва слушао и неповерљиво се смејао. Он је био већ ватрени и убеђени женомрзац, и изменити му убеђење било је немогуће.

— Е, баталите! — прекиде он. — Чим жена гледа у мени не човека равног себи, већ мужјака и целог

свог живота се упиње само да ми се допадне, тојест да ме освоји, онда може ли ту бити речи о равноправности? Ох, не верујте им, оне су веома, веома лукаве. Ми, људи, бринемо се о њиховој слободи, али оне никако неће ту слободу, и само се претварају да хоће. Ужасно су лукаве, страховито лукаве!

Мени беше већ досадно да се препирем и спава-ло ми се. Окретох се према зиду.

— Да, — зачух, док ме је сан хватао. — Да. А свему је, брате, криво наше васпитање. У градовима све васпитање и образовање жена своди се, у главном, на то, да од ње начине човека-звера, тојест да би се допала мужјаку и да би умела да победи тога мужјака. Да. — Шамохин уздахну. — Треба заједнички васпитавати и учити девојчице и дечаке, да би и једни и други били увек заједно. Треба васпитавати жену тако, да уме слично човеку, да увиди своју неправичност, иначе је она, по њеном мишљењу, увек у праву. Уливајте девојчици од пелена, да човек, пре свега, није ни кавалер ни младожења, већ њен ближњи, њој у свему раван. Учите је да логички мисли, да уопштава, и не уверавајте је да је њен мозак мањи по тежини од човековог, и да зато може бити равнодушна према наукама, уметностима и уопште према културним задаћама. Мушкарац, калфа, обућар или молер, такође има мозак мањих размера неголи одрастао човек, па ипак учествује у општој борби за опстанак, ради и мучи се. Треба такође одбацити тај манир позивања на физиологију, трудноћу и порођај, пошто, пре свега, жена не рађа сваког месеца; друго, не рађају све жене и, треће, нормална сељанка ради у пољу уочи поро-

ђаја, и ништа се с њом не догађа. Затим треба да је најпотпунија равноправност у свакодневном животу. Ако човек додаје дами столицу или подиже мараму са земље, онда нека му она исто тако узврати. Нећу имати ништа против, ако ми девојка из добре породице помогне да обучем капут или ми да чашу воде...

Више ништа нисам чуо, јер сам заспао. Идућег дана ујутру, кад смо се примицали Севастопољу, беше непријатно, влажно време. Брод се љуљао. Шамохин је са мном седео у дизалици, о нечему мислио и ћутао. Људи с подигнутим крагнама на капуту а даме с бледим, сањивим лицима, кад су зазвонили на чај, почеше се спуштати доле. Једна дама, млада и врло лепа, она иста која се у Волочиску љутила на царинске чиновнике, заустави се испред Шамохина и рече му с изразом каприциозног, размаженог детета:

— Жане, твоја птичица је добила морску болест.

Затим, живећи у Јалти, видео сам како је та лепа дама јурила на коњу-тркачу, и једва су је стизала некаква два официра, и како је једном изјутра, у фригиској капици и кецељи, радила у бојама студију, седећи на обали, док ју је велика гомила света с уживањем гледала стојећи подаље од ње. Упознао сам се с њом. Она ми чврсто стеже руку и, гледајући ме с усхићењем, захвали ми сладуњавим гласом на задовољству које јој причињаваху моји књижевни радови.

— Не верујте, — шапну ми Шамохин: — није ништа ваше читала.

Некако пред вече, док сам шетао поред обале, сretoх се са Шамохином; у рукама је носио велике пакете разних јела и воћа.

— Овде је кнез Мактујев! — рече радосно. — Јуче је допутовао с њеним братом спиритистом. Сад разумем о чему се онда дописивала с њим. Господе, — настави он, гледајући у небо и притискујући пакете на груди: — ако удеси с кнезом, онда то значи слободу и тада могу отићи оцу у село.

И он отрча даље.

— Почињем да верујем у духове, — викну ми, осврћући се. — Изгледа да је дух деде Илариона прорекао истину. О, кад би се обистинило!

Идућег дана после овог сусрета, отпутовао сам из Јалте, а како се свршила Шамохинова авантура — није ми познато.

